અર્પણપત્રિકા

શ્રીમન્મહાવીર પ્રભુના પુત્રરત્ન [illegible],
ઝવેરી માણેકલાલ ઘે[illegible]
મુ૦ વડોદરા-ગુજરાત.

આપશ્રીને વિનયપૂર્વક સંબોધન કરતાં કંઈક કથિતવ્ય છે. આપ કૃપા કરીને ધ્યાનમાં લેશો, અને તે આપની શુભતર અંતરવૃત્તિને સાનુકૂળ લાગે તો મારી એ પ્રાર્થનાને અનુમોદન આપશો.

આજ લગભગ સાનેક વર્ષ થયાં મારા હૃદયદર્પણમાં એમ ભાસી રહ્યું છે, કે જેમ સર્વ રાજાઓમાં ચક્રવર્તિ રાજા શ્રેષ્ઠ ગણાય, તેમ સર્વ જ્ઞાનમાં **આત્મજ્ઞાન** શ્રેષ્ઠજ ગણાવું જોઇએ; જેમ સર્વ રત્નોમાં કૌસ્તુભમણિ ઉત્તમોત્તમ મનાવો જોઇએ, તેમ સર્વ આનંદમાં **નિજાનંદજ** ઉત્તમોત્તમ મનાવો જોઇએ. ક્રિયામાત્રમાં તેજ ક્રિયા ગુણાવહ લેખાવી જોઇએ કે જે આત્મજ્ઞાન પ્રકાશથી **અમૃતમયી** હોય. આવું **આત્મજ્ઞાન, નિજાનંદ** કે **અમૃતક્રિયા** બહિર્દષ્ટિને અનેક ભવે પણ પ્રાપ્ત થવું દુ શકય છે. પરંતુ આંતરદષ્ટિને આ ભવમાંજ તેજ ક્ષણે એ ત્રણે પ્રાપ્ત થવા સુશક્ય છે, એમ અનુભવાય છે. આવી આંતરદષ્ટિ કરાવવામાં પાકી સડકનો માર્ગ તે **યોગમાર્ગ** છે. આ પંચમકાળમાં કેવલી ભગવાન્ સદશ ગુરૂવર્ય શ્રી **હેમચંદ્રાચાર્ય** પણ પોતાના યોગશાસ્ત્રમાં કહે છે કેઃ—

क्षिणोति योगः पापानि चिरकालार्जितान्यपि,
प्रचितानि यथैधांसि क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥

અર્થાત્ " એકઠાં કરેલાં લાકડાંને જેમ **ક્ષણવારમાંજ** તીવ્ર અગ્નિ બાળીભસ્મ કરી નાંખે છે, તેમ યોગ ઘણા કાળ લગી એકઠાં કરેલાં પાપોનો પણ ક્ષણવારમાં નાશ કરી નાંખે છે. " માટે હાલ હાલ આપણા દર્શનમાં લુપ્તપ્રાય થવા આવેલા યોગમાર્ગનો-ધ્યાનમાર્ગનો-પુનરૂદ્ધાર કરાવવા આવાં **સવીર્યધ્યાન** જેવાં પુસ્તકોને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાં જોઇએ. આ **સવીર્યધ્યાન** આ ભવસમુદ્રમાંથી તારવાને એક બાષ્પનૌકા-(Steamer) જેવું છે, એમ મારા પ્રત્યેક માનવબંધુ-બેનને વાંચન કરી, મનન કરી, આચરણમાં મુકતાં જણાઈ રહેશે. આપની પણ વૃત્તિ એવીજ લેવામાં આવે છે કે સકળ કર્મરૂપી કઠીન પર્વતોને-તોડવાને યોગ-એજ વજ્ર-**નેમા** છે. અને તે કર્મરૂપી પર્વતોની પછવાડે રહેલા આત્મજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનું દર્શન પણ તેજદ્વારા આ ભવમાં બની શકવું સુશક્ય છે. આવા મારા અનુમાનમાં હુ ખરો હોઉં તો, સાધુ, સાધવી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, તેમજ મારા સકળ માનવ બધુઓ, બેનો, માતાઓ અને પુત્રિઓના સામિપ્યમાં દેખાતા કલ્યાણને અનુમોદન આપી, આ ધ્યાનગ્રંથરૂપ નૌકાને સંસારસમુદ્રમાં પ્રચલિત કરશો એવી પ્રાર્થના છે.

લિઃ—

મુંબઈ, સમતાગૃહ. વીર સંવત, ૨૪૨૯, આશ્વિન, શુક્લપક્ષ દ્વિતીયા, ચંદ્રવાર.	સર્વ જંતુનો બંધુ અને **શ્રીવીરપ્રભુનો લઘુતમબાળ લાલન.**

પ્રસ્તાવના.

શ્રીમદ્ વીરપુત્રરત્ન કમળવિજય મહારાજના શિષ્યવર્ય શ્રી કેશરવિજય, તથા શ્રીવિનયવિજયના વંદનાર્થે મારૂ જ્યારે વિજાપુર જવું થયું હતુ, ત્યારે તેમની પાસે એક સ્મરણપોથી (નોટબુક) મેં દીઠી. તેમાંના હસ્તાક્ષર જોતાં મારા મિત્રરત્ન બંધુ મર્હુમ મી૰–વીરચદ રાઘવજીના જણાયા, વાચવા માંડયુ તો તે કોઈ પુસ્તકનું ભાષાંતર છે એમ જણાયું વિષય મારી વૃત્તિને સાનુકૂળ હોવાથી આલ્હાદ થયો વિશેષ આલ્હાદ એટલા માટે કે શુભ અને શુદ્ધ અધ્યવસાયમાંજ રહેવાની તેમાં કુચી હતી, કારણ કે એમનો વિષય ધ્યાનનો હોવા છતાં કેવળ ભાવનારૂપ (Theoretical) નહીં પણ પ્રયોગરૂપ (Practical) પણ હતો, ત્યાર બાદ જ્યારે મારૂ મુંબાઈ જવું થયું ત્યારે મહારાજ શ્રી કેશરવિજયજીએ મારે માટે લેખકપાસે તે નોટ ઉતરાવી મોકલાવી. મુંબાઇમાં તેના મૂળની શોધ કરતાં, જે ગ્રંથઅર્ણવમાથી શુદ્ધોપયોગ અથવા સહજસમાધિ નામનું પ્રકરણ મેં બહાર પાડયુ છે, અને જેની બે આવૃતિ એક વર્ષમાં થઇ, ત્રીજી પ્રસિદ્ધિમાં આવી છે, તેજ ગ્રંથસમુદ્રમાંથી **" સવીર્યધ્યાન "** નામનું ઉત્તમ મુક્તાફલરૂપ પ્રકરણ મળી આવ્યું તેનુંજ ભાષાંતર મારા મિત્રરત્ન મી. ગાંધીએ કર્યું છે એમ નક્કી થયું. ત્યાર બાદ આ લઘુ પરતુ મારા તન–મન હૃદયને આનદ આપનાર ગ્રંથના પ્રત્યેક શ્લોકપર **મનન** આરભ્યું. અને એ **મનનદ્વારા**

જે કંઇ પ્રાપ્ત થયું, તેમાં મારો પૂર્વનો અનુભવ મેળવી યથાશક્તિ પ્રત્યેક શ્લોકપર વિવેચન લખવા માંડયુ. ધ્યાનાભિલાષી સકળ સાધુ–સાધવી, શ્રાવક શ્રાવિકાઓ તેમજ મારા સકળ માનવ બંધવોને ઉપયોગી જાણી પ્રગટ કરવા ઇરાદો થયો, અને તેને અનુમોદન પણ મળ્યું. આવા ગ્રથની પ્રસિદ્ધિમાં અનુમોદન આપનાર, મી. **વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી**ના ગ્રંથોને—પ્રસિદ્ધિમાં લાવવાની જીજ્ઞાસા રાખનાર વડોદરાના નિવાસી ઝવેરી માણેકચંદ ઘેલાભાઇ છે. એવા સદ્‌ગૃહસ્થોની કૃપાવિના ઘણીક વખતે માનવજાતના કલ્યાણ કરનાર ગ્રંથો પણ પ્રસિદ્ધિ પામી શકતા નથી. માટે ધન્ય છે એવા જનહિતવર્ધક સદ્‌ગૃહસ્થને કે લુપ્તપ્રાય થએલા ધ્યાનમાર્ગનો પુનરૂદ્ધાર જોવા ઇચ્છે છે એટલુંજ નહીં પણ સુવર્ણમુદ્રિકામાં પ્રયોગરૂપ આવા રત્ન જડી જનસમૂહને બાહ્ય સાથે આંતર ઝવેરાત દર્શાવી, આંતર જવાહિર પણ અર્પણ કરે છે.

મુંબઈ, સમતામંદિર.
વીર સંવત ૨૪૨૯.

લિઃ—
વિવેચનકાર
લાલન.

(પૂર્વકથન)

આ જ્ઞાનાર્ણવની ઘણીજ શુદ્ધ અને અત્યંત સુંદર, સ્થૂળાક્ષરે લખેલી પ્રત પ્રથમ પુનાની ડેકનકાલેજમાના જૈનગ્રંથસંગ્રહમાં મારા જોવામાં આવી. આજ ગ્રંથની બીજી પ્રતિ જોતાં માલમ પડ્યું કે યોગાર્ણવ પણ તેનું બીજું નામ છે, અને યોગપ્રદીપ પણ તેનુંજ નામ છે. આ ગ્રંથને મળતોજ એક ગ્રંથ ભાવનગરમાં શ્વેતાંબર આમ્નાયમાં મળી આવતો યોગપ્રદીપ નામનો ગ્રંથ છે, એવું સાંભળ્યું છે. વળી એ યોગપ્રદીપ પરથી કોઈ દેવચન્દ્રજી મહારાજ નામના શ્વેતાંબર સાધુ મુનિરાજે તેનો રાસ કર્યો છે. તેનું નામ યોગપ્રદીપ રાખ્યું છે. એ ગ્રંથમાં આ જ્ઞાનાર્ણવના લગભગ શ્લોકે શ્લોકનો સાર ચાલ્યો આવે છે, એટલુંજ નહીં પરન્તુ તેજ પદો પણ મળી આવે છે. એટલા ઉપરથી આ ગ્રંથના પરિશિષ્ટ તરીકે "સવીર્યધ્યાનને" લગતી ઢાળ તેમના યોગપ્રદીપ રાસમાંથી અત્રે અવતારી છે.

આ ગ્રંથોપર ભાષ્ય, ટીકા વગેરે છે એમ સંભળાય છે. પરન્તુ મારા જોવામાં તે આવ્યાં નથી. આ ગ્રંથની મૂળ પ્રતજ મારા એક મિત્રરત્ન તરફથી મને પ્રાપ્ત થઇ હતી: તેમનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. અને જ્ઞાનાર્ણવ મૂળ પણ મુનિમહારાજ કેશરવિજયજી મહારાજ પાસે હોવાથી મારે માટે

" **સવીર્યધ્યાન** " નું પ્રકરણ લખાવી મોકલ્યુ કે જેથી શ્લોક શોધન કરવા ઠીક પડયુ માટે એમની કૃપાનો પણ અત્યત ઋણી છુ

મારા પરમ મિત્રરત્ન મર્હુમ મી **વીરચંદ** રાઘવજીને (જ્ઞાનાર્ણવ) આ ગ્રથ ઉપર એટલો પ્રેમ હતો કે તે જ્યારે મુનિ મહારાજ **આત્મારામજી** મહારાજ પાસે પંજાબ ગયા, ત્યાં તેમને ખબર પડી કે અંબાલાથી આઠ માઇલ એક ગામ છે ત્યા એક ગૃહસ્થની પાસે જ્ઞાનાર્ણવની પ્રત છે. પરન્તુ તે પુસ્તક "તમે સ્નાન કરી શુદ્ધ થઈ પૂજાના વસ્ત્રસહિત માથે ઉપાડી લઇ જાઓ તો મળે" તેઓ મને કહેતા હતા કે એક ગૃહસ્થે તેમને માટે આમ કરીને પણ આ પુસ્તક આણ્યું તે પુસ્તકમાંથી કેટલાંક પ્રકરણો **વીરચંદભાઇ**ના હાથનાં લખેલાં મારા જોવામા આવ્યા છે અને હાલ તેના લેખસગ્રહમાં તેની ઘણીક નકલો મોજુદ પણ છે આશા છે કે જો **લાલનરૂચિ** અને **લોકરૂચિ** આ તેમજ **શુદ્ધોપયોગ**ના વિવેચનથી જાગૃત થઈ તો **જ્ઞાનાર્ણવ** સપૂર્ણપર વિવેચન કરી આખો ગ્રથ સ્વપર વિશેષ ઉપકાર થવા બહાર પડશે

આવા ગ્રથો ઉપર વિવેચન, જેનુ બીજું નામ બાલાવબોધ, (બાલજીવને બોધ) Ellucidation, છે તે વિવેચનો લખવાની પ્રથા પૂર્વે પણ હતી, એમ જણાઈ આવે છે.

સમાધિશતક નામના સસ્કૃત ગ્રથનુ ઇંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રોફેસર **મણિલાલ નભુભાઈ** પાસે કરાવી શ્રી**વીર**શાસનરૂચિ **ગીરધરલાલભાઇ**એ બહાર પાડયુ છે. એ ગ્રથના કર્ત્તા શ્રી**પ્રભેંદુ**પ્રભુ છે. તેમનાપર સરલ ટીકાકાર તરીકે **પ્રભાચદ્ર** મુનિ છે. ગુજરાતીમાં

દુહાબંધ શ્લોકે શ્લોકનું ભાષાંતર શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય મહારાજે કર્યું છે, તેનું નામ સમાધિશતક છે. જે પ્રકરણરત્નાકરમાં મુદ્રિત થઇ ગયું છે. આનાપર લબાણથી વિવેચન કહો કે બાલાવબોધ કહો, તે કોઈ મારવાડ દેશમાં વિચરતા સાધુ મુનિરાજે કર્યાં હોય એમ જણાય છે. આ ઘણો લબાણ બાલાવબોધ શ્રી જામનગરના પુસ્તક ભંડારમાંથી મળ્યો છે. ભાષા જુની ગુજરાતી-મારવાડીથી મિશ્રિત પરંતુ સ્પષ્ટ અને જાણે સ્વબોધ નેજ માટે ન હોય તેમ જણાઈ આવે છે. સ્થળે સ્થળે અપૂર્વ નિર્મળતામાં થઈ તેમનું જ્ઞાન ઝળકી રહે છે.

સમાધિશતકનું ગુજરાતી ભાષાંતર હાલ પ્રકરણમાળામાં છપાયું છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઇ રહેશે કે, પૂર્વે પણ એવાં બાલાવબોધ થતા હતા. અને હાલ મારા પરમધર્મ મિત્રમણિ દીપચંદભાઇએ ઉપાધ્યાયજી (શ્રીયશોવિજય મહારાજ)ના જ્ઞાનસારપર વિવેચન લખ્યું છે. અને સાંભળવા પ્રમાણે તે સારૂં માનનીય થયું છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે આવાં વિવેચન બહાર પડતાં આપણી જૈનશાસન ભૂમિમાં જ્યાં ક્રિયારૂચિ બહુ છે, ત્યાં જ્ઞાનરૂચિ પણ થશે. અને તેમ થઇ જ્ઞાનરૂચિદ્વારા ક્રિયા રૂચિમાં વૃદ્ધિ થશે; કારણ કે હૃદયમાં તો:—

" નિશ્ચયદષ્ટિ હૃદય ધરી જી, પાળે જે વ્યવહાર;
પુણ્યવંત તે પામશે જી, ભવસમુદ્રનો પાર. "

અને નિશ્ચયદષ્ટિ એટલે આત્મજ્ઞાન આવા અધ્યાત્મ ગ્રંથોથી થવા સભવ છે. એકલા ક્રિયા ક્રિયા કરનારા, ક્રિયાજડ થઇ જવાનોસભવ છે. અને કેટલાક થઈ પણ ગયા છે. એટલુંજ

નહીં પણ જ્ઞાનભીરૂ પણ સાથે થયા છે. વળી એકલું જ્ઞાન જ્ઞાન કરનારા શુષ્કજ્ઞાની બની જવાનો સંભવ છે, અને તેવા જ્ઞાની, ક્રિયાહીન થઈ ગયાની પણ હાલ ખોટ નથી. માટે જેમ ક્રિયા અવશ્યની છે, તેમ જ્ઞાનપણ અવશ્યનુંજ છે. **લાલનનું** વળી એવુ માનવું છે કે, જ્ઞાન જેનીહાલ ન્યૂનતા જણાય છે, તેની ખરેખરી અધિકતા થતાં, ક્રિયા ન્યૂન થવાની નથી, પણ તે સાર્થ થવાથી રૂચિકર, અધિક અને વિશુદ્ધ થવાની છે. અને એમ થયું તો ક્રિયા ફળવતી પણ થઇ શ્રીજૈનશાસન ઉદ્યાનને પણ શોભાવવાનીજ છે. इत्यलमधुना.

લિ:—

મુંબઇ સમતામંદિર;
૬-૧૨-૧૯૦૨.

સર્વેનો બંધુ અને શ્રી**વીર**પ્રભુનો
લઘુતમબાળ
લાલન.





PROLOGUE

Dear Brother Lalana,

"THEN WHERE AM I AND WHO?"

From the solitary desert
Up to Baghdad came a simple
Arab, there amid the rout
Grew bewildered of the countless
People, hither, thither, running
Coming going meeting parting,
Clamour, clatter and confusion
All about him and about
Travel wearied, hubbub dizzy,
Would the simple Arab fain
Get to sleep, but then on waking
'How' quoth he, 'amid so many
Waking know myself again?'
So, to make the matter certain
Strung a gourd about his ankle
And, into a corner creeping
Baghdad and himself and people
Soon were blotted from his brain

But one that heard him and divined
His purpose, slily crept behind;
From the sleeper's ankle clipping
Round his own the pumpkin tied,
And laid him down to sleep beside.

By and by the Arab waking
Looks directly for his signal
Sees it on another's ankle
Cries aloud, "Oh good for-nothing,
Rascal to perplex me so,
That by you I am bewilder'd,
Whether I be I, or no

. If I the pumpkin why on you?
If you then where am I and who?[૧] "

Cornplanter N F. Pa
U S A
1-1-1903

From your own sister,
Maude Morrison.

---

૧ આ કવિતાનો ભાવાર્થ શ્લોક ૩૩ ના વિવેચનમાં જુઓ.



વિષયવાર અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ-૧ લું. ધ્યાનપ્રતિજ્ઞા પ્રારંભ.

શ્લોકઃ-૧ વસ્તુતઃ હું કોણ, અને મને કોણે ફસાવ્યો?
૨ ઠગારાં કર્મો એમ કહી ધ્યાની પશ્ચાત્તાપ કરેછે.
૩ ધ્યાની કર્મ હણવાનો નિશ્ચય કરેછે?
૪ સકળ આકરાં (ઘનઘાતી) કર્મોને કેમ હણું, તેનો પ્રકાર કહેછે
૫ ધ્યાનરૂપી વજ્રોથી કર્મરૂપી વૃક્ષો અને તેનાં ફળો-નો કેવી રીતે નાશ કરીશ?
૬ અદ્યાવધિ મોક્ષમાર્ગ ન દેખાવાનુ કારણ
૭ કેવલદર્શનરૂપ એવા આત્માને મેં કાં ન દીઠો?
૮ પરમજ્યોતિરૂપ હોવા છતાં આત્મા કોનાથી ઠગાયો?
૯ મારામાં અને પરમાત્મામાં ભેદ શો?
૧૦ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવા આત્માને પ્રથમ જાણવો
૧૧ ભવોભવની મહાદાઝ કયાંસુધી પીડે?
૧૨ કર્મવિભ્રમથી હું કેવો કહેવાયો? અને વસ્તુત હું

૧૫ હવે આનંદમંદિરમાં રહી શું કરૂ?
૧૬ સર્વ પ્રતિજ્ઞાનો ઉપસંહાર.
પ્રકરણ ૨ જું—ધ્યેયસ્વરૂપ પ્રારંભ.
૧૭ ધ્યેયસ્વરૂપ
૧૮ ધ્યાનાર્થીએ ધર્મધ્યાનમાં શું ધ્યાવવું.
૧૯-૨૦ ધ્યાનાર્થીએ ધ્યાનવિનાનો વખત કેમ ગાળવો અથવા શાનું ધ્યાન કરવું?
૨૧ પોતાના આત્માને પરમાત્માસાથે અભેદપણે કેમ ધ્યાવવો?
૨૨ થી ૨૭-વિસ્તારપૂર્વક ધ્યેયનું સ્વરૂપ.
૨૮ સિદ્ધાત્મરૂપ ધ્યેયનું લક્ષણ.
૨૯ સિદ્ધાત્મરૂપ ધ્યેયના ધ્યાનથી શું થાયછે?
૩૦ વસ્તુતઃ જ્ઞાન કયું?
૩૧ આત્માનો નિશ્ચય કેમ થતો નથી અને કેમ થાયછે?
૩૨ મુમુક્ષુએ ધ્યેયને કેમ ભાવવો?
૩૩ કેવા તત્વનું ધ્યાન કરવું?
૩૪ ત્રણે લોકના ગુરુ કોણ,
૩૫ ધ્યાની અભેદ ધ્યાન કેવી રીતે ધરે?
૩૬ ધ્યાની અભેદ ભાવ કેમ પામેછે?
૩૭ ધ્યાતા, ધ્યાનને મૂકી ધ્યેયમાં કેમ લીન થાયછે?
૩૮ સમરસીભાવનું ફળ
૩૯ એ તે તેજ છે.
૪૦ પરમાત્માના જ્ઞાનથી તરત શું થાયછે?
૪૧ સવીર્યધ્યાનનો ઉપસંહાર.





सवीर्य ध्यान.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધ્યાનપ્રતિજ્ઞા પ્રારંભ.

(ધ્યાન કરવાને પ્રથમ કેવી પ્રતિજ્ઞા કરવી તે કહે છે:—વસ્તુતઃ હું કોણ? અને મને કોણે ફસાવ્યો)

अनंतगुणराजीव-बंधुरप्यत्र वंचितः ।
अहो भवमहाकक्षे, मागहं कर्मवैरिभिः ॥ १ ॥

અર્થ:—અનંત ગુણોરૂપી કમલોને વિકસ્વર કરવાને જો કે હું સૂર્યસરખો છું, તોપણ કેવી ખેદની વાત છે કે, આ ભવરૂપી મોટા કેદખાનામાં મને પૂર્વે કર્મરૂપી વૈરીઓએ ઠગ્યો!

વિવેચન:—જેમ કમળમાં અનેક પાંખડીઓ હોય છે, તેમ અનંતજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સત્, ચિત્, આનન્દ, વીર્ય,

દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, આદિ અનેક ગુણો મારામા વિદ્યમાન છે

જેમ કમળપુષ્પની પાખડીઓ સૂર્યને જોઈ પ્રફુલિત થાય, તેમ ઉપર વર્ણવેલા જ્ઞાનાદિ અનત ગુણો મને (શુદ્ધ ચૈતન્યને) નિહાળી વિકસ્વરપણુ પામે છે

જેમ મનુષ્ય, રાજા, ચક્રવર્તી, સૂર્ય, ચંદ્ર, ઇત્યાદિ સર્વે કોઇને કમળ પ્રિય હોય છે, તેમ હું (જીવ) આખા વિશ્વમા સર્વે કોઇને વહાલો છુ હું વિશ્વવલ્લભ કહેવાઉ તેમા શુ ખોટુ?

જેમ સર્વ પુષ્પમા કમળ શ્રેષ્ઠ છે તેમ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાય, એ છએ દ્રવ્યોમા હું (જીવ) ઉત્તમોત્તમ છુ

જેમ કમળનુ પુષ્પ રાજાદિ સવના મસ્તકપર ચડે છે, તેમ ચૌદ રાજલોકરૂપ પુરૂષના મસ્તક ઉપર, એટલે લોકને અને સિદ્ધ શિલાપર ચડવાનાળો પણ હું છુ

જેમ કુમુદિની ચંદ્રોદય વેળાએ વિકસે તથા પૂર્ણોદયે પ્રફુલિત થાય, તેમ હું ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતા વિકસ્વર થઈ પ્રફુલિત થાઉ છુ વળી સૂર્યોદય વેળાએ કમળ જેમ સમગ્ર ખીલે છે, તેમ હું ક્ષાયકસમ્યક્ત્વ વેળાએ મારા અનન્ત ગુણોસહિત પ્રકાશુ છુ[1] આમ સકળ ગુણોને વિકસાવનારો

---

૧ અહીંઆ કુમુદિની,-કમળ તથા સૂર્યનુ અને શુદ્ધ ચૈતન્યનુ સામ્યત્વ દર્શાવ્યુ છે

હોવા છતાં, અહીં આ ચૌદ રાજલોકમાં કર્મરૂપી વૈરીઓથી હું ઠગાયો?

"પહેલાં મને કર્મરૂપી વૈરીઓએ ફસાવ્યો, આમ કહેવાથી હું હવે ફસાવાનો નથી એમ વ્યંગાર્થ છે. વળી જ્યાંસુધી મને હું કોણ છું, એ ખબર પડી નહોતી, તે પહેલાં એ શબ્દાર્થ ની કળે છે એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિનાં પહેલાં મને કર્મરૂપ વૈરીઓએ, આ ભવરૂપ કેદખાનામાં ફસાવ્યો હતો, એમ કહ્યું છે. હવે હાલ તો હું મુક્ત છું. અહીંઆ જીવનમુક્તપણું સભવેછે ક્ષાયિક-સમ્યકત્વાન જીવનમુક્ત છે. કારણ કે તે પૂર્વે કરેલાં કર્મ ભોગવીને ખુલાસો કરેછે, અને નવીન કર્મબંધ તો નામમાત્ર કરે છે; કારણ કે તેમાં અહંતારૂપ સ્નેહ એટલે તેલ જેવી ચીકાશ હોતી નથી. જ્યારે આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે પોતાને કેવો દેખે છે તે કહેછેઃ—

અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંતસુખ એ સદ્‌ગુણોરૂપી કમલોને ખીલાવવાને, સૂર્યસરખો પોતાને જુએ છે

આનું પોતાનું જ્ઞાન, દર્શન, વીર્યને સુખરૂપ સામર્થ્ય છતા કર્મરૂપ વૈરીઓએ, પોતાને સંસારરૂપ કેદખાનામાં નાંખેલો જોઈ, અચમ્બો પામે છે અને સખેદ કહે છે કે, આટલું છતાં પણ હું ઠગાયો, એ ખરેખર આશ્ચર્યની વાત છે!" (મા. ઘે)

ઠગાયો માટે અરે! ઠગારાં કર્મો એમ કહી ધ્યાની પશ્ચાત્તાપ કરે છે

स्वविभ्रमसमुद्भूतै रागाद्यतुलबंधनैः ।
बद्धो विडंबितः कालमनंतजन्मदुर्गमे ॥ २ ॥

અર્થ:—(વળી એમ વિચારે કે) મારા પોતાનાજ વિભ્રમથી ઉત્પન્ન થએલા રાગાદિ કઠિણ બધનોથી હું બધાયો છું અને એમ બધાઈ અનતકાળ થયા જન્મોજન્મરૂપી કારાગૃહમાં હું પીડા પામ્યો

વિવેચન:—જેમ છીપમાં રૂપાની, દોરડીમાં સાપની, ઝાંઝવામાં જળની **ભ્રાંતિ** થાય, તેમ આ જગત્માં મેં પોતેજ ભ્રાંતિથી, સુખની બુદ્ધિ કરી, અને હરિણ જેમ ઝાંઝવામાં જળ શોધવાને દોડે, તેમ વિષયોમાં હુ સુખને ખોળવાને ધસ્યો, પરતુ ઝાંઝવાનાં જળ જેમ જેમ દૂર દૂર માલમ પડતાં જાય, તેમ તેમ એક જાતિના વિષયોમાંથી બીજી જાતિના, બીજીમાંથી ત્રીજી જાતિના એમ ઉત્તરોત્તર વિષયોમાં સુખ હશે, એમ મને જણાતું ગયું. આમ દોડતા દોડતાં રાગાદિ સિપાઇઓએ મને પકડ્યો, કર્મરૂપી સખ્ત દોરડાંઓથી બાધ્યો, અરે! બાંધ્યો એટલુજ નહીં, પરન્તુ નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા, એવા જન્મોજન્મરૂપી કારાગૃહમાં મને નાંખ્યો પરન્તુ હવે–

(આજે શુ કરૂ છુ તે જૂઓ)

अद्य रागज्वरो नष्टो, मोहनिद्रा विनिर्गता ।
ततः कर्मरिपून् हन्मि, ध्याननिस्त्रिंशधारया ॥ ३ ॥

અર્થ:—(વળી એવી દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરે કે) આજે રાગરૂપી તાવ–ઉતરી ગયો, અને મોહરૂપી નિદ્રા ઉડી ગઇ, એટલામાટે કર્મરૂપી–વૈરીઓને ધ્યાનરૂપી તીક્ષ્ણ ખડ્ગની ધારાથી હણુ છુ

વિવેચન:—જેમ જ્વરમા દહીં, તેલ, લીંબુ, મરચું અને આમલી આદિ કુપથ્ય પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છા થાય, તેમ સસારમા રાગરૂપ જ્વરથી વિષયોરૂપી કુપથ્ય સેવનાની ઇચ્છા થઈ, પરન્તુ આજે સસારપ્રત્યે રાગરૂપ જ્વર નાશ પામ્યો,

---

ભર્યો છે, છતા પુદ્‌ગલિક કાકરામા મોહી જાય, પોતામા આનન્દરૂપ અમૃત ભરેલું છે, છતા પરપરિણતીરૂપ પુદ્‌ગલિક છાશ પીવા દોડે, એ મૂરખનો સરદાર નહીં તો બીજુ શું ?

કેટલાક વ્યવહારકુશળ એના મૂર્ખને ડાહ્યા કહે તો તેથી શું સર્યું જે (શુભ) ક્રિયાના ગર્વમા છકી જાય તેને પણ જૈન ન કહેવો, કારણ કે ક્રિયા તો પૌદ્‌ગલિક છે માટે એવી પરવસ્તુરૂપ પુદ્‌ગલિક ક્રિયાનો ગર્વ શા માટે, આત્મદૃષ્ટિ એ તો —

નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી, પાળે જે વ્યવહાર,
પુણ્યવંત તે પામશેજી, ભવ સમુદ્રનો પાર (૨)
શ્રીમદ્ યશોવિજયજી

સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માનદી, નિજાનદનો આસ્વાદ લેતો શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાનમા રહે અને કદાચ વ્યવહાર કરે તો તે પણ અવ્યાપક રહી શુભ વ્યવહાર કરે.

એટલે વિષયોરૂપ કુપથ્ય સેવવાનું પણ તેની સાથે નષ્ટ થયું એટલુજ નહીં પણ સસારમાં જેથી સુખબુદ્ધિ થતી હતી, તેવી મોહનિદ્રા પણ નષ્ટ થઈ ગઈ એટલે છીપમાં જેમ રૂપાની ભ્રાંતિ હતી, તેવી મોહનિદ્રા ચાલી ગઇ સંસારમાં સુખ નથી, પરન્તુ મેં સુખ આરોપ્યુ હતું, તે તેમાંથી ગયું.

"આરોપિત સુખભ્રમ ટળ્યો રે, ભાસ્યો અવ્યાબાધ" આમ જે દેવચંદ્રજી મહારાજ ગાઇ ગયા છે તેમ થયું **અનન્ત આનન્દ** (અવ્યાબાધ સુખ) તો મારા પોતાનામાંજ છે. કસ્તુરીયા મૃગના ઉદરમાંજ કસ્તુરી હોય છે, પણ તેની સુવાસ લેવાને ભ્રાંતિથી તે જેમ જ્યાં ત્યાં ભટકે-દોડે-રખડે તેમ હું વિષયોમાં સુખરૂપ કસ્તુરી દુંઢવા લાગ્યો અરે! પણ મને આવી ભૂલથાપ કોણે ખવરાવી? મારી બહિર્દૃષ્ટિએ—મારી બાહ્ય સુખ શોધવાની વૃત્તિઓએ—કર્મોએ! પણ આજે એ કર્મરૂપી વૈરીઓને વીર્યસહિત ધ્યાનની તીક્ષ્ણ ખડ્ગની ધારાથી હમણાંજ હણી ચકચૂર કરૂં

(અજ્ઞાનને દૂર કરી જ્ઞાનરૂપ આત્માને જોઈશ.)

आत्मानमेव पश्यामि, निर्धूयाज्ञानजं तमः ।
प्लोपयामि तथाप्युग्रं, कर्मेंधनसमुत्करम् ॥ ४ ॥

અર્થ:—અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થએલા અંધકારને દૂર કરીને હું આત્માનેજ જોઉછું. તેમજ ઉગ્ર કર્મોરૂપી લાકડાંના મોટા ગંજને બાળીને ભસ્મ કરૂછુ (એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ધ્યાનસ્થ થાય)

વિવેચન:—બહિર્દષ્ટિ મટીને (એટલે કસ્તુરીમૃગ કસ્તુરીને

બહાર-શોધવાનુ મૂકી, જેમ પોતાનામા શોધે તો તે પોતાનામાજ પામે તેમ) અતરદષ્ટિ-આત્મદષ્ટિ થઈ કે, પોતે પોતાને જોતા આત્મરૂપ થાય હવે આત્મા **સ્વયંપ્રકાશ** હોવાથી તે દષ્ટિ જેમ જેમ વધતી જાય, તેમ તેમ અજ્ઞાનરૂપી અધકાર ખમી જાય એમ કરતા સપૂર્ણ અધકાર પણ જાયજ એટલુજ નહીં પણ આત્મદષ્ટિ થઈ, નિજ સ્વરૂપમા એકાગ્રતા કરતા કરતા એટલે **જ્ઞાન** એજ હું, **દર્શન** એજ હું, અને તે ઉભયમા રમણ કરતા કરતા જે ચારિત્ર થાય, તેપણ હું એમ નક્કી કરે તે ચારિત્રની ઉગ્રાગ્નિથી (અર્થાત્ તીવ્ર અગ્નિથી) કર્મો બળીને અવશ્ય ખાખ થાય તેથી ચારિત્ર તે પણ હુંજ છુ, એમ ઠરશે

બીજી યુક્તિ:—શરીર, મન અને વાણી, એ હુ નહીં, એમ થયુ કે એ ઉપર રાગ રહે નહીં કારણ કે હું ત્યા રાગ એમ ન્નગીરાદિ હુ નહી તો પછી એ શરીરાદિથી ભોગવાતા વિષયો મ્હારા નહીં એમ સહજ થઇ જશે આમ પરવસ્તુમાથી રાગ ગયો એટલે પરવસ્તુમા રહેલો હુ જૂગે થયો અનુભવાશે હુંમા (આત્મામા) રાગ ભયે હો આમ થયુ કે ત્યા કોઈક અનૌકિક શાતિ અનુભવાશે આ શાતિવાળી સ્થિતિ કોઈ અપૂર્વજ આનદ આપે છે આવો આનદ પૂર્વે તેં કોઇ વખતે પણ અનુભવ્યોજ નથી તેજ **અંતરાત્મભાવ** છે, એ અતરાત્મભાવ થયા પછી તે ભાવવડે તેમાજ **પરમાત્મ**ભાવના કરતા કરતા, એટલે **જ્યોતિર્મય**-પરમાત્મભાવમા ઐકયતા કરતા કરતા જે સ્વરૂપ પ્રગટ થાય, તેજ તું છો (**तत्त्वमसि**) અને તેજ હું છુ, (**सोह**) એમ બની રહે છે

અજ્ઞાનજં તમઃ—અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર, અનિત્ય વસ્તુમાં નિત્યબુદ્ધિ, અશુચિમાં શુચિબુદ્ધિ, દુઃખમાં સુખબુદ્ધિ, અને અનાત્મ-(જડ) મા આત્મબુદ્ધિ એ અજ્ઞાન-અવિદ્યા મિથ્યાત્વ-અથવા ભ્રાંતિથી થાય છે

હવે અજ્ઞાનની પરંપરા એવી છે કે, એક ભૂલ થઇ કે પછી બીજી થાય, પછી ત્રીજી એમ વધતાં વધતાં જીવ એવી ગુચવણમાં આવે કે તે ચક્રાવામાંથી નીકળવું મુશ્કેલ થઇ પડે—

સ્પષ્ટીકરણ:—શાશ્વત જીવ તેજ હુ એમ છતાં પુદ્ગલ હું, એમ માન્યું અને એમ સમજે કે, પુદ્ગલને એક દિવસ થયો એટલે મને એક દિવસ થયો આ ભૂલના ચક્રાવામાં બીજી પણ ભૂલો કરે, ને તે આનાથી મોટી ભૂલ હોય, એટલે શરીરને ગર્ભ બહાર આવતાં અઠવાડિક થયું, વળી તેથી મોટી ભૂલ મહિનો થયો એમ ગણ્યા કરે. પછી વર્ષ, પછી દશ વર્ષ, પછી પચાસ ને સાઠ અને પછી પુદ્ગલથી છૂટો થયો કે હુ **મરી ગયો**, એ કાળસબધી ભૂલ જે પુદ્ગલને એટલા વર્ષ થાય છે તેનો પોતાનામાં આરોપ કરાવે છે, તે પેહેલી ભૂલ.

પોતે પહેલાં અજ્ઞાનથી એમ માને (અથવા અજ્ઞાન માબાપે શીખવ્યુ હોય તેથી એમ માને) કે હુ શરીર, અને એમ માન્યું કે, જે શરીરનાં સગાંવહાલા તે પોતાના-આત્માનાં સગાંવહાલાં. તે શરીરને માટે ઘર કુટુંબ, લુગડાંલતાં, ઘરેણાંગાંઠાં, બાગ બગીચા, નાત જાત તે પોતાનાં એમ માને છે. એવી એવી ભૂલોની પરંપરાએ ચાલે તે આ સસારસમ્બન્ધી બીજી ભૂલ.

હવે વિષયોમાં સુખ નથી તે છતાં, સુખબુદ્ધિ થવી તે ત્રીજી ભૂલ. જુઓ આગળ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે, જેમ મૃગની નાભિમાં કસ્તુરી છે, તેમ (શાશ્વત) **અનન્ત આનન્દરૂપ** સુખ પોતાનામાં છે, તેમ છતાં જેમ મૃગ બહાર ઢુંઢે છે, તેમ ભૂલેલો અજ્ઞાન જીવ, (અવ્યાબાધ) સુખ છે પોતાનામાં ને ઢુંઢે છે બહાર. વિચાર કરો કે, સાકરમાં મીઠાશ છે? **લાલન** કહે છે કે, મીઠાશ (સુખ) પોતાનામાં છે, અને એ સાકરમાં ફક્ત રસેંદ્રિયદ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે, કારણ કે જો મારામાં સુખ પરિણામ ન હોય તો સાકર મીઠી નથી, કેમકે મીઠી સાકર પણ **લાલન**ના શરીરને તાપ આવ્યો ત્યારે મીઠી ન લાગી. માટે ભાઇઓ જીતેંદ્રિય જૈનો, મીઠાશ (સુખ) પોતાનામાંજ છે, વિષયોમાં નથી; પરન્તુ જેમ સૂર્યમાંથી કિરણો સ્ફુરે, તેમ **અનન્ત આનન્દરૂપ સૂર્યમાંથી** સુખનાં કિરણો સ્ફુરી વિષયોમાં પ્રવેશ કરે છે. ને કસ્તુરીમૃગની માફક, તે અજ્ઞાનતાથી ભૂલેલો જીવ વિષયમાં સુખ માની તેની પૂઠે દોડે છે. આ અજ્ઞાનતારૂપી ચોથી ભૂલ.

વળી પુદ્‌ગલ જે અશુચિરૂપ છે, તેને શુચિરૂપ માને. જેમ અન્નને શુચિ માને, દૂધને શુચિ માને, જે અન્ન વિષ્ઠાના ખાતરથી થાય તથા જે વિષ્ઠા ગાયના ખાણામાં આવે તે ભૂલી જાય. આમ અજ્ઞાનથી ભૂલની પરંપરા ચાલે, પરન્તુ આ અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થતું **તમ** એટલે અંધારૂં તે **શાસ્ત્ર–સત્સંગ**–કે **સુવિચાર**ના દીપોથી દૂર કરી આત્મા તરફ જરા જરા જોતા રહેવું. અને એમ જોતાં જોતાં તેના તરફ દૃષ્ટિ કરવી એટલે અંધારૂં જશે,—આત્મદર્શન

થશે; એટલું જ નહીં પરન્તુ એ આત્મદર્શનના યોગે તેમાંજ ધ્યાન કરવાથી કર્મરૂપી લાકડાંનો ગંજ બળી જશે.

કર્મ છે પુદ્દગલિક, અને મન જેનાથી ધ્યાન કરવાનું છે, તેપણ પુદ્દગલિક છે, તે બે એવી રીતે બળી જાય છે કે, જેમ લાકડે લાકડું ઘસવાથી લાકડાં બળી જાય છે, તેમ છેવટે તે બન્નેનો નાશ થાય છે.

આત્માનેજ જોવું કેમ બને!—ઇંદ્રિયાદિની ક્રિયા મૂકી છૂટા થએલાં મનથી વિચાર કરવો કે, આ ક્રિયા મારામાં કોણ કરે છે? ઘડી પહેલાં ચાલવા હાલવાની કે, વાત કરવા આદિની ક્રિયા કોણ કરતો હતો? આ વિચાર કરી રહ્યા પછી ક્રિયા કોણ કરશે? આમ વિચાર કરતાં નિમિષમાત્રમાં–ક્ષણમાત્રમાં માલૂમ પડશે કે, માંહી કોઇ ક્રિયા કરવાને પ્રેરે છે, તે પ્રેરનાર કોણ છે? ને એ કોણ પ્રેરેછે? એનેપણ પ્રેરે છે તે કોણ? એમ પ્રશ્ન પૂછતાજ જવા. ત્યારે ઘણું ઉંડું ઉંડું જતા હોઇએ એમ માલમ પડશે. પછી મનથી વિચાર કરવો કે, આ અંદર રહી વિચાર કોણ કરે છે? એ ઉપરના વિચાર પણ કોણ કરે છે? એમ કરતાં કરતાં જ્યારે વિચાર થાકી જશે, અને મન એમ થાકીને વિરામ પામ્યું કે અંદરની જ્યોતિ દેખાશે. કારણ કે અત્યારસુધી મન અને ઇંદ્રિયોની ક્રિયા જે વાદળાંરૂપ હતી તે વાદળાં ખસ્યાં, એટલે મન નિર્વિકલ્પ થયું; અને એ નિર્વિકલ્પ થયું કે, આત્મખ્યાતિ એટલે જ્યોતિની ઝાંખી થવા લાગશે.

થોડાજ વખતમાં ત્યાર પછી ગ્રંથીભેદ થશે. ક્રોધ, માન,

માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુર્ગચ્છા આદિ જેમ જાણે કાળા ધબ જેવા વાદળા થઈ પોતાના આત્મસ્વરૂપને પૂર્વે આચ્છાદન કરતા હતા, તે જણાઇ આવશે આટલુ થયુ કે, સઘળા કષાય ઉપર એટલે ક્રોધાદિ ઉપર ક્રોધ આવશે અનુક્રમે તેનાપર પણ દયા આવશે અને જે વશ પોતે હતો તે, પોતાને વશ થઇ જશે અને ક્રોધાદિ વશ થઇ ગયા અને તે ચોથા સ્વજ્વલન સુધી આવી ગયો તો પછી આ ભવ માત્ર, ઘણુ મોટુ કામ થયુ એમ સમજવુ

આ શ્લોકરત્નમા **कर्मेंधनसमुल्करम्** એમ છે કર્મરૂપી લાકડાનો ઢગલો —એ લાકડા પહેલા તો સૂકા છે, કારણ જ્યારે વિષયાદિ રસની ભીનાશ જાય છે, ત્યારેજ ધર્માદિક ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ, ઉપર પ્રીતિ કરે છે, અને એમા પરવસ્તુની ભીનાશ ન હોવાથી, તે સુકા છે હવે સુકા લાકડાનો ઢગલો બળે એમા વાચકબધુ કે, ધ્યાન મિત્રને કઈ સશય નજ હોય માટે ગમે તેવા સુકા લાકડાનો ઢગલો હોય, તે ધ્યાનાગ્નિની માત્ર ચણગારીથી પણ બળના માડે છે, પરન્તુ એ ધ્યાનમા ઉપયુક્ત એવી મૈત્ર્યાદિ ધમણો લગાડી હોય, તો એ ધ્યાનાગ્નિ વિશેષ વિશેષ પ્રદિપ્ત થશે અને એ પ્રદિપ્ત થએલો અગ્નિ પહેલા ધર્મધ્યાનની જ્વાળાવડે અને પછી શુકલધ્યાનના ભડકાના ઉગ્રતાપથી કર્મને બાળી મૂકશે એમા પણ બીલકુલ સદેહ લેવા જેવુ નથી

જેમ ધ્યાનાગ્નિથી કર્મ બળે છે, તેમ ધ્યાનરૂપ વજ્રથી કર્મરૂપી વૃક્ષોનો તેમજ તેના વિષયાદિ ફળોનો, પણ નાશ થાય છે તે આગના શ્લોકોમા આવશે —

ધ્યાનરૂપી વજ્રથી કર્મરૂપી વૃક્ષોનો અને તેનાં ફળોનો
કેવી રીતે નાશ કરીશ?

मबलध्यानवज्रेण, दुरितद्रुमसंक्षयम् ।
तथा कुर्मो यथा दत्ते, न पुनर्भवसंभवम् ॥ ५ ॥

અર્થઃ—અત્યત બળવાન એવા ધ્યાનરૂપી વજ્રથી પાપરૂપ વૃક્ષનો એવી રીતે નાશ કરૂં કે, જેથી ફરીથી જન્મરૂપ ફળ થવાનો સંભવજ ન રહે.

વિવેચનઃ—જન્મ હોવો એટલે કોઇપણ શરીર હોવું, શરીર જે છે તે પરવસ્તુમાં મમત્વથીજ થાય છે. હવે ધ્યાનરૂપી કુહાડાથી, પરવસ્તુનેજ મ્હારાથી જૂદી કરી નાંખુ, તો પછી શરીર કયાંથી જન્મે! પરવસ્તુમાં હું હોઉં, તોજ પરવસ્તુરૂપ વૃક્ષ ઉગે; એટલે પુદ્ગલરૂપ માટીમાં હું રૂપ પ્રકાશ, તેના ઉપર મારારૂપ રાગ હવા, અને પંચાશ્રવરૂપ વરસાદ પડે, તોજ જન્મરૂપ વૃક્ષ ઉગે. અને વિષયોરૂપ તેનાં ફળો થાય. પરન્તુ આ પુદ્ગલાદિ પદાર્થોમાંથીજ જો હું અલગ થઇ રહું, મારા ભેદજ્ઞાનના કુહાડાથી તેને મૂળથીજ છેદી નાંખું, તો પછી શરીરાદિ કયાંથી ઉગે? અને શરીરાદિ ન ઉગે તો પછી જન્મ પણ કયાંથી થાય?

ધ્યાન દ્વારા આત્મદષ્ટિ કરી, પરવસ્તુમાંથી Will to do કર્મભાવના જેમ "શોપનહોર"[१] નામના જર્મન અધ્યાત્મવાદી

१ "શોપનહોર"ને મરણ વખતે પૂછવામાં આવ્યું કે, આપની કબર ઉપર શું લેખ લખવો? ત્યારે આત્મદષ્ટિએ ઉત્તર આપ્યો કે "Shopanhour is no more" "શોપનહોરને હવે જન્મ નથી"

કહેછે તેમ ઉપાડી લઉં, તો પછી પુનર્જન્મનો સંભવજ કયાંથી રહે? ॥ ૫ ॥

પુદ્ગલરૂપ વૃક્ષ **મમત્વરૂપ** રસવિના ઉગે નહી, અને એ વૃક્ષને રસ નહીં મળવાથી સુકાવા લાગે તો પછી તેને વિષયાદિ ફળો કયાંથી થવાં સંભવે ? હવે તેમાંથી મમત્વરૂપ રસ કેમ સુકાવા લાગે, એ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો, તેનું ઉત્તર સહજ એજ કે, મમત્વ છોડવું નહીં, પણ મમત્વ પોતામાં એટલે અશાશ્વત એવા પુદ્ગલમાંથી કાઢી શાશ્વત એવા જીવમાં (આત્મામાં) કરવું આત્મા એટલે અનંત જ્ઞાન દર્શનાદિ અને તેમાં મમત્વ રાખવાથી દેહાદિ પરમાંથી તે છુટી જશે.

કોઈ પણ વસ્તુ ઉચ્છેદ કરવામાં સાધનો–હથિયારો અનેક તરેહનાં હોયછે. છીણી, ચપ્પુ, કાતર, કરવત, કુહાડા, વગેરે; પરન્તુ એ બધાં શસ્ત્રોમાં વજ્ર જેવું કોઇ નથી; પર્વતને પણ ભેદી નાંખે એવું વજ્ર હોયછે. મેરૂ પર્વત જેટલાં કર્મ હોય, તોપણ ધ્યાનરૂપ વજ્ર તેને તોડી નાંખેછે, અને એવી રીતે તેને એ ધ્યાન મૂળમાંથી ઉખેડી પણ નાંખેછે કે ફરીથી કર્મરૂપ બીજ ઉગેજ નહિ. માટેજ ગ્રન્થકાર "प्रबलध्यानवज्रेण" એમ કહે છે.

કર્મરૂપી વૃક્ષનાં ફળો ધંતુરાનાં ફળો જેવાં ઝેરી છે, માટે એ ઝાડને જો મૂળીઆમાંથી છેદવું એટલે કર્મજનિત દેહમાં હુંપણું કાઢી લીધું તો એ ઝાડ છેદાયું ને તેથી તેનાં ફળો તો છેદાયાંજ છે.

(કારણ કે કંઈક પણ કરવા (કર્મ)માં હવે ઈચ્છા નથી. અને જન્મ તો કર્મ ઇચ્છાથીજ થાયછે.) એ ભાવાર્થનું વાક્ય કહ્યું.

કર્મરૂપી વૃક્ષોને ઝેરી ફળ કેમ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તર એજ કે, એ ઝાડના એકપણ વિષયરૂપ ફળ ભોગવ્યાં કે ફરીથી, વિ ષયભોગની ઇચ્છા થશે, અને જેટલી જેટલી વાર એ ઇચ્છ રહી તેટલી તેટલી વાર જીવ તે વિષયના ઝેરી ફળના ભોગથી મર જશે. અને વળી પણ તે વિષયને ભૂલથી ખાશે, એટલે દેહ ભાવનેજ ધ્યાનરૂપ વજ્રથી મમત્વરૂપ મૂલમાં છેદી નાંખ્યાં એ ટલે, દેહભાવ ગયો, તો જન્મરૂપ ફળ પણ ગયાં જાણવાં.

વિ. વિ. કદાચ દેહમાં મમત્વભાવ ગયો ને એમ કરતાં સમ૨ ન ગયો તો દેહ રહેશે, તોપણ સાધુ, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય કે ગણધર કે તીર્થંકર અવસ્થાને યોગ્ય એવાં શુભ–શુદ્ધ કાર્ય અવ્યાપકપણે કરશે, અને એને મમત્વ ન હોવાથી એ ચરમ શરીરિ થશે.

અદ્યાવધિ મને મોક્ષ માર્ગ કેમ ન દેખાયો!

जन्मज्वरसमुद्भूत-महामूर्च्छांधचक्षुषः ।
स्वविज्ञानोद्भवः साक्षान्मोक्षमार्गो न वीक्षितः ॥६॥

અર્થઃ—સંસારરૂપી જ્વરથી ઉત્પન્ન થએલી મહા મૂર્ચ્છાએ મારા ચક્ષુને અંધ કરી નાંખ્યાં, તેથી મારા પોતાનાજ જ્ઞાનથી

બેસવાથી કે એવાં કોઈ કારણથી અંધપણું આવ્યુ હોય તે દૂર થઈ શકે, તેમ સસાર જ્વાળાના મોહરૂપ ધૂમાડામા રહેવાથી જે જ્ઞાનમાર્ગમા અંધ છે, તેને પ્રથમ મૈત્રી, કરૂણા, પ્રમોદ, મધ્યસ્થતા આદિ ભાવનારૂપ ઔષધોપચારથી સદ્દેવ, સદ્ગુરૂ, સદ્ધર્મ, તથા સત્સાસ્ત્રના સગનુ અંજન થયુ કે, પાછો તે દેખતો થાય હવે મને એમ થયુ હોય એમ જણાય છે, અને તેને લીધે, મને જે મોક્ષમાર્ગ નહી દેખાતો હતો તેનુ કારણ પણ મને જણાઈ ગયુ એ કારણ એ કે ત્યારે મને સમભાવ ન હતો, અને સમભાવવિના મોક્ષમાર્ગ ક્યાથી જણાય ? કહ્યુ છે કે —

सेयंवरोय आसंवरोय बुद्धोअ अहव अन्नो वा ॥
समभावभावि अप्पा, लहेइ मोक्खं न संदेहो ॥ १ ॥

(સબોધ સત્તરી, શ્રીરત્નશેખરસૂરી)

અર્થ:—શ્વેતાબર હો, વા દિગબર હો, વા બુદ્ધ હો, વા અન્ય હો, પરન્તુ જેનો આત્મા સમભાવે ભાવિત હોય, તે નિ સદેહ મોક્ષ પામે છે

વશે, તે રાજમાર્ગ જેવો મોક્ષમાર્ગજ છે, અર્થાત્ મનને પણ દૂર મૂકયું એટલે આત્માથી આત્મા જણાય છે.

સ્વવિજ્ઞાનથી સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ મળે છે, અને સ્વઅજ્ઞાનથી સંસારમાર્ગજ મળે છે. અને એ સંસારમાર્ગોમાં, હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહાદિ એવા કચરાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરાયલા છે કે, જેથી મિથ્યાત્વરૂપી પ્લેગ લાગેજ અને તેથી ભવભ્રમણરૂપ રોગ નીપજે પરન્તુ સ્વવિજ્ઞાન થતાંજ, મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા, મધ્યસ્થતા, આદિથી સ્વચ્છતા, સુવાસતા, એવી સ્ફુરે કે મિથ્યાત્વરૂપ પ્લેગ જઈ સમ્યક્ત્વરૂપ મોક્ષમાર્ગરૂપ યાત્રા કરવાને નિરોગતા પ્રાપ્ત થાય જન્મરૂપી જ્વરથી જે મૂર્છા ઉત્પન્ન થાય છે, તે મૂર્છા કાંઈનાની નથી, બાંધવો—**શ્રીવીર**પુત્રો, જુઓ તો ખરા અનાદિકાળથી,આ મૂર્છા લાગી છે તે, ખરેખર **આચાર્યજી**ના કહેવા પ્રમાણે, મહામૂર્છા છે. આ મહામૂર્છાનો **સ્વવિજ્ઞાન** એટલે પોતાનું જ્ઞાન થતાં નાશ થાયછે એટલે જ્ઞાનામૃત છંટાવાથી મહામૂર્છા ગાઢ હોવા છતાં પણ તેમાંથી જાગૃત થવાય છે, કારણ કે જ્ઞાન એ અમૃત છે, તેના સ્પર્શથી સુમનુષ્ય કે દેવતાદિ થવાય છે, અને તે જ્ઞાનામૃતના પાનથી અમર થવાય છે એટલે સાદિ અનંતત્વપણ તેથી પ્રાપ્ત થાય છે.

કેવલ દર્શનરૂપ એવા આત્માને મે કાં ન દીઠો ?

आत्मापि न विज्ञातो, विश्वलोकैकलोचनः ।
अविद्याविषमग्राह–दंतचर्वितचेतसा ॥ ७ ॥

અર્થઃ—(વળી એમ વિચારે કેઃ—) અવિદ્યા એટલે મિથ્યા

ત્વરૂપ દારૂણ મગરમચ્છના દાંતોમાં મારૂં ચિત્ત ચવાઈ ગયું, એટલે સકળ વિશ્વને જોવાને અદ્વિતીય નેત્રરૂપ (કેવલદર્શનરૂપ) આત્માને પણ મેં ન જોયો!!!

વિવેચન:—જેમ દારૂણ મગરમચ્છ દરિયામાં હજારો જીવનો સહાર કરેછે તેમ, મેં પણ આ સસાર સમુદ્રમાં આરમ્ભનાં કામો કરી હજારો નિરપરાધી પ્રાણીઓનો સંહાર કર્યો છે. જેમ દારૂણ એટલે મોટો મગરમચ્છ, મોટાં મોટાં સરસામાન ભરેલાં વહાણોને પોતાના પેટમાં ગરકાવ કરી જાયછે, તેમ મારા લોભરૂપી પેટમાં મારૂં કુટુંબ, મારી નાત, મારો દેશ, મારૂં ધન, મારાં છોકરાં, મારી સ્ત્રી, મારાં લૂગડાં, મારા દાગીના, મારૂં રાચરચીલું, એમ કરીકરીને ગમત્વરૂપ મોટું વહાણ હું મારા પેટમાં ગરકાવ કરી ગયો છું. જેમ મગરમચ્છના દાંતો ચાવે, તેમ મારૂં મારૂં કરી મેં પણ જગત ચાવ્યું. જેમ મગરમચ્છના દાંતો તીવ્ર અને લાંબા હોય છે તેમ, મારી પણ આશા અને તૃષ્ણા લાંબી લાંબી હોય છે. આશ્ચર્ય છે કે, હું મનુષ્ય થઈ, તિર્યંચ, પંચેંદ્રિય એવા મગ-

દાંતો મોટા છે, તેમ મારો લોભ મોટો છે. તેનું પેટ ભયંકર છે. તે
માટું ચિત્ત ભયંકર છે. તે અજ્ઞાની છે, અને હું મિથ્યાત્વી હતું. મા
થયું તે થયું. પણ જેમ કોઈ સારો મગરમચ્છ દરિયાકિના
આવે, તેમ સંસારને કિનારે આવવા હે તું ચેતન! સમ્યક
પામ. પછી તે જેમ કિનારે આવી પોતાના પેટમાં રહેલી
સ્તુને વમી નાંખે, તેમ હું પણ દેશવિરતિ, અને સર્વવિર
થઈ પર. વસ્તુને વમી નાંખું.

વળી તું કહીશ કે, શું ખાઉં? તેનું ઉત્તર એ કે જ્ઞા
દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સત્, ચિત્ત, આનંદ વગેરે એજ તા
દ્રવ્યો છે અને તે અમૃતનું પાન કર તેજ તને યોગ્ય છે.

અરે ભલામાણસ! કોઇ પ્યાલામાં તને દૂધ આપે, તો
પ્યાલો કંઇ તારાથી ખવાય? આ પૌદગલિક પદાર્થો તો જ્ઞા
દર્શનાદિના આત્મામાંથી નીકળતા ઝરણે રાખવાના પ્યાલા
તો હું પ્યાલાનાં બટકાં ભરૂં અને દૂધને કાઢી નાંખુ. તે શું યો
છે. પરંતુ જો શુભ ક્રિયારૂપ પ્યાલો લઈ, પઠન, પાઠન, સામાયિ
પૂજા, ઇત્યાદિ પ્યાલામાં જ્ઞાન દર્શનને ભરૂ અને તેનું જો હું પા
કરૂં તો કેવું સારૂં! વિષયો એ તો માટીના પ્યાલા છે. પરં
પૂજા, સામાયિક ઇત્યાદિ તો રૂપાના, અને સૂવર્ણના પ્યાલા
સામાયિક એ સ્ફટિકનો પ્યાલો છે.

विश्वलोकैकलोचनः

દીવો, તારા, ચંદ્ર, સૂર્ય વગેરે મને દેખાયા કે જે થો
વખત તિર્ચ્છાલોકરૂપ ઘરમાં અંધારી રાતે, અજવાળી રાતે, અ

દિવસના પ્રકાશ કરે છે પરતુ અધારી રાતે, અજવાળી રાતે, દિવસના ને ઘરમા, બહાર અને સાદિઅનંત કાળ સુધી લોકાલોક પ્રકાશક એવા આત્મારૂપી (સૂર્યને પણ દેખનાર) સૂર્યના સૂર્યને પણ મેં હજીસુધી નહોતો દીઠો! અરે! **લાલન**! એ તો ખરો કેવુ આશ્ચર્ય?!

તારા દૂર, ચદ્ર દૂર, સૂર્ય દૂર, પણ આતો **આત્મા** જે સૂર્ય, ચદ્ર, તારા અને દીવાના કરતા પણ પાસે જે મારા દેહથી પણ પાસે, જે મારા શ્વાસોચ્છ્વાસથી પણ પાસે, અને વળી લોકાલોક પ્રકાશક, તેને મેં નહીં દીઠો? એ **લાલન** તારી કેવી ફજેતી?! કે તુ દૂર ને થોડા પ્રકાશવાળાને દેખે અને પાસેની પણ પાસેના .મજ લોકાલોક પ્રકાશકને ન દેખે!

मयात्माऽपि न विज्ञातो મેં આત્માને પણ ન તણ્યો "બગલમા છોકરૂ ને છોકરૂ શોધવા જાય"[1] એ કેવુ

---

૧ અમજી શાળાપયોગી ગ્રથના એક પુસ્તકમા લખ્યુ છે કે અમે રકામા એક વેળા એક મોટી આગબોટના ઉતારૂઓ માટે ભરી લીધેલુ ીવાનુ પાણી ખૂટયુ ઉતારૂઓએ ઘણીવાર તૃષાનુ મહાકષ્ટ વેઠયુ ાળી એક સ્ટીમર આવતી જોઈ તેમની તરફ પોતાની આગબોટ ાલાવી સામે મળેલી આગબોટના ખલાસી પાસે પીવાનુ પાણી ાગ્યુ, ત્યારે તેઓએ જવાબ આપ્યો કે અહીંજ બકેટ (બાલ્દી) ાખો, કારણ કે તમે એમેઝોન નામની મહાન્ નદીપર મુસાફરી રેછો આ આગબોટ જો કે કેટલોક વખત થયા એમેઝોન નદી ઉ રજ મુસાફરી કરતી હતી પણ તેઓ કયા છે તે જાણતા નહીં હતા ૅથી પીવાનુ પાણી નીચેજ પાસે હોવા છતા રખડતા હતા તેમ ાણુસ નારકી, તિર્યંચ યોનીરૂપ ખારા સમુદ્રો ઓળગી મનુષ્ય યોનિ

આશ્ચર્ય!! પરંતુ અગલથી પણ પાસે, અરે આ હાથમાં કલમ છે, આજે હાથ લખે છે. આ જે શરીરની શક્તિ હાથમાં આવી ગ્રથમાં કલમને ચલાવે છે, આ મનમાં વિચાર કરે છે, એ બધાથી પણ નજીક, એ બધાને પણ જોતો, જાણતો એવો પોતે તે પોતાનેજ ખોળવા બહાર જાય, એ કેવી હસવા જેવી વાત છે? પોતે કેમ ખોવાય? પરન્તુ આતો પોતેજ ખોવાયો હોય તેમ આ જન્મમાં પણ આડત્રીસ વર્ષ ચલાવ્યું.

વળી વિચાર કેઃ-પરમ જ્યોતિરૂપ હોવા છતાં આત્મા કોનાથી ઠગાયો?

परात्मा परमज्योति–र्जगज्ज्येष्ठोऽपि वंचितः ।
आपातमात्ररम्यैस्तैर्विषयैरतिनीरसैः ॥ ८ ॥

અર્થ:—આત્મા પરમાત્મા છે, ઉત્કૃષ્ટ જ્યોતિર્મય છે. ત્રણે લોકમાં મહાનમાં મહાન છે. તે છતાં શરૂઆતમાં મનોહર અને અંતમાં વિરસ એવા વિષયોએ તેને ઠગ્યો છે!!

વિવેચન:—વિચારો કે, સ્પર્શેંદ્રિયનો વિષય સેવતી વખતે અને અંતે. રસેંદ્રિયનો વિષય દૂધપાક ખાતી વખતે, અને ખાધા પછી તેનું પરિણામ શું? આમ સર્વ વિષયો, આરંભે કંઇક રમ્ય અને પરિણામે અરમ્ય લાગે છે! આજે સેંકડો રૂપિયાના આરિસા

રૂપ એમેઝનરીવર (નદી) ઉપર પોતાની માનવનૌકા ચલાવે છે, તે છતાં, આત્મામૃત, જ્ઞાનામૃત, સાદિ અનંતામૃત, મોક્ષામૃત ક્યાં છે, એમ જેને તેને પૂછ્યા કરે છે. તે છતાં ધ્યાનરૂપ બાલદી પોતાનામાં ન નાખતાં જ્યાં ત્યાં રખડ્યા કરી મનુષ્યયોનિરૂપી નદીપણ પાણી ભર્યાવિના વટાવી જાય છે.

આવે છે, તે દેખાવમાં સુંદર પરન્તુ જરા ઠોકર લાગી એટલે નકામા થાય છે. સ્ત્રી પણ સાયંકાળે સુંદર, અને પ્રભાતે ડાકિણી જેવી લાગે છે, યુવાવસ્થામાં પ્રિય પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં અળખામણી લાગે છે. હીરો કેવો સુંદર લાગે છે? પરન્તુ તે દેવતામાં મુક્યો કે કોલસો થઈ જાય છે. છોકરૂં જન્મતી વખતે સુંદર અને મરતી વખતે અસુંદર, ઘર બાંધતી વખતે સુંદર, અને પડતી વખતે અસુંદર, વિવાહનો વરઘોડો સુંદર, અને મરણ વખતનું માભેણુ અસુંદર, જગત્માં સૂર્યોદય સુંદર, અને સૂર્યાસ્ત અસુંદર, આમ જેની શરૂઆત છે, અને જેનો અંત છે, એવા વિષયો, આપાતમાત્ર રમ્ય એટલે આવી પડ્યા ત્યારે સુંદર, અને અંતે નિરસ છે. પરન્તુ આત્મા કે જેની શરૂઆત નથી અને અંત પણ નથી. વળી જે શાશ્વત છે, તે સુંદર કે અસુંદર હોતો નથી; પરન્તુ જ્યોતિર્મય છે. અજવાળું અને અંધારૂં જેમ પૂર્વાપર થાય છે, તેમ નહીં; પણ સૂર્યમાં નિરતર પ્રકાશ છે, તેમ આત્મા નિરતર પ્રકાશરૂપ છે. સુખદુઃખમય નથી. પણ આનન્દમય (અવ્યાબાધ સુખમય) છે. જન્મ મરણરૂપ નથી. પરંતુ અજન્મ અને અમર છે માટે શાશ્વત છે, નાનો મોટો નથી,

કોઇએક અખંડજ્યોતિ હોય, અને તેના આસપાસના વિ-વિધ રંગના કાચવાળા ફાનસરૂપ શરીરો બદલાય, તેથી તેમનો પ્રકાશ, કાંઈ રમ્ય, અરમ્ય થતો નથી.

પરમાત્મા કાંઈ પુદ્ગલના સગથી વસ્તુતઃ પોતાનું નિજ-સ્વરૂપ એકાંને મૂકી દેતો નથી. જે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાનને કે હું-ડક સંસ્થાનને લીધે પરમાત્મા ને મનુષ્ય કહેવાયછે, તે પૌદ્ગલિક છે માત્ર વ્યવહારથી, (ઉપચારરૂપ) એકને પરમાત્મા અને બીજાને બહિરાત્મા કહીએ છીએ તે માત્ર **પરમ** અને **બહિર** એવી બે પૌદ્ગલિક ઉપાધિને લીધે છે. એ ઉપાધિ રહિત થાય તો તે શુ-દ્ધાત્માજ (સિદ્ધરૂપ) પોતે છે. जगज्ज्येष्ठोऽपि वंचितः જ્યારે આપ-ણે પોતાને પોતાની પરમ જ્યોતિથી–જ્ઞાનથી નથી જોતા ત્યારે, આપણે પુદ્ગલરૂપ લાગીએ અને આમ આપણે પુદ્ગલદ્રવ્ય હોવા છતાં, આપણું પુદ્ગલિક બળ–સામર્થ્ય કેટલું છે તે પણ જાણતા નથી. જાણે કે આપણામાં રહેલી જ્યોતિ ઉલટી વળી ગઈ ન હોય, જાણે કે એ અખંડ પ્રકાશમય દીવો આ પુદ્ગલભાવથી ઢંકાતો ન હોય. પરન્તુ એ પુદ્ગલભાવને જરાક, પણ ખસેડીને જ્યોતિથી જોશો; તો પુદ્ગલમાં (અલબત તેમાં મમત્વ કરવું નહીં) કેટલું સામર્થ્ય છે તે જણાઈ રહેશે. અને પોતાનું મોટા-માં મોટાપણુ નહીં જાણે તોપણ તે અનુમાન તો એ જ્યોતિપ્ર-ભાવે કરી શકશે. આવી રીતે પુદ્ગલિક ભાવમાં મોટાપણું જણાય તો પછી આત્મીકભાવમાં પોતે સર્વ શક્તિમાન સિદ્ધ થાય તેમાં શો સંશય છે.

આત્માના સંયોગે પુદ્ગલિક ભાવમાં શ્રેષ્ઠતા બતાવીએ છીએ.

પ્રથમતો પગ એ પુદ્ગલિક છે. અને તેની ઉંચાઈ એટલી બધી છે કે મોટામોટા પર્વતો ચડી જાય, તોપણ તે પર્વતોની ઉંચાઈ, પોતાના પગથી માપી જાય. પણ પગની ઉંચાઈ ન મપાય! આખી પૃથ્વીની લબાઈ, ચોડાઈ પોતાના પગથી, ચાલી પૂરી કરી, પૃથ્વીને તેથી માપે પરન્તુ એના પગની લબાઈ પોહોળાઈ, ન મપાય, કારણ કે હાલ યુરોપિયન લોકો જે પૃથ્વી બતાવેછે, તેવી પૃથ્વીતો હાલનો માણસ જે પોતાના ગામમાં જ વર અવરમા આઠ માઈલ ચાલેછે તે સિદ્ધોજ ચાલ્યો જાય તો સાડા આઠ વર્ષમાં ફરી શકે આમ એમની નાની પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરે, પરન્તુ એના પગની લબાઈની ચોડાઈની, કોઈ પ્રદક્ષિણા કરી શકે નહીં આ માણસના પગની શક્તિ એમ જણાવેછે કે, માણસના પગના અંગુઠા તળે, મેરૂ ચગદાય છે એટલો પગ ઉંચો છે, એટલુજ નહી પરન્તુ આખી પૃથ્વી કરતા તે મોટો છે હવે પુદ્ગલિકરીતે જોતાં માણસ, પોતાના પગમાં મોટો જણાયછે, તો પછી તેના હાથમા કેટલો છે? આખી સૃષ્ટિ રચે એવડો નથી? છેજ. આવી આવી તો અનત સૃષ્ટિ રચે તોપણ તેના હાથમાથી ક્રોડબ સૃષ્ટિઓ નીકળ્યાજ કરે. જુઓ એક કડિયો એક ઘર બાધે, તો ઘર બધાઈ પૂરૂ થાય, મહેલ બાધે તો મહેલ બધાઈ પૂરો થાય, પરન્તુ તેનો હાથ કઈ તેથી ખૂટી જાય નહીં એજ હાથમાં બીજા ઘણાએ ઘરો ને મહેલો નીકળે તોપણ હાથ કાયમ, આ ઉપરથી અનુમાન કરશો તો માણસ પોતાના હાથમાં અલખત પુદ્ગલિક હાથમાં આખી સૃષ્ટિને દડાની માફક રમાડેછે હવે જ્યારે નાશવત પુદ્ગલથી મનુષ્ય હાથમાં એવડો મોટો છે તો जगज्येष्ठ કહેવામાં

અતિશયોક્તિ શી છે ? આ માત્ર ન્યૂનોક્તિ કરતા હોઇએ તેવું જ- ણાય છે. તો તે આત્મામાં કેટલો મોટો હશે, તેનું અનુમાન પણ મારા માનવબાંધવો નહીં કરી શકે.

હવે તેના કાનની ઉંડાઈ જૂઓ, કેટલાં વચનો તેમાં સ- માઈ ગયાં, અને હજી પણ કેટલાં વચનો અંદર સમાઈ જશે, તોપણ એનો કાન ખૂટશે નહીં. વચનામૃતના નિધિનો જાણે **સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર** ન હોય ! તેની અંદર વચનના પ્રવાહ પ્રવેશ કર્યાજ કરેછે. પરતુ એની ઉંડાઇ ખૂટતી નથી, તેમ આ જગત માં કેટલાં કેટલાં વચનો ઓટયેજ જાય તોપણ તેનું મુખ તો કાયમ. કારણ ત્યાંથી તે સોળ પ્રહર તો શું પણ તેથી પણ વ ધારે બોલે તોપણ મુખભંડારમાંથી વચનનો ખજાનો ખૂટેજ નહીં સરસ્વતિ પોતેજ જાણે તેના મુખકમળમાં નિવાસ કરી તેનેમાટે પ્રતિભાપક યંત્ર (પોનોગ્રાફ)નું કાર્ય કરતી ન હોય એમ જણાય છે આતો માત્ર આત્મજ્યોતિથી દેખાતા મનુષ્યના પુદ્ગલિક અંગ મુખવિષે કહ્યું. પરન્તુ અનુમાન કરશો તો, સર્વકાળનાં સર્વે વ- ચનો તેના મુખમાં છે. એમ કહેવું અતિશયોક્તિરૂપ કે ન્યૂનોક્તિ- રૂપ નથી, પણ યથાર્થોક્તિરૂપ છે. ઉપર કહ્યું તેમ સરસ્વતીજ પોતેજ તેના મુખકમળમાં વસે છે. વાણીની ઉત્પત્તિજ મનુષ્ય- મુખ છે. તો પછી તેને ત્યાં વચનોમાં દ્રારિદ્રતા હોયજ ક્યાંથી! નહીંજ હોય.

આ પ્રમાણે માત્ર હાથ, પગ અને મુખમાં જોતાં. મનુષ્ય જ- ગજ્જ્યેષ્ઠ જણાય છે, તો પછી તેના બીજા અખૂટ ઇંદ્રિયોના ખૂ- ણામાં આ જગત્ આવી રહે એમ સમજવું શું અશક્ય છે?

નથીજ. આમ કહેવામાં સાર એટલોજ કે, સર્વેંદ્રિયમાંની એક ઇંદ્રિયમાં પણ આવું અખૂટ સામર્થ્ય છે તો સર્વમાં કેટલું ? એ શું આપણે નહીં અનુમાન કરી શકીએ, અને જ્યારે સર્વે ઇંદ્રિયોમાં આટલું સામર્થ્ય તો મનમાં કેટલું? કરો મન નિર્મળ પછી જુઓ કે શું નથી સમજાતું. થાઓ સર્વેનું ભલું ઇચ્છનાર, કે પછી જુઓ તેને શું અશક્ય છે? કંઈ નહીં. આ તો ઇંદ્રિયો ને મન જે પુદ્ગલિક છે મનુષ્યના દેહમાં છે. પરન્તુ મનુષ્યના પૂર્ણ દેહના ખૂણામાં જાણે એક અણું ન હોય, તેટલું આ જગત્ જણાય છે. તોપછી આત્માતો કેટલો મોટો! જ્યારે જગત્ એક અણું જેટલું દેહમાં દેખાય તેને દેહજ જગત્ જ્યેષ્ઠ છે, તોપછી આત્મા જેને દેહો અનેક થાય, તોપણ કાયમ તે, જગત્ જ્યેષ્ઠ હોય! એવું બાલક પણ શું નહીં સમજે? એવું છતાં "અતનિરસ" વિષયાદિમાં લલચાયો તેથી પોતેજ આમ ઠગાઈ રહ્યો છે.

છ દ્રવ્ય જે જગત્માં છે, તેમાં જીવ મુખ્ય છે તે છતાં પોતાથી હલકા એવા પુદ્ગલમાંથી ઉત્પન્ન થતા વિષયોથી તે ઠગાયો એ કેવું આશ્ચર્ય?

મારામાં અને પરમાત્મામાં ભેદ શો ?

मम शक्त्या गुणग्रामा, व्यक्त्या च परमेष्ठिनः ।
एतावानावयोर्भेदः, शक्तिव्यक्तिस्वभावतः ॥ ९ ॥

અર્થ:—અનંતચતુષ્ટયરૂપ "ગુણોનો સમૂહ" મારામાં શક્તિથી વિદ્યમાન છે, અને અરિહંત તથા સિદ્ધરૂપ પરમેષ્ઠિમાં વ્યક્તિથી પ્રગટ થએલ છે. માટે અમારા બન્નેમાં શક્તિ અને

વ્યક્તિ (છદ્મ-અને પ્રગટ) ના સ્વભાવથી એટલો ભેદ છે. અર્થાત્ શક્તિથી સમાન છીએ, અને વ્યક્તિથી ભેદ છે.

વિવેચનઃ—શક્તિરૂપ ગુણો જેને વ્યક્તિરૂપ થયા છે, એવા **અરિહંત તથા સિદ્ધના** ધ્યાનમાં એકાગ્રતાથી નિજસ્વરૂપનું ચિંતન કરતાં ઉપશમ-ક્ષપક શ્રેણિએ ચડી પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરાય છે. વાટ, દીવાનું ધ્યાન કરતાં દીવારૂપ થાયછે. એ ધ્યાનનું પહેલું ઉદાહરણ છે. અને બીજું લાકડે લાકડું ઘસવાથી એટલે શરીર એ જડ લાકડાં સમાન છે અને મન પણ જડ એ પણ લાકડાં સરખું છે. હવે મનથી વિચાર કરવો કે, આ શરીર કોણ છે? એમ વિચાર કર્યાજ કરવો. કરતાં કરતાં એટલે વિચારરૂપ લાકડાને શરીરરૂપ લાકડાં સાથે ઘસતાં ઘસતાં, તે બન્નેમાંથી અગ્નિ નીકળશે. કારણકે આત્મા શરીરમાં તેમજ મનમાં પ્રચ્છન્નપણે રહ્યો છે, જેમ લાકડાં સાથે લાકડું ઘસાવાથી તેઓમાં પ્રચ્છન્ન રહેલો અગ્નિ પ્રગટ થાય, તેમ મન તનમાં પ્રચ્છન્નરૂપ રહેલો આત્મજ્યોતિ પ્રગટ થશે. વળી જેમ લાકડે લાકડું ઘસવાથી એ લાકડાં બળી જાય, તેમ મનરૂપ લાકડું શરીરરૂપ લાકડાંસાથે ઘસાવાથી એટલે ખૂબ ચિંતવન કરવાથી, અને બળી જશે એટલે કાયયોગ અને મનોયોગ એ બન્નેનો લય થઈ જતાં, તારૂં સંપૂર્ણ સિદ્ધસ્વરૂપ પ્રગટ થઈ જશે.

એક રાજાનો પુત્ર હોય અને તે જાણતો ન હોય ને કોઈ બીજો માણસ જાણતો હોય, તેથી વસ્તુતઃ જે રાજપુત્ર છે તે અરાજપુત્ર થઇ જતો નથી. તેમજ આત્મામાં એક પરમાત્મા હોય,

અને બીજો બહિરાત્મા હોય તેથી વસ્તુત તેનુ આત્માપણુ જતું રહેતુ નથી

પોતે બહિરાત્મા નથી ને પરમાત્મા છે એવુ ભાન અતરાત્મભાવથી થાય છે

પરન્તુ તે અતરાત્માભાવની મદદથી જ્યારે પરમાત્મામા એકતા તરીકે, બહિરાત્માભાવ છૂટી જશે, એટલુજ નહીં પણ પેરમાત્માભાવ પણ છૂટી જશે ત્યારે સિદ્ધસ્વરૂપનો આસ્વાદ લેશે

મોટા વિશાળ કુડમાથી એક કુવારો ઉડતો હોય, તેવા કુવારાના નળના છિદ્રમાથી બહાર આવતા જળને જેમ તે દેખે તેમ શરીરરૂપ કુવારાના ઇદ્રિયોરૂપ છિદ્રમાથી જે સામર્થ્યરૂપ જલ બહાર નીકળેછે, તેટલુજ પોતાનું સામર્થ્ય દેખી શકે છે, તે પોતાને બહિરાત્માભાવે એટલોજ જાણેછે

અતરાત્મા બહિર જતુ જળરૂપ સામર્થ્ય અને કુડમા રહેલુ જળરૂપ સામર્થ્ય દેખેછે, અને પરમાત્મા (તિર્થંકર) પોતામા, કુવારામા, અને પોતાના અનાદિ અવયવો-સર્વમાથી નીકળતા જળરૂપ સામર્થ્યને પોતાનુ જાણે છે જુઓ શુદ્ધોપયોગ વિવેચન પાનુ ત્રીજી આવૃત્તિ

પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવા આત્માને પ્રથમ જાણવો

अहं च परमात्मा च, द्वावेतौ ज्ञानलोचनौ ।
अतस्तं ज्ञातुमिच्छामि, तत्स्वरूपोपलब्धये ॥१०॥

અર્થ-હું અને પરમાત્મા એ બેઉ જ્ઞાનચક્ષુઓ છીએ, એટલામાટે પરમાત્માના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થવા આત્માને જાણવા ઇચ્છુ છુ

વિવેચનઃ-જેમ પરમાત્મા જ્ઞાનચક્ષુરૂપ છે, તેમ આત્માપણ વસ્તુતઃ જ્ઞાનચક્ષુરૂપ છે; પરન્તુ આત્મા—આ મારા શરીરમંદિરમાં બિરાજતો આત્મા-બહુજ નજીક છે. માટે તેને જાણું. એટલે આત્મજ્ઞાન લોચનલક્ષ થતાં (અંતરાત્મા થતાં) પરમાત્મજ્ઞાન લોચનનું અનુમાન થશે. પછી આમ અંતરાત્મતત્વ કે શુદ્ધ સમ્યકત્વ કે આત્મજ્ઞાન લોચનવડે, પરમાત્મા સાથે ધ્યાનની ઐકયતા થતાં થતાં સલીનતા થઇ કે આત્માજ પરમાત્મારૂપ થાયછે. સકળ કર્મમળનો વિનાશ થઈ, વિશુદ્ધ સ્ફટિકમય થવાથી લોકાલોકને જોનાર, જાણનાર જ્ઞાનલોચન જ્ઞાનદર્શનરૂપ મૂળે હતો અને આવરણ ખસવાથી સાદિ અનંતભાવે હવે પરમાત્મભાવ પ્રગટ્યો હોય એટલે તજવા લાયક જે પરભાવ તે ગયો હોય, અને ઉપાદેય એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, સત્, ચિત્, આનંદ, ભોગ, ઉપભોગ, દાન અને લાભ પ્રાપ્તિરૂપે જણાયા હોય એમ ભાસન થશે.

બહિરાત્મભાવ જઈ, જે અંતરાત્મતત્વ જણાયું તેજ વિશેષ, વિશેષ પરિસ્ફુટ થતાં પરમાત્મતત્વજ ઠર્યું. જે અંતઃપ્રકાશતું હતું તે હવે લોકાલોક પ્રકાશવા લાગ્યું. જે અંતરમાં આનન્દરૂપ હતું, તે જ્યાં ત્યાં આનન્દરૂપ થઈ, પછી સર્વત્ર જ્ઞાન થતાં સર્વત્ર આનંદરૂપ થયું. જે જે અંતરમાં જણાયું, તે તે જાણતાં જાણતાં આ સમસ્ત ચૌદ રાજલોકમાં આવેલા અશેષ પદાર્થો જણાયા. હા, હા એ જેથી જણાયું તેજ હું, તેજ-સોઽહં. આ દશ્ય નહીં 'આ જ્ઞેય નહીં' પરન્તુ જ્ઞાતા, દ્રષ્ટા, આનન્દિતા એવા

અસખ્ય અને અનંત ગુણો જેમાં રહ્યા છે તે તત્વતઃ હું. એ તત્વ મારૂં નહીં, પણ એજ હું.

બીજી યુક્તિ, પ્રિય વાંચનાર, જરા ધીરજ ધર એકેંદ્રિય અવ્યવહાર રાશિમાં પણ જીવ, આઠ રૂચક પ્રદેશ ખુલ્લા હોવાથી જ્ઞાનલોચન ખરો કારણકે જો એટલું પણ ઉઘાડું ન હોય તો, જીવ એવી સજ્ઞા પામે નહીં. પછી વ્યવહાર રાશિમાં આવતા-ચડતાં એજ જ્ઞાનલોચનથી વિશેષ દેખાવા લાગ્યું. પછી એકેંદ્રિયમાંથી બે ઇદ્રિયમાં આવતાં, બે ઇદ્રિયમાંથી ત્રૈંદ્રિયમાં, ત્રૈંદ્રિયમાંથી ચારેંદ્રિયમાં એમ ચડતાં ચડતાં તિર્યંચ પચેંદ્રિયમાં આવતાં આ જ્ઞાનલોચન આત્મા વિશેષ જાણવા-જોવા લાગ્યો. અને મનુષ્યમા આવ્યો ત્યારે મનરૂપ, નોઇદ્રિયની પરિસ્ફુટતા-ઈતર પ્રાણીઓ કરતા વિશેષ હોવાથી સર્વથાપણે વિશેષ જાણવા જોવા લાગ્યો, પરન્તુ તેને ભૂલ થઈ. જે જે જાણ્યું જોયું તે હુ થયું અને તેમાં કેટલુંક જાણ્યું જોયું તે કેટલુંક મારૂં થયું. માટે હવે તો દેવોને પણ દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થયો છે, ત્યાં સઘળી ભૂલથાપ ટળી ગઈ. જે જે જણાયુ અને જોવાયું તે હુ નહીં અને તે મારૂ પણ નહીં. એવી રીતે જેટલે જેટલે અશે પરવસ્તુમાં હુંપણુ-મારાપણુ નીકળતું ગયું તેટલે તેટલે અશે, આ જ્ઞાનલોચન આત્મા પોતાને (અતરાત્માને)વિશેષ દેખતો જાયછે; અને જાણતો જાયછે એમ કરતાં જ્યારે સર્વ પુદ્ગલિક વસ્તુનો ત્યાગ થયો, ત્યારે આત્મા સૂર્યની પેઠે સકલ લોકાલોકને જાણતો થાયછે અને તેનાથી અલગ થઈ લોકને અતે બિરાજે છે. લાલન અનુભવે છે કે —

લોક કે' અંત વસે મુજ આતમ,
નીત્તમ કિર્ણ અહીં પ્રસરે છે;
સૃષ્ટિવિષે અતિસુંદર રૂપ,
નિહાળી સુધારસ અહીં વરસે છે. ॥ ૧ ॥
જ્ઞાન તો રૂપ અરૂપ તો દર્શન,
ચરણવિષે ઉલટે પલટે છે;[1]
એમ રમણ કરતો હું લાલન,
આત્મ રત્નત્રયી માંહિ વસે છે. ॥ ૨ ॥

नासत्पूर्वाश्च पूर्वा नो, निर्विशेषविकारजाः ।
स्वाभाविकशेषा ह्य-भूतपूर्वाश्च तद्गुणाः ॥

અર્થઃ—વિશેષથી રહિત એટલે સામાન્ય વિકારથી ઉત્પન્ન થએલા (મતિજ્ઞાનાદિ) આત્માના ગુણો પૂર્વે નહોતા એમ નથી. તેમજ પૂર્વે નહોતા એવા કેટલાક નવા ગુણ પણ ઉપજે છે, પ-રન્તુ સ્વાભાવિક વિશેષ અનંતજ્ઞાનાદિ, પૂર્વે નહીં પ્રગટેલા હાલ નવીનજ છે.

વિશેષ સ્ફુટતાઃ—દ્રવ્ય અનાદિ નિધન છે, તેમાં પર્યાય ક્ષણે ક્ષણે ઉપજે વિણસે છે, તેમાં ત્રિકાલવર્તિ પર્યાય છે તે શક્તિ અપેક્ષા એ સતરૂપ એક કાળમાં છે એમ કહેવાય. **વ્યક્તિ અપેક્ષાથી** જે વખતે જે પર્યાય હોય તે **સતરૂપ** કહેવાય. ભૂત અને ભવિષ્ય પર્યાય અસતરૂપ કહેવાય. એ પ્રમાણે

---

૧ જ્ઞાનથી દર્શનમાં ને દર્શનથી જ્ઞાનમાં રમણતા તે ચારિત્ર.

સત્ અપેક્ષા સત્નો ઉત્પાદક, અસત્ અપેક્ષા અસત્નો ઉદય કહેવાય. એજ આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છે.

આત્મદ્રવ્યમાં પણ સામાન્ય રીતે, મતિજ્ઞાનાદિક ગુણો ભૂતપૂર્વ પણ કહેવાય, અભૂતપૂર્વ પણ કહેવાય; અને વિશેષ રીતિએ અનંતચતુષ્ટય અભૂતપૂર્વ કહેવાય. આ પ્રમાણે નયવિભાગ કરી વસ્તુસ્વરૂપ જાણવું. (ભા. ક.)

ભાવાર્થ:—સામાન્ય રીતે પૂર્વે મતિશ્રુતજ્ઞાન નહીં હતું એમ નહીં, અને ત્યારપછી પણ સામાન્ય રીતિએ કેટલુંક મતિ, શ્રુતજ્ઞાન થયું, પરન્તુ સ્વાભાવિક અને વિશેષતાપૂર્વક અનન્તજ્ઞાનાદિ તો હાલ પ્રગટ થતાં જણાય છે. (વિવેચનકાર)

ભવોભવરૂપી મહાદાઝ ક્યાંસુધી પીડે?

तावन्मां पीडयत्येव, महादाहो महोद्भवः ।
यावद् ज्ञानसुधांभोधौ नावगाह, प्रवर्त्तते ॥ ११ ॥

અર્થ:—વળી એમ વિચાર કે, જ્યાંસુધી જ્ઞાનરૂપી અમૃતના સમુદ્રમાં મારૂં નહાવાનું થતું નથી, ત્યાંસુધી સંસારથી ઉત્પન્ન થએલો મહાન્ દાહ મને પીડી રહ્યો છે.

વિવેચન:—આ સંસારરૂપી અગ્નિની અનેક જ્વાળામાં પ્રાણી બળતો જણાય છે; પરન્તુ જ્ઞાનરૂપી જળનું જેમ જેમ તેનાપર સિંચન થતું જાય છે, તેમ તેમ આ જ્વાળાનો તાપ ન્યૂન થતો જાય છે. તેમાં પણ સત્સંગરૂપ નદીમાં જેણે સ્નાન કર્યું છે, સત્શાસ્ત્રરૂપી સરોવરમાં જેણે વારંવાર ડુબકી મારી છે, તેને આ સંસારરૂપી અગ્નિ અત્યંત પીડી શકતો નથી. પરન્તુ એ અગ્નિનો

એકાંત નાશ તો અનુભવજ્ઞાનથી ભરેલા અમૃત સમુદ્રમાં નહાવા થીજ થાય છે, એવો ભાવ છે.

સંસાર વ્યવહારમાં પણ એક અજ્ઞાન માણસ,[1] કે જેને પાણી

---

૧ હાલના વખતમાં આપણે આ ભૂમંડળપર દૃષ્ટિ ફેરવશું તો માલૂમ પડશે કે માણસને જેમ જેમ જ્ઞાન થતું જાયછે, તેમ તેમ તે વ્યવહારમાં પણ કેવી રીતે દુઃખ નિવર્તન કરતો જાયછે. નૉર્થ અમેરિકાના ઇંડિયન લોકો ઘણીજ જંગલી હાલતમાં છે. તેમાંના એ જંગલી અજ્ઞાન માણસે રસ્તામાં કેટલાક વેલા દીઠા, તે ઉપર દ્રાક્ષના ઝુમખા હતા, તે તોડી ખાધા. એ દ્રાક્ષના ઝુમખા છે કે શું તેની એને ખબર નહોતી. પરન્તુ એ વસ્તુ (દ્રાક્ષ) મીઠી છે એટલું તે તેને જણાયું. આ જંગલી માણસે એ પદાર્થ પૂર્વે જોએલો કે સાંભળેલો પણ ન હતો, પરન્તુ તેને હવે એટલું જ્ઞાન થયું કે દ્રાક્ષ મીઠી છે. આ જ્ઞાનની મનુષ્યોમાં હદ છે એમ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો કહેછે

પાસે હોય તેની ખબર નથી, તે પાણી પાસે હોય ને જ્વાળામા બળે છે પરન્તુ તેના ઉપયોગની જેને ખબર છે; તે પાણીથી સ્નાન કરી પોતાનો તાપ મટાડે છે તેમ સસારરૂપી અગ્નિની જ્વાળામા પણ ઉપાશ્રયરૂપ જલસ્થાનની જેને ખબર છે, તે ત્યાં સામાયિકાદિરૂપ જળસ્નાન કરી પોતાના આત્માને સંસારના તાપથી શાંત કરતો દેખાય છે.

કરી જોયુ તો તેના પેટમાં ન દુખ્યુ આ ઉપરથી તેને ખાતરી થઈ કે દ્રાક્ષ મીઠી છે ને સુખ આપેછે એ વાત ખરી પરન્તુ તે આટલી હદમાં સુખ આપેછે, તેથી વધે તો દુઃખ આપેછે. આમ તે જ્ઞાનની પહેલી હદથી સુખ પામ્યો. પરન્તુ તેનું જ્ઞાન પૂર્ણ ન હોવાથી આગળ જતાં દુઃખ થયું. પછી તે વસ્તુના અમુક પ્રમાણમાં સુખ શીખ્યો. એ જ્ઞાનની બીજી હદ એમ પાશ્ચિમાત્ય પડિતો કહેછે. એટલે કે પહેલાં વસ્તુનું જ્ઞાન ને તેથી માણસ સુખી. પછી વસ્તુની હદ આવે છે. ત્યારે તે સમજતા સુખની હદ વધેછે ને દુઃખ ઓછુ થાયછે પછી તે હદ ઓળંગતાં દુઃખ થાયછે, વળી તે વસ્તુ જ્યારે ખાવી ને ક્યારે ન ખાવી એમ કાળવિષે શીખેછે, પછી ક્યાં ખાવી ને ક્યાં ન ખાવી, એમ

જેમ ગરમ પદાર્થોથી, અગ્નિના તાપથી અને સૂર્યના અત્યન તાપથી, માણસ અને ઇતિર પ્રાણી તપાયમાન થાયછે; તેમજ ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ખરા તાપથી, સંસારમાં અત્યંત તપાયમાન થવાય છે. પરન્તુ જેમ તપેલો પ્રાણી જળસ્નાન કરવાંથી શાંતિ પામેછે, તેમજ ક્રોધાદિ અગ્નિથી તપેલો જીવ, શુદ્ધ-ધર્મરૂપ ક્ષીરસમુદ્રના સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપ અમૃતવારિમાં સ્નાન કરે તો તેનો જન્મોજન્મનો મહાદાહ અહીંજ શાંત થાય, એટલુંજ નહીં પરન્તુ હવે પછી પણ એ શાંતિ અહર્નિશ રહે. કારણકે જળથી શાંતિ થોડીવાર રહેછે પરન્તુ જ્ઞાનરૂપ અમૃતની શાંતિ અમરત્વ આપેછે, અને તે છેવટ સાદિઅનંતસુધી રહેછે. તો પછી **વીર્યસહિત-ધ્યાનાર્થી** તો ધ્યાનરૂપ હોડીમાં ચડી જ્ઞાનસમુદ્રમાં સ્નાન કરી પોતાનો હમેશનો સંસાર તાપ શાંત કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય છે!!

સયોગથી તે નારકાદિ બને છે, અને કર્મોના સમય વિયોગથી નારકાદિ અવસ્થાનો નાશ થઈ પોતાના સ્વાભાવિક સ્વરૂપને એટલે સિદ્ધાત્મભાવને પામેછે. કારણકે નારકાદિ અવસ્થાતો આત્માને સ્વાભાવિક નથી, પણ વિભાવિક છે.

નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવાદિ એ બધાં પુદ્ગલો છે. અને પુદ્ગલ કાંઇ હું છું એવું જાણી શકે નહીં, કારણકે જડ છે. માટે હું નારકાદિક પુદ્ગલથી અત્યંત ભિન્ન એવો કઇક છું, ને તે પુદ્ગલો તથા તેની ક્રિયાને જાણનાર-જોનાર છું.

જેમ સૂર્ય જગતના પ્રાણીઓને અને તેની ક્રિયાને દેખતો હોય, તેમ હું પણ આ દેહને અને તેનાથી થતી ક્રિયાને હું જાણું, દેખું છે.

હવે જાણનાર જે છે, તે જે જાણેછે તેથી ભિન્ન છે. આ દૃષ્ટાંતમાં નારકાદિ દેહો, તે જાણવાના (જ્ઞેય) છે. અને હું જાણનાર (જ્ઞાતા) તેથી ભિન્ન છું. પુદ્ગલ હું નહીં, પણ આત્માજ દેહમાં રહી હું એવું બોલેછે,[1] તો તે આત્માજ હું છું અને આમ સકળ નારકાદિ પર્યાયથી રહિત હું તે આત્મા, તેજ સિદ્ધાત્મા

આ નારકાદિ શરીર તે કર્મ પુદ્ગલનાં ઘડેલાં, પણ મારાં ઘડેલાં નહી. કર્મના વિભ્રમથી તે ઘડાએલાં છે. હું તો મારા નિજ-ગુણ તેને જાણું કારણકે હું જ્ઞાનરૂપ છું. આમ જ્ઞાન તેજ સિદ્ધાત્મારૂપ થાયછે.

---

૧ અનુભવને લખવાને પણ સ્થૂળ શબ્દો સમર્થ નથી, પરન્તુ શબ્દના લક્ષ્ય અર્થ ઉપર ધ્યાન આપતાં લાલનનો આશય સમજાઇ જશે.

આત્માને પોતાના સ્વરૂપમાં જોવાની એક યુક્તિઃ—

એક કાચનો સ્થંભ હોય, તેને એક કુટમાં બહારથી કાળો રગ દીધો હોય, બીજા કુટમાં લીલો રંગ દીધો હોય, ત્રીજા કુ-ટમાં લાલ રગ દીધો હોય અને ચોથા કુટમાં પીળો રંગ દીધો હોય, પછી તે સ્થંભમાં નિર્મળ જળ ભરેલું હોય; એવી રીતે તે નિર્મળ જળને બહારના રંગની જોડે ઉપાધિ છે છતાં, અંદરથી તે જળ સ્વચ્છ જણાઈ રહેશે. તેમજ નારકના કાળા રંગ, તિર્યંચના લીલા રંગ, માનુષના લાલ રંગ, અને દેવતાના પીળા રંગવાળા શરી-રરૂપી કાચની ઉપાધિ હોય, તથાપિ અંદર રહેલો આત્મા (નિ-ર્મળ નિરંગ જળની પેઠે) નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ હમેંશા સિદ્ધ-સમાનજ છે. બહારની ઉપાધિથી એટલે શરીરરૂપ કાચને નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા ઇત્યાદિ રગની ઉપાધિનો ઉપચાર ભૂલથી આપણે આત્માને કરીએ છીએ, તે ન થતાં જો શરીરનેજ તે ઉપચાર થતો હોય તો, આત્માનું નિજસ્વરૂપ નિશ્ચય નયથી કેવું છે, તેનો અનુભવ થતાં પહેલાં વિચારવાનો તે પણ જાણી શકે

વિવેચનઃ—કર્મરૂપી વૃક્ષોનાં ફળો જન્મ, જરા, મૃત્યુ, રોગ, આધિ, વ્યાધિ ઉપાધિ આદિક અનેક છે, અને તે વૃક્ષને કાપવાને કેટલાક વીરપુરૂષો દ્રવ્યતપ અને ભાવતપરૂપી કુહાડાથી તે વૃક્ષના ડાળાઓને છેદેછે, પણ તે વૃક્ષના નાના પ્રકારના વિષયસુખની ઇચ્છારૂપી જળનું સિંચન પુન પુન થયા કરવાથી તે ડાળાંઓ તે વૃક્ષને પાછાં ફૂટી નીકળેછે, અને જેઓ તે વિષવૃક્ષનાં ફળોનો આસ્વાદ લેછે, એટલે વિષયોને સેવેછે. તેઓ ઘણા ખરા એ વિષયોરૂપી વિષના ઝેરથી મરણ પામેછે; એટલે નાના પ્રકારની યોનિમાંથી મરી જઈ, પાછા તેવીજ યોનિમાં જઇ પડેછે. પરતુ જો એ વૃક્ષને મૂળથીજ ઉખેડી નાંખવું હોય તો, તેનો એકજ ઉપાય છે, અને તે આ જે વખતે એ કર્મરૂપ ઝાડ પરરૂપ જણાયુ, કે સવીર્ય થઈ તેનુ મમત્વરૂપી મૂળજ ઉખેડી નાંખવું, એટલે તે આખુ વૃક્ષ તુરત પડીજશે જેમ એક તાડનુ વૃક્ષ હોય, અને તેમા રહેલી વચલી દાંડીને ઉપર જઈ કહાડી નાંખવામાં આવે કે, તે તાડનુ વૃક્ષ તુરત પડી જાયછે, તેમ સવીર્ય થઈ પરવસ્તુમાંથી મમત્વરૂપ દાંડી કહાડી લીધી અને સ્વવસ્તુમાંજ મમત્વ, એટલે એ વીર્ય, જ્ઞાન, દર્શન અને આનન્દજ હું છુ એમ થયુ કે, અનાદિકાળનું કર્મરૂપ વિષવૃક્ષ ધબ લઇને પડી જવાનુંજ, કારણકે તેના મમત્વરૂપ મૂળયાંજ ઉખડી ગયા.

ત્રમાં ઉત્સાહ છે. જ્યારે એવા કુહાડાથીજ-ખડ્ગથી એ કર્મરૂપી વૃક્ષ પડયું કે જીવ શરીરધારી છે, ત્યાંસુધી અનુભવરૂપે અને પછી તે શરીર, ચરમ શરીર હોવાથી પોતે સાદિ અનંત સ્વરૂપેજ રહેશે, અને જન્મોજન્મમાં જેથી ભટકાતું હતું તે હમેશને માટે મટી જશે.

આનંદમંદિરમાં હવે પેઠેલો હું હમેશાં સ્વરૂપથી ચળુંજ નહીં.

अद्यासाद्य स्वसामर्थ्यं, प्रविश्यानंदमंदिरम् ।
न स्वरूपाच्च्यविष्येऽहं, बाह्यार्थेषु गतस्पृहः ॥ १४ ॥

અર્થ:—વળી એવી ભાવના કરે કે, આજે પોતાનું સામર્થ્ય મેળવી આનંદમંદિરમાં પ્રવેશ કરી બાહ્ય પદાર્થોમાંથી જેની સ્પૃહા ગઇ છે, એવો હું થઈ મારા આત્મસ્વરૂપથી ચ્યૂત નહી થાઉં.

ભાષાંતરકારની સંક્ષિપ્ત ટીકા:—જ્યારે આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં ઠરે છે, ત્યારે આનંદરૂપ થાય છે, તથા તેને અન્યવસ્તુની વાંછા રહેતી નથી,[1] તો પછી તે પોતાના સ્વરૂપથી પાછો કેમ પડે?

વિવેચન:—પોતાના સ્વરૂપનો આસ્વાદ લેનાર એવા કોઈપણ માણસને અલ્પ કાળમાં ઘણી નિર્જરા કરવી હોય, તેને આ શ્લોકરત્ન અમોઘ ફળ આપનારૂં છે. ધ્યાનાર્થીએ પ્રથમ ઇંદ્રિયજન્ય વિષયોમાંથી સમગ્ર સ્પૃહા (ઇચ્છા) દૂર કરવી, 'જેમ

૧ કારણ કે નિજાનંદના સ્વાભાવિક આનંદને મૂકી સુખાભાસની વાંછના કોને થાય?

જેમ એમાથી સ્પૃહા ગઈ' તેમ તેમ ધ્યાની પુષ્પવત્ હલકો જ ણાતો જશે જાણે ઘણા દોરડાઓથી બધાએલુ કોઈ બલુન હોય, અને તે જેમ દોરડાં છોડતા ઉચુ ચડે, તેમ ધ્યાની વિશેષ વિશેષ ઉંચો ચડી વિશેષ વિશેષ દેખશે એમ જે જે દેખાય, તે સર્વે દ્રશ્યમાથી પણ સમગ્ર સ્પૃહા કાઢતા જવી, અને એમ થતા થતાં પદાર્થમાત્રની સ્પૃહાનો અત આવતાજ પોતાના સ્વરૂપમા પ્રવેશ કરતાં, અવ્યાબાધ સુખરૂપ આત્મા પોતેજ આનન્દમદિરમા પ્રવેશ કરશે અને તે જ્યોતિર્મય સ્વ રૂપ જેવું પ્રાપ્ત થાય કે, તેને એવું દઢાલિંગન કરવું કે, તે છૂટે જ નહીં, માટે મારા ધ્યાનાર્થી બધુઓ, સવીર્ય થઇ આજેજ આ શ્રેષ્ઠ ઉદ્યમ આરભો

વિ. વિ. યોગદર્શનકાર **પતંજલિ** પ્રત્યાહાર પર આ ઉદ્યમ કરવા શિષ્યને પ્રેરે, આપણા સંવિજ્ઞપક્ષી શ્રીમદ્ **યશોવિજયજી** મહારાજ **થિરાદષ્ટિ**મા આ ઉદ્યમ કરવા કહે, અને આ **જ્ઞાનાર્ણવ** ગ્રથના કર્તા **સવીર્ય** થઇ, બ્રાહ્ય પદાર્થમા ગતસ્પૃહ થઈ, **આ** નદરૂપ આત્મામાં પ્રવેશ કરવાનુ કહે, એમા આ ત્રણે યોગવી રોનો આશય એકજ જણાય છે

અગિયારમુ ગુણસ્થાનક જેને ઉપશાતમોહ કહેછે, ને જેમા કર્મની ઘણીજ પ્રકૃતિ ઉપશાત પામેછે, પરન્તુ ક્ષય ન થવાથી ત્યાંથી પાછો પડેછે હવે પડે ક્યારે, કે અદરથી ઉઠતી કર્મ પ્રકૃ તિ પરવસ્તુ તરફ દોરે ત્યારે. તો તેવખતે કરવુ શુ ? એ પરવ સ્તુ છે, એવું ભાન રાખી ધ્યાનથી ચૂકી ન જતાં, નવી પ્રકૃતિનો બધ ન થવા દેવો, એટલે **સંવર** કરવો એટલુજ નહીં, પરન્તુ

સાથેજ છે, તેમ જીવ અને કર્મ અનાદિ કાળથીજ આ સસાર રૂપી ખાણમાં સાથેજ છે પરન્તુ યત્નથી જેમ માટીને છૂટી પાડી સુવર્ણ મેળવાય છે, તેમ ધ્યાનના યમનિયમાદિ યત્નોથી, કર્મરૂપી માટીને ખસેડી શુદ્ધ જીવસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાય છે પરન્તુ જેમ આ સુવર્ણ અને માટીના મિશ્રણને છૂટુ કરતાં આખો સમય સુવર્ણ ભાવનાજ રાખવી પડેછે, તેમ ધ્યાનીપણ કર્મરૂપ માટીને દૂર કરતાં આત્મદષ્ટિજ રાખેછે વળી યોગશાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે **"તીવ્ર સંવેગાનામાસન્નઃ"** (જેનો સવેગ તીવ્ર છે, તેને તરતજ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ થાયછે) તેમ જે સવીર્ય થઇ દઢ નિશ્ચયપૂર્વક આત્મરૂપ મહેલમા પ્રવેશ કરેછે, તેને તેજ દિવસે પરમાર્થથી સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ થાયછે જ

મોહજાળ તેજ અનાદિકાળથી ઉત્પન્ન થએલી અવિદ્યા અને મારૂ, મારૂ, મારૂ, મારૂ એટલે શરીર ઇંદ્રિય, તેના વિષયો, ઘર, કુટુબ, સ્ત્રી, છોકરા, સગા, વહાલા, નાત, જાત, દેશ, ખંડ, જગત્, ચૌદ રાજલોક, ઇત્યાદિ સર્વ પર પદાર્થમા મારૂ મારૂ એ મોહજાળ હવે ધ્યાનદ્વારા અતરદષ્ટિએ જુઓ કે તારૂ કોણ ? જે તારી સાથે કોઈ દિવસ છૂટ્ટ પડે, નહીં તે તો જીવ છે હાલ છે, આગળ હતો, અને હવે પછી પણ છે તારે મારૂ તો જીવ બીજું મારૂ કાંઈ નહીં આ સકળ પરવસ્તુનો જાણનાર, એટલે જ્ઞાનરૂપ હું એમ કરતા કરતા, જેમ જેમ એક એક પરવસ્તુમાથી, પોતે નીકળશે, તેમ તેમ અવિદ્યા અર્થાત્ મોહજાળના તાતણા તૂટતા જશે

વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયુ કે, પછી આપણે નિશ્ચય કરિ

જેમ આગ રાખની અંદર ભરી હોય, ને તેને પવન લાગે તો આગ પ્રગટ થઈ જાય, તેમ અંદર ઉપશાંત રહેલી કર્મ પ્રકૃતિ પણ વિષયાદિની યોગ્ય સામગ્રી જોતાં શુભક્રિયારૂપ રાખ ખસી જઇને કર્મપ્રકૃતિ પ્રગટ થઈ જાય, ને તે કર્મપ્રકૃતિને શરણ થાય તોજ તે નીચે પડે, માટે તે અંદરથી પ્રગટ થઈ કે, તેને પણ પરવસ્તુ ગણી પોતાના આત્મામાંથી, એટલે જ્ઞાનમાંથી ખસેડવી, પોતે ખસવું નહીં એટલે અંદર ઉપશાંત રહેલી પ્રકૃતિ નિર્જરા પામી જશે.

આમ ઉપશાંતના ઉદયનો ક્ષય કરતાં કરતાં ધ્યાની આગળ ચાલ્યો કે ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકને પ્રાપ્ત કરશે, કે જ્યાંથી પડાયજ નહીં, કારણ કે પાડનાર મોહ ત્યાંથી ગયો, અને ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનકે આવ્યો માટે ધ્યાની પુરૂષ કે જેને મોક્ષાભિલાષ માત્ર છે, તેણે વચલા કોઇ ગુણસ્થાનકપર ન ચાટકતાં સકળ મોહનો એટલે સકળ પરવસ્તુમાં હુંપણાનો ક્ષય કરતાં જવો એજ શ્રેયસ્કર છે.

હવે આનન્દમંદિરમાં રહી શું કરૂં ?

मयाद्यैव विनिश्चेयं, स्वस्वरूपं हि वस्तुतः ।
छित्वाप्यनादिसंभूता–मविद्यावैरिवागुराम् ॥१५॥

અર્થઃ—(અનાદિ કાળથી ઉપજેલી) અવિદ્યારૂપી વૈરીની જાળને તોડી, આજેજ મારા સ્વરૂપનો મારે પરમાર્થથી નિશ્ચય કરવો. (આવી આવી પ્રતિજ્ઞા ધ્યાનનો અભ્યાસી કરેછે.)

વિવેચનઃ—જેમ સુવર્ણ અને માટી ઘણા કાળથી ખાણમાં

સાથેજ છે, તેમ જીવ અને કર્મ અનાદિ કાળથીજ આ સસાર-રૂપી ખાણમાં સાથેજ છે. પરન્તુ યંત્રથી જેમ માટીને છૂટી પાડી સુવર્ણ મેળવાય છે, તેમ ધ્યાનના યમનિયમાદિ યંત્રોથી, કર્મરૂપી માટીને ખસેડી શુદ્ધ જીવસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાય છે. પરન્તુ જેમ આ સુવર્ણ અને માટીના મિશ્રણને છૂટું કરતાં આખો સમય સુવર્ણ-ભાવનાજ રાખવી પડેછે, તેમ ધ્યાનીપણ કર્મરૂપ માટીને દૂર કરતાં આત્મદષ્ટિજ રાખેછે વળી યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે "**તીવ્ર સંવેગાનામાસન્નઃ**" (જેનો સવેગ તીવ્ર છે, તેને તરતજ સ્વરૂપ-પ્રાપ્તિ થાયછે.) તેમ જે સવીર્ય થઇ દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક આત્મરૂપ મહેલમાં પ્રવેશ કરેછે, તેને તેજ દિવસે પરમાર્થથી સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ થાયછે જ

મોહજાળ તેજ અનાદિકાળથી ઉત્પન્ન થએલી અવિદ્યા અને મારૂ, મારૂ, મારૂં, મારૂ એટલે શરીર ઇદ્રિય, તેના વિષયો, ઘર, કુટુંબ, સ્ત્રી, છોકરાં, સગાં, વહાલા, નાત, જાત, દેશ, ખડ, જગત્, ચૌદ રાજલોક, ઇત્યાદિ સર્વ પર પદાર્થમાં મારૂ મારૂં એ મોહજાળ હવે ધ્યાનદ્વારા અતરદષ્ટિએ જુઓ કે તારૂ કોણ ? જે તારી સાથે કોઈ દિવસ છૂટું પડે નહીં તે તો જીવ છે હાલ છે, આગળ હતો, અને હવે પછી પણ છે. તારે મારૂ તો જીવ બીજું મારૂં કાંઈ નહીં આ સકળ પરવસ્તુનો જાણનાર, એટલે જ્ઞાનરૂપ હું એમ કરતાં કરતાં, જેમ જેમ એક એક પરવસ્તુમાંથી, પોને નીકળશે, તેમ તેમ અવિદ્યા અર્થાત્ મોહજાળના તાંતણા ટતા જશે.

વળી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું કે, પછી આપણે નિશ્ચય કરિ-

યે છીએ, કે આત્મા એજ હું. અને બાકી બીજી વસ્તુ તે જડ, અને જડ એ પરવસ્તુ. ત્યાર પછી પરવસ્તુને વિશાળણી-ઉચ્છિષ્ટ જાણી કે અનુક્રમે કે એકદમ તેમાં ત્યાગબુદ્ધિ કરી અને ત્યાગવૃત્તિથી તેને છોડવા માંડિયે કે દેશવિરતિપણું પ્રાપ્ત થાય, વા સમગ્ર છોડતાં સર્વવિરતિપણું પમાય છે.

કોઈ આજે એક સ્ત્રી. કાલે બીજી, એમ એક એક પરવસ્તુને મુકે અને કેટલાક એવા પણ શૂરવીર હોય કે આ "બત્રીસે સેળી" એમ કહી સકળ પરવસ્તુને-સમ્યક્ત્વપૂર્વક-સ્વપરવસ્તુના જ્ઞાનપૂર્વક કે વિતરાગનાં વચનમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક એકદમ તજવાની વૃત્તિ કરે એટલે સર્વવિરતિપણે તેવા વીરપુરૂષોની સેવામાં આવી ઉભું રહે. એમ અનુક્રમે કે એકદમ સમગ્ર પરવસ્તુને દ્રવ્યભાવે મુકવી તે સર્વવિરતિપણું છે.

પછી પણ મારો ગચ્છ, મારી ચોથ, મારી પાંચમ, મારા સેવક, મારાં પુસ્તક, મારૂં વચન, ઇત્યાદિ જેટલું મારૂં એટલા હિરના[1] નહીં તો સુતરનાતાંતણા પણ તોડવાના રહે. ધ્યાની સાધુ, સાધવીને તે "મારાં" "મારાં" કામના નથી. એ "મારાં તારાં" ગયાં ને આ બધાંનો દ્રષ્ટા કોણ, એ કોણ, એ કોણ પછી એ કોણ એમ વિચારણાની શ્રેણીપર ચડતાં ચડતાં પરિણામની ધારા એટલેસુધી વધે કે, એક તાંતણો રહે નહીં. ત્યારે હાસ કરી છૂટવાથી જીવ અલૌકિક શાંતિ ભોગવે. કારણ કે મોહના ફાંસાથી બચે, તેથી આનંદ પામે, રોમાંચ થાય, પોતે સુદ્ધાં સકળ જીવપર સમદષ્ટિ થઈ રહે. જન્મ મરણનાં કારણો નીકળી જ-

૧ હીર (રેશમ) ના સસારીના, ને સુતરના સાધુના.

વાથી અભયપણું આવે, માટે લાલનના સગાં ભાઈ બેનો. માતા પિતા, પુત્ર પુત્રીઓ, સકળ મનુષ્યજાતિઓ, તિર્યંચો, દેવતાઓ, અને મારા વ્હાલા નારક બાંધવો, ધ્યાનનો ટુંકો સરલ રસ્તો લઇ સકળ પરવસ્તુને દૂર કરો, એટલે સ્વવસ્તુ સહેજ પ્રકટ થઈ રહેશે. સ્વવસ્તુને પામવું નથી, પણ વિશુદ્ધ થાઓ એટલે તે તો તમે પોતેજ વસ્તુતઃ છો. એમ જણાઈ રહેશે.

વળી સ્વવસ્તુ કરતાં પરવસ્તુનું પ્રમાણ બહુજ થોડું છે,[1] કારણ કે **તિર્થંકર ભગવાન** આપણા સકળ જીવના પિતા, તેમને પણ આપણે એવું વિશેષણ આપિયે છિયે કે **"અઢાર દૂષણે કરીને રહિત"** પરંતુ કેટલાક ગુણે કરીને સહિત એ કહી શકાય નહીં, કારણ કે ગુણોની સંખ્યા તો અનત છે. એનો છેડો નથી. તેમ તમે પણ **લાલન**નાં સઘળાં સગાંવહાલાંઓ અનંત ગુણોવાળાં છો. કારણ કે આત્મા એજ તમે છો. માટે દોષો જે પરિમિત (Limited) છે તેને છોડો કે તમારૂં અપરિમિતત્વ (Unlimitedness) જણાઇ રહેશે. કારણ કે જ્ઞાન અનંત છે, દર્શન અનત છે એટલુંજ નહીં પણ જ્ઞાન જેવા ગુણો પણ અનંત છે, છેડોજ નથી.

આ હાલનાજ વખતે, **લાલન** તું એમ માનતો હતો કે, **લાધી** તારી **માતા,** એટલે ત્યાં માતૃબુદ્ધિ, પરન્તુ જ્યારે જે કોઇ જન્મ આપે તે માતા, પછી તે લાલનને જન્મ આપે કે બીજા કોઈ જીવને જન્મ આપે, એમ થતાંજ સકળ સ્ત્રીજાત,

૧ तदा सर्वावरणमलापेतस्य ज्ञानस्यानत्याज्ज्ञेयमल्पम्
(જુઓ, દેવચંદજીકૃત ચોવીસી, મુનિસુવ્રત સ્વામીનાં સ્તવનમાં પણ)

પછી તે મનુષ્ય હો વા તિર્યચ હો, પરન્તુ સર્વમાં બરાબર લાધી (માતૃ) બુદ્ધિ થતાં, ધ્યાને ચડતાં ચડતાં જણાઈ આવ્યું કે, કયો જીવ તારી માતા થયાવિના રહ્યાં છે, સર્વ જીવો અનંતવાર માતા થઇ ગયા છે, એમ સ્પષ્ટ દેખાઇ આવ્યું, ને એક માતાને બદલે, સકળ ચૌદરાજલોકના જીવ માતારૂપે દેખાયા એ બધી માતાઓને જાણે એકજ **લાલન** પુત્ર હોય, એમ **લાલન** હૃદયમાં રક્ષણનો અનુભવ થયો, એટલે એ બધી માતાઓ જાણે હમણાં **લાલનનું** રક્ષણ કરતી હોય એમ જણાયું. એજ વખતે સકળ જીવોની સાથે વૈરભાવ મટીને "मित्ति मे सव्वभूएसु (સકળ જીવો મારા મિત્ર છે) શત્રુ કોઈ નથી એમ થઈ રહ્યું

આમ કયો જીવ! બંધુ, પુત્ર, પિતા, સ્ત્રી એમ નથી થયો? તેમ એક એક વ્યક્તિ લઇને ધ્યાન કરતાં સકળ જીવ પુત્રરૂપે, સકળ જીવ પિતારૂપે, સકળ જીવ સ્ત્રીરૂપે, સકળ જીવ બંધુરૂપે, એમ અપરોક્ષ અનુભવ થઈ જણાઇ રહેશે. પછી એક બંધુભાવ, એક પુત્રભાવ, એક માતૃભાવ, ગયો એટલે પરવસ્તુમાંથી સ્નેહ લઇ પોતામાંજ ઉતર્યો કે **જગદ્દવલ્લભ** એવું પોતાનું સ્વરૂપ જણાઇ રહેશે.

આજેજ તે કાલે નહીં, પણ આજેજ તેનો નિશ્ચય થાય, કારણ કે જ્ઞાનરૂપ આત્મા સર્વથા અજ્ઞાનમય થઇ શકતોજ નથી, ને થાય તો તે જીવ સંજ્ઞા નાશ પામી જાય.

કારણ કે પાપના અધકારમાં **સવીર્ય** થતો જીવ, પોતાને **જ્ઞાનના દીપસાથે** હું હું એમ જાણતો જાય છે, સમજતો જાય છે, કે, પરવસ્તુ પોતાથી એટલે **જ્ઞાનપ્રકાશથી** વિરક્ત થઈ છૂટી પડી

જાય છે અને એ પ્રકાશ એ પાપના અધકારને હઠાવવાને જરા દીવા સરખો લાગતો હતો, તે ધ્યાનના બળે તારા, ચદ્ર, સૂર્ય જેવોજ નહીં પણ અનત સૂર્ય જેવો શાત પ્રકાશ જણાતો જાય છે અને તે પાપના અધકારને જરા વાર પણ રહેવા દેતો નથી

પડી જવાની ધાસ્તી ખાનારાઓને આજે પણ ધર્મધ્યાનાદિ સાધનોની સીડીઓ ક્યા મળી શકતી નથી? પરન્તુ જો પિંડસ્થાદિ ધ્યાન હાથ ધરી, ઉપશમ, ક્ષપક* શ્રેણીએ ચડવુ શરૂ કર્યું હોય તો, તે પણ આત્મવીર્યથી અસાધ્ય છે એમ કોણ કહે? જેણે એ સાધ્ય કરી, એ અનત શક્તિવાન હતા અને પોતાની છૂપી શક્તિને ફોરવનાર હતા, તેમ તુ પણ તારી છૂપી શક્તિને ફોરવ કારણ કે તુ પણ અનત શક્તિવાળો છુ

ગજસકુમાર નામના આપણા બધુને કેટલો વખત લાગ્યો? પરન્તુ યથાર્થ સમજાય કે જે બળેછે તે હું નથી, તેતો પુદ્ગલ છે, કારણકે આત્મા કઇ અગ્નિથી બળતા નથી, જળથી ભીનો થતો નથી પવનથી શોસાતો નથી એમ હિંદુઓની ભગવદ્ગીતામા પણ કહ્યુ છે ને જૈન શાસ્ત્રો પણ એમજ તેનુ સ્વરૂપ નિશ્ચયનયથી એટલે વસ્તુત તેવુજ કહેછે, કારણ કે તે તેવુજ છે

સર્વ પ્રતિજ્ઞાનો ઉપસહાર

इति प्रतिज्ञां प्रतिपद्यधीरः
समस्तरागादिकलंकमुक्तः॥
आलंवते धर्ममचंचलात्मा
शुक्लं च यद्यस्ति वलं विशालम् ॥ १६ ॥

---

* Elevation, Lift not ladder

અર્થ:—એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરીને ધીર પુરૂષ સમસ્ત રાગાદિરૂપ કલંકથી મુક્ત થઈ, તથા ચંચળતા રહિત થઈને, ધર્મધ્યાનનું આલંબન કરેછે, અને જો વિશાળ બળ હોય, તો શુકલધ્યાનનું આલંબન કરેછે (આ પ્રમાણે ધ્યાનની પ્રતિજ્ઞા કરવાનું વર્ણન કર્યું, હવે ધ્યેયનું સ્વરૂપ કહેશે.)

વિવેચન:—એક સરોવર યા દરિયામાં જ્યાંસુધી તેનું જળ મોજાઓથી ચંચળ થએલું હોયછે,ત્યાંસુધી એ જળ ઉપર સૂર્ય આખો હોવા છતાં, તેનું પ્રતિબિંબ ખંડિત જણાશે, તેમ જ્યાંસુધી ચિત્તરૂપી જળ, સંસારરૂપી તળાવ વગેરેમાં રાગદ્વેષરૂપી પવનના યોગે, મોજાં કે ભરતીઓટવાળું થાયછે; ત્યાંસુધી અખંડ આત્મસ્વરૂપ જણાતું નથી, માટે ચિત્તને સ્થિર કરવાને પ્રથમ રાગદ્વેષરૂપી પવનો દૂર કરતા જવા, એટલે ચિત્તરૂપી જળમાં વિષયોને સેવવાના જે કલ્લોલો ઉઠેછે, તે ઓછા થતા થતા વિરામ પામી જશે. એમ જેમ જેમ તે વિરામ પામતા જાય, તેમ તેમ ધર્મધ્યાનનું આલંબન કરતા જવું કે જે ધર્મધ્યાનના આલબનથી મન શુભતર પરિણામે વર્તતાં વર્તતાં, તેનો આસ્વાદ લેતાં લેતાં, ત્યાંથી થોડે થોડે વિરામ પામી, આત્મા તરફ વળી અનુક્રમે તે શુક્લધ્યાનને પણ યોગ્ય થશે.

થમ તો રાગદ્વેષ મટાડવાનુ ન કહેતા તેને કહેવુ કે તુ રાગદ્વેષ કર પછી જે પોતાને–યા કોઇ સારા પુરૂષની શિક્ષાથી પોતાને–જે સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ, સત્ય, ક્ષમા ઇત્યાદિ સદ્ગુણોવાળા જે જે મહાપુરૂષો જણાય, તેનાપર રાગ કરવો ને તેવા સદ્ગુણો જેનામા ન હોય, તેનાપર દ્વેષ કરવો જે પ્રથમ ગુણવાળા હોય તેને વખાણવા, ને બીજા દોષવાળાને વખોડવા, આમ સદ્ગુણવાળાપર **રાગ** તેને શાસ્ત્રોમા **"પ્રશસ્તરાગ"** કહેછે અને એવો રાગ થતા અવગુણી કે દોષવાનપર અજાણતા પણું દ્વેષ થઇ આવેછે

બીજું પગથિયું:—આ પગથીયુ એવુ છે કે જે મનુષ્યાદિમા કષાયરૂપી અવગુણ છે તે મનુષ્યોને ન વખોડતા, તેમા રહેલા અવગુણોને વખોડવા શુ કરે કર્મને વશ છે એમ કરી તેના કર્મોને નિંદવા પણ માણસને નહીં

આમ અવગુણીના અવગુણને નિંદશો ત્યારે તે માણસપર રાગ થશે એટલે તેનામા રહેલા કેટલાક ગુણો પણ દેખાઈ આવશે

ત્રીજું પગથિયું:—આ પગથીયુ એવુ છે કે પરના અવગુણ જોવા છોડી દેવા, ને પોતાના અવગુણો જોવા, એટલે બીજા અવગુણી ઉપર ક્ષમા થશે

ચોથું પગથિયું:—એવુ છે કે પોતાના અવગુણ જોઇ તેને નિંદવા ને પોતાને ક્ષમા ન કરવી, એટલે સ્વાભાવિક રીતે બીજાના પણ અવગુણની ક્ષમા નહીં થાય–સહન નહી થાય પરન્તુ એમે અવગણીપર નહીં–પણ અવગુણ તેના અને પોતાનાપર કટ્ટા

રહેશો તો લાભકારક થશે એથી તમે કોઇમા એટલે તેઓમા ને મારામાં કોઇમા અવગુણ ન હો એમ ઈચ્છશો

પાંચમું પગથિયું:—ક્રોધપર ક્રોધ, માન છોડવાનુ માન, માયાને છેતરવાની માયા, અને લોભનો વિધ્વંશ કરવાનો લોભ એ અનુક્રમે પ્રગટ કરવા

છઠ્ઠું પગથિયું:—સર્વત્ર મહા ક્ષમાદૃષ્ટિ થશે, અને પ્રશસ્ત રાગ રહેશે

સાતમું પગથિયું:—પ્રશસ્ત રાગપણ પુદ્ગલિક વસ્તુ જો કે શુભ હશે તેમાથી જતો રહેશે, ને દ્વેષ તો પૂર્વથી ગયો છે આમ રાગદ્વેષ પવનો મટી જશે, એટલે ચિત્તસરમા વિષય-કષાયરૂપે અદ્દલાઈ જતા ક્લોલ નહિ ઉઠે એટલે શાતચિત્ત સરમા આત્માનુ પ્રતિબિંબ જ્યોતિરૂપ દેખાવાના શુભપ્રસગ આવ્યાજ કરશે

' આમ બને એવુ છે આવા પ્રયોગનો જે અભ્યાસ કરેછે- તેમજ પ્રયોગ કરેછે તેને પ્રથમતો ચિત્તસરમા પર્વત જેવા રાગદ્વેષના ઉચ્છળતા મોજા ઘટી વામવામના થતા જણાશે, પછી વેંતવેંતના, પછી જરાજરા લહરી, અને પછી શાન્તતા આવી કે અનુભવ જ્યોતિનો પ્રકાશ થશે ક્રમ આવો છે અહીં અંતરાત્મા સ્વરૂપ કેવુ શાત છે, તે જણાતાજ જણાઇ આવશે કે જીવ ક્યા ગુણસ્થાનકમા રહી નિજાનદ અનુભવે છે

॥ इति ध्यान स्वरूपम् ॥



અથ ધ્યેયસ્વરૂપ આરંભ.



ध्येयं वस्तु वदंति निर्मलधियस्तच्चेतनाचेतनं ।
स्थित्युत्पत्तिविनाशलक्षणयुतं मूर्तेतरं च क्रमात् ॥
शुद्धं ध्यानविशीर्णकर्मकवचो देवश्च मुक्तेर्वरः ।
सर्वज्ञः सकलः शिवः स भगवान् सिद्धः परो निष्कलः ॥

ભાવાર્થઃ—નિર્મળ બુદ્ધિવાળા પુરૂષો ધ્યેયવસ્તુ શી છે? તે કહેછે વસ્તુનુ ધ્યાન થાયછે, પણ કાંઈ અવસ્તુનું ધ્યાન થતું નથી વસ્તુ ચેતન અને અચેતન, એમ બે પ્રકારે હોયછે ચેતન તે જીવ છે, અને અચેતન તે પાચ પ્રકારનાં દ્રવ્યો, એટલે ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, અને પુદ્ગલ છે વળી વસ્તુ છે તે, સ્થિતિ ઉત્પત્તિ અને વિનાશ લક્ષણવાળી હોયછે સર્વથા નિત્ય અથવા અનિત્ય નથી હોતી વળી તે મૃત હોયછે, અથવા અમૂર્ત હોય, છે પુદ્ગલ મૂર્ત છે અને ચેતનાદિ અમૂર્ત છે શુદ્ધ ધ્યાનથી દૂર ક

એવા ધ્યેય છ પદાર્થો છે એટલે ધર્મ,[1] અધર્મ, આકાશ, કાળ-પુદ્ગલ અને જીવ.

ધર્મ-અધર્મ એક એક દ્રવ્ય છે, અમૂર્ત છે, લોકાકાશપર્યંત વ્યાપક છે, જડ એટલે અચેતન છે. ધર્મ-એ ગતિસહાયક દ્રવ્ય છે અને અધર્મ એ સ્થિતિસહાય દ્રવ્ય છે. ગતિસ્થિતિ પોતે તો જીવ અને અજીવ પદાર્થોમાં રહેલી છે; પરન્તુ આ બે દ્રવ્યોની સહાયવિના ગતિસ્થિતિ જીવ અજીવથી થતી નથી. જેમ મત્સ્યાદિમાં તરવાનું સામર્થ્ય છે, પરન્તુ જળવિના (તરવાની) ગતિ ક્યાં કરે? એવી રીતે સ્થિર રહેવાનું કે ગતિ કરવાનું જીવ અજીવમાં સામર્થ્ય છે, પરન્તુ ધર્મ અધર્મના આધારવિના તેનાથી ગતિસ્થિતિ બને નહીં. આ ગતિસ્થિતિને અંગ્રેજીમાં (Inertia) કહેછે, એમ ન ધારવું કારણ કે Inertia નામનો પુદ્ગલાદિ વસ્તુથી ભિન્ન પદાર્થ યુરોપિયન સાયન્સને હજુ જડ્યો નથી. એમણે તો Inertia ને સજીવ અજીવ પદાર્થના ગુણતરિકે જાણ્યો છે. એટલે માછલામાં જાણે જળ હોય અને તેથી તે તરતું હોય. પરન્તુ માછલામાં જળ હોવું એ અસંભવિત છે; માટે તેઓને જૂદાંજ દ્રવ્યો ગણવાં એજ યોગ્ય છે, આ બન્ને દ્રવ્યો લોકપ્રમાણ છે.

આકાશ દ્રવ્ય એક છે, અમૂર્ત છે, જડ છે, વસ્તુને અવગાહ (Space) આપેછે, આમ Space કે આકાશ નામનું પણ પુદ્ગલથી એક ભિન્ન દ્રવ્ય છે અને તે લોકાલોક પ્રમાણ છે.

કાલ—પદાર્થોમાં થતી વર્તના (ક્રિયા)નું નામ છે, અને તે

---

૧ ધર્મ-ધર્માસ્તિકાય એમ કાળસિવાય બધાં દ્રવ્યને અસ્તિકાય શબ્દ લગાડવો.

દ્રવ્યને અસ્તિકાયરૂપ નથી ગણ્યું. પરન્તુ વસ્તુની વર્તનાનો ઉ-પચાર એમાં થાયછે. પણ એ દ્રવ્ય એક વસ્તુજ છે. એ અચેતન તથા જડ છે. અમૂર્ત છે અને વસ્તુના નવા જૂનાપણાને (ફે-રફારનો) સહાયક છે અને એ પણ લોકપ્રમાણ છે.

પુદ્ગલ—અનેક છે, મૂર્ત્ત છે, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, તથા વિ-નાશ લક્ષણવાળું છે, અને અચેતન છે, શક્તિરૂપે લોકપ્રમાણ છે.

જીવઃ—અનેક છે, અમૂર્ત છે, ચેતન છે, તથા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, વીર્ય, અને ઉપયોગરૂપ છે, (શક્તિરૂપે) ઝીણામાં ઝીણો પરમાણુ જેવડો, તેમજ લોકાકાશ જેવડો અને વ્યક્તિરૂપે અર્હતસિદ્ધ દશાવાળો, જ્ઞાનરૂપે જીવ લોકાલોક પ્રમાણ છે એટલે જ્યાં જ્ઞાનાદિ છે ત્યાં પોતે છે, અને જ્ઞાનાદિ સર્વત્ર હોવાથી અને પોતે જ્ઞાનજ હોવાથી સર્વત્ર છે એમ પણ કહેવાય છે.

આ ૭ પદાર્થના ધ્યેય ઉપરાંત બીજા ધ્યેય અર્હત્ અને સિદ્ધ ભગવાન છે. આમાં પણ અર્હતનું ધ્યાન ધ્યાનાર્થીને શરૂઆતમાં શ્રેયસ્કર છે, કારણ કે ધ્યાનદ્વારાએજ જેણે સકળ કર્મોનો ક્ષય કર્યો એવા અર્હત્ સશરીર હોવાથી, તેમનું ધ્યાન કરવું સરળ થશે.

જ્ઞાન એજ આત્મા છે જેમ આખનુ કામ દેખવુ છે અને તે અજવાળાને દેખે છે, એટલુજ નહીં પણ અધારાનેએ નિરતર દેખે છે, નહીં દેખે એવુ આખથી બનતુજ નવી જો ઘરમા દીવો હોય તો તેનાથી સકળ પદાર્થો જણાય છે, તેમ શરીરરૂપી દીવીમા જ્ઞાનરૂપ અખડ દીવો હોવાથી આ જગત્‌ના સર્વ પદાર્થો દેખાય છે-જણાય છે

સૂર્ય, ચદ્ર, દીવા આદિ તેજસ્વી પદાર્થો પ્રકાશ આપે છે પરન્તુ એમને પણ આત્મા પ્રકાશિત કરે છે, કારણ કે આત્માવડે એ પ્રકાશવાળા છે એમ જણાય છે

આત્મા અથવા જ્ઞાનમા વસ્તુત' જાણવુ-નહીં જાણવુ, એમ નથી તે તો જાણવાને પણ જાણે, અને ન જાણવાને પણ જાણે It knows that it knows, It knows that it does not know એમ હોવાથી એનુ કામ તો જાણવુ એજ હોય છે અને જ્યા સુધી ઇંદ્રિયદ્વારા, એટલે બારીઓમાથી આપણે જોઈએ છીએ, ત્યાસુધી કેટલુક જણાય છે, અને કેટલુક નથી જણાતુ વળી ઇંદ્રિયદ્વારથી થતા જ્ઞાનને દૂર કરીને અર્થાત્ પ્રત્યાહાર કરી થિગ દૃષ્ટિસુધી પહોંચી, કેવળ મનના દિવાનખાનામા આવિયે તો પણ

સ્ફટિક જેવા નિર્મળ ચિત્તમાં પોને પોતાને જે અનુભવાય છે, તેજ આત્મતત્વ છે

અનુભવ થયા પછી મનુષ્યમા કે ઇતિર યોનિમા કાર્મણ શરીરમા ધ્યાનદ્વારા કર્મો કેવાં લાગે છે, તે યથાર્થ લખાતું નથી કારણ કે તેવા વર્ણનમાટે વચનગોચર કોષમા શબ્દો મળતા નથી તથાપિ ઉપમા અલંકારથી સહજ કથન અત્રે કરવામા આવે છે તે આ પ્રમાણે –

અંગ્રેજી દવા વેચનારા (Druggist) ની દુકાનની કાચની બારીમા અંદરથી મોટા મોટા કાચના કળશો દેખાશે તે કાચના કળશોમાં પૂર્ણ ભરેલુ જૂદા જૂદા રંગવાળુ પાણી હશે પછવાડે દીવો હોય છે તેથી તે પાણીનો રંગ ચકચકિત લાગે છે હવે એ કાચના કળશોમા થોડી રજ હોય અને ઉપર નીચે જતી હોય, એમ કર્મપુદ્ગલો આત્મામા જતા આવતા જણાય છે નિર્મળ સ્ફટિક જેવા આત્માને ક્રોધનો કાળો, માનનો લાલ, માયાનો લીલો, અને લોભનો પીળો રંગ લાગ્યો હોય એમ જણાય છે, અને એ કળશોની પછવાડે દીવો છે તેમ ન જાણતા એ કળશમા દીવો છે એમ ધારવુ આવા આવા રંગો માત્ર એક વસ્તુમાથીજ થયા છે અને તે વસ્તુ રાગ છે એ રાગ પર વસ્તુમા છે અને પરવસ્તુ પુદ્ગલિક હોવાથી એટલે વર્ણ,[1] ગંધ[2] રૂપ,[3] તથા [4]રસ સ્પર્શવાળી[5] હોવાથી એ રંગવાળા પુદ્ગલો થતાં દેખાય છે અને તેનો ઉપચાર રાગથી પોતામા કરી જવાય છે માટે પરવસ્તુમાથી જેમ જેમ રાગ દૂર થયો, તેમ તેમ એ કાળો, લાલ, લીલો તથા પીળો રંગ મટી કેવળ સફેદ રંગવાળો ધવળ રંગવાળો થશે

એટલે જાણવું કે, ધર્મધ્યાનને યોગ્ય થયો, પછી એ શુભધ્યાનને પણ મૂકી ઉપર ચડતાં શુદ્ધ આત્મતત્વ, ધવલ રંગ રહિત સ્ફટિકવત્ થઈ અદૃશ્યતત્વ, અદશ્યતત્વથી અનુભવાઈ રહેશે. અને એમ થયું કે ધ્યાની શુક્લધ્યાનના ઉપલા પાયાપર જતો જણાશે.

ધ્યાનાર્થીએ ધર્મધ્યાનમાં શું ધ્યાવવું?

अमी जीवादयो भावा, चिदचिल्लक्ष्मलांछिताः ।
तत्स्वरूपाविरोधेन, ध्येया धर्मे मनीषिभिः ॥ १८ ॥

અર્થ:—આ જીવાદિ છ દ્રવ્યો (જીવ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ અને પુદ્ગલ) છે. તે ચેતન અને અચેતન લક્ષણથી લાંછિત છે; તે સર્વને બુદ્ધિવાન પુરૂષોએ, તેમના સ્વરૂપમાં જેમ વિરોધ ન આવે તેવી રીતે ધર્મધ્યાનમાં ધ્યાવવા.

વિવેચનઃ—ધર્મધ્યાનમાં આ છ પદાર્થોનું ધ્યાન કરવાથી આ છએ દ્રવ્યનું તેના અશેષ પર્યાયો સુદ્ધાં રફતે રફતે અનુભવજ્ઞાન થાય છે; અને જેમ જેમ અનુભવજ્ઞાન થતું જશે, તેમ તેમ શાસ્ત્રકારોનું શ્રુતકેવલિપણાનું અને ભગવાનના કેવલિપણાનું પ્રરૂપેલુંજ અપરોક્ષજ્ઞાન પોતાને થતું જશે.

માટે ધ્યાનમા પ્રથમ જીવનુ, પછી અજીવનુ, પછી અજીવમ આવેલા પાચે પદાર્થોનુ, પછી પ્રત્યેક દ્રવ્ય દ્રવ્યનુ, તેના ગુણોનું અને તેના પર્યાયોનુ ધ્યાન ધરવુ એ બધાનો સમાવેશ ધર્મ ધ્યાનમા થાય છે આ છ દ્રવ્યનુ સામાન્ય રીતે, તથા વિશેષ રીતે એવુ ભેદજ્ઞાન જોઇએ કે, એક દ્રવ્યમા બીજા દ્રવ્યના દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયો ભળી ન જાય

ધ્યાનીએ ધ્યાનવિનાનો વખત કેમ ગાળવો ?

व्याने ह्युपरते धीमान्, मनः कुर्यात्समाहितम् ।
निर्वेदपदमापन्नं, मग्नं वा करुणांबुधौ ॥ १९ ॥

અર્થ—ધ્યાન પૂરૂ થાય ત્યારે બુદ્ધિવાન ધ્યાની પુરૂષે મનને સમાધાનયુક્ત કરવુ, અથવા વૈરાગ્યયુક્ત કરવુ અથવા તો કરૂણારૂપી સમુદ્રમા મગ્ન કરવુ

વિવેચન—ધ્યાની પુરૂષોને અભ્યાસદ્વારા મન વશ હોવાથી ધ્યાન થઇ રહ્યા બાદ પણ, તે મનની સ્થિતિ પોતાના વીર્યવડે જેવી રાખવા ધારે તેવી રાખી શકે છે, અને તે મનની સ્થિતિ ધ્યાનવિનાના કાળમા ત્રણમાથી કોઇએક પ્રકારની રાખી શકાય છે, હતો તે સમાહિત એટલે મનને નિર્વિકલ્પ રાખે અથવા બે ઉત્તમ વિકલ્પોમા રાખે એ બે વિકલ્પો એ કે, પર વૈરાગ્યરૂપ એટલે સઘળા પરદ્રવ્યમા અરાગતારૂપ વિકલ્પ અથવા તો ચૌદ રાજલોકમા આવેલા ચૌરાસીલક્ષ જીવના વર્ગોમા રહેલા સકળ જતુપર કરૂણા

વૈરાગ્ય અને કરૂણા એ બન્ને ધર્મ ધ્યાનમા અત્યત ઉપયોગી છે

સકળ જીવ અધર્મને તજી ધર્મને આદરે, અને કર્મરૂપી શત્રુઓથી બચે, એવી કરૂણા આપણા પિતૃરત્નશ્રી **મહાવીર**ને થઈ, એમ **શ્રી વીર** ભગવાનના વડિલ પુત્ર દેવચંદ્રજી કહેછે "सवी जीव करु शासनरसी, एसीं भावदया मन उल्गी" અને આપણે **શ્રી વીર** ભગવાનના સુપુત્ર હોવાથી આપણા પિતાની એ ધ્યાનની શિક્ષારૂપ સ્વયંભુરમણસમુદ્રમાં આપણા મનને વારંવાર સ્નાન કરાવવું એજ આપણું ભૂષણ છે.

सर्वतो जयमाकांक्षेत्पुत्रात् शिष्यात् पराजयम् ।

"સર્વથી જયની ઈચ્છા રાખવી પણ પુત્રથી અને શિષ્યથી પરાજયની" અર્થાત્ પિતા કે ગુરૂ પોતાના પુત્ર કે શિષ્યને પોતાનાથી, જ્ઞાન, વિદ્યા, ધ્યાન, દાન, શિળ, તપ ઇત્યાદિમાં વિશેષ કરે અને તેથી પોતે રાજી થાય

સસારીઓમાં પિતા પાસે બે લાખ રૂપિયા હોય અને પુત્ર તેના ત્રણ લાખ રૂપિયા કરે તો પિતા રાજી થાય. તેમ આપણા પિતાશ્રી **મહાવીર,** તેમના પુત્રરત્નો સુસાધુ, ને શ્રાવકો, સકળ જંતુઉપર કરૂણા કરે તો તેમાં પિતા તો રાજીજ હોય, એમ ન્યાયબુદ્ધિ પણ કહે છે. માટે આગળ થએલા સર્વે આચાર્યો, ગુરૂઓ વગેરેના વારંવાર ઉપકાર પૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યા, દયા પામી તેમાં વધારો કરવો જેથી આપણા મોટા ભાઇઓ વિતરાગના "મોટા" પુત્રો, જે આચાર્યાદિ તે વિશેષ ખુશી થશે અને સુપિતાની માફક જ્ઞાનદ્રવ્યના પોતાના જ ઘરમાં (જૈનશાશનમાં)

વધારાથી ખુશી થશે, પણ કુપિતાની માફક મારાથી તું કેમ વધ્યો એમ નહીં કહે, માટે આજે પણ આગળ ગયા તેથી પણ વિશેષશ્રાવક ગણો, શ્રમણગણો ઉપાધ્યાયગણો, આચાર્યગણો, થવા જોઇએ

તિર્થંકર એ તો સીમા ને હાલપણ તિર્થંકર ગોત્ર જેથી બધાય, તેવી ક્રિયા કરે તેને ઉત્તેજન આપવુ કે જેથી પોતાનુ ને સકળ જીવનુ ભલુ છે પણ હલકી દૃષ્ટિ તેવા કાર્યોમા ન કરવી, કે તમે તો તિર્થંકર જેવુ કરો છો બહુ સારી વાત છે તેવુ કઇ પણ લક્ષ અશે થતુ હોય તો, સકળ જીવમા અરાગ, અદ્વેષ, સકળ જીવના બધુ સમાન વૃત્તિ રહે ને સર્વ બિચારા કર્મથી છૂટે એવી તીર્થંકર થયા પહેલાની વૃત્તિઓ આજપણ **લાલનને**, ત મને તેના સકળ જતુમાત્ર બહુઓને હો, વારવાર હો, નિરતર હો, એજ ભાવના

એક ધ્યાની મહાત્માને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ એટલે અનુભવજ્ઞાન કે થિરાદૃષ્ટિ કે વિવેકખ્યાતિ થતા મોક્ષનુ સ્વરૂપ ઢઈકિ જણાયું અને તે વખતે તેણે મોક્ષની ઇચ્છા ન કરી, સિદ્ધ ભગવાન થવાની ઇચ્છા ન કરી, પરન્તુ તિર્થંકર ગોત્ર બાધવામા જે અદ્‌ભુત ગુણો જોઇએ તે કરૂણાનો જ દૃઢ વિચાર રાખ્યો સર્વ જીવઉપરની–સર્વ કાળના સર્વજીવ ઉપરની–કરૂણા કરવાના અદ્‌ભુત ગુણો આપ્રમાણે ભાવના દ્વારા ધારણ કર્યા, તિર્થંકર ગોત્ર બાધ્યુ ને નિર્વાણનો તેને અનુભવ થયા છતા કરૂણા બળે તેનો ત્યાગ કર્યો

આ ભાવિ તિર્થંકર મહાત્માએ આ પ્રમાણે કહ્યું[1]:—

"I will not take Nirvân for myself and leave my brothers in the bonds of birth and death, in their ignorance and in their darkness, in their helplessness and in their folly. If I have won wisdom, I have won it for their enlightenment. If I have won strength, I have won it for their service. I have learnt to vibrate in agony for man What avail is it then to throw aside the sheaths and go on where no agony is useful? I will stay where I am and will work for man. Every pain of man shall strike me, every agony of man shall touch me and shall wring my heart. Every folly of man shall be my folly by identification with humanity and every vice and crime of theirs, my sufferings, until the whole of us are free". આ માનવ કરૂણાંબુધિમાં સ્નાન

ભાવાર્થ:—હું મારા પોતાનેમાટે નિર્વાણ નહીં લઉં, અને તે લઇને મરણ અને જન્મના બધનોમાં, અજ્ઞાન અને અંધકારના પડમાં, મૂર્ખતા અને નિરાધારતામાં, મારા બધુઓને શું છોડી જાઉં? જો મને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તો તેઓને જ્ઞાની કરવાને માટે; જેમને બળ પ્રાપ્ત થયું છે તો, તે તેઓની સેવાનેમાટે થયું છે. મનુષ્યના દુઃખે દુખિયો થવાનું હું શીખ્યો છું ત્યારે શરીર અને તેના કોશો દૂર ફેંકી દેવાથી શો લાભ છે, કે જ્યાં ચઢીને દુઃખ નકામુ થાયછે. માટે હું જ્યાં છું ત્યાંજ રહી મનુષ્યની સેવા અ-

---

૧. શ્રીમદ્ હરિભદ્રાચાર્યે કહેછે કે, જે ગચ્છનું ભલું કરે તે ગણધર ગોત્ર, ને સર્વનું ભલુ કરે તે તિર્થંકર ગોત્ર બાંધે છે. (યોગબિન્દુ.)

જાવીશ, તેનું હરેક દુ:ખ મને પીડો, તેઓની હરેક ચિંતા મને વળગો અને મ્હારા હૈયાંને ડોળી નાંખો; તેનું પ્રત્યેક મૌર્ખ્ય આખી મનુષ્યજાતસાથે હું એકરૂપ હોવાથી તે બધુ મૌર્ખ્ય મને હો. તેઓના દરેક દુર્ગુણ અને અપરાધનાં ફળોનું દુ:ખ હું ભોગવું આ બધું ત્યાંસુધી રહો કે જ્યાંસુધી આ આખી માનવજાત સાથે હું એકરૂપ હોવાથી નિર્વાણ પામુ.

અથવા શાનું ધ્યાન કરે ?

अथ लोकत्रयीनाथ,–ममूर्त्तपरमेश्वरम् ।
ध्यातुं प्रक्रमते साक्षात्, परमात्मानमव्ययम् ॥२०॥

અર્થ:—અથવા ત્રણે લોકના નાથ, અમૂર્ત, પરમેશ્વર, અવિનાશી એવા સાક્ષાત્ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરવા હવે પછી ધ્યાની ઉદ્યમ કરેછે.

વિવેચન:—ઇલિકા (ઇડ) છે તે ભ્રમરનું ધ્યાન કરતાં કરતાં જેમ ભ્રમરરૂપ બનેછે[1] તેમ ત્રણે લોકના નાથ લોકાલોક

---

૧ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનું એક સ્થૂળ ઉદાહરણ.

લાલન, અમેરિકા ખંડના યુનેટેડ સ્ટેટ્સમાંના મિચિગન સ્ટેટ્સના શાર્લોટ નામના ગામમાં મિસિસ ગ્રીન નામની એક તેમની સગી બહેનને ત્યાં ધ્યાનના પાઠ આપવાને નવ દિવસ સુધી રહ્યો હતો.

એવણે માં............સા .... હા...... ......ર છોડી દીવો અને વનસ્પતિ, ફળ, અન્ન, સૂકો મેવો ઇત્યાદિ આહાર કરવાના સોગન લીધા

એમનો ધર્મવિચાર ક્રિશ્ચિયન સાયન્સ એટલે **પરમાત્માના** ગુ

પ્રકાશક હોવાથી સકળ પદાર્થોના સમથ જ્ઞાતા, અરૂપી, પરમેશ્વર, અવિનાશી, તથા પોતાના નિજસ્વરૂપમાં રહેનાર એવા પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાને ઉદ્યમ કરે તો પ્રત્યેક ધ્યાનવાન ગુણસ્થાનક વા ગુણશ્રેણીથી પરમાત્મભાવની સમીપ આવી અને પરમાત્મતત્વ પામે

ણુમાં ધ્યાન કરવાથી રોગો મટી જાય છે, અને પૈસા આદિ જે વિભવો જોઇએ તે મળેછે એવો છે. એ પંથની આચાર્યા મિસિસ (Marry Eddy) મેરી એડી હાલ જીવતી છે અને હજારો નહીં પણ લાખો સ્રીપુરૂષ તેમના પંથમાં છે આ વિચારથી મારી કેટલીક બેનો જરા જૂદાં પડ્યાં છે, અને પોતાને (Free Christian Scientists) ફ્રી ક્રિશ્ચિયન સાયન્ટીસ્ટસ્ નામથી ઓળખાવેછે, આગલા મતસાથે એમાં વિશેષતા એટલી છે કે. પરમાત્માના ધ્યાનથી રોગાદિ મટે અને

સૂર્ય દિવસનો પ્રકાશ કરેછે, પણ રાત્રિયે નહીં; ચંદ્ર એક પક્ષમાં પ્રકાશ કરેછે, પણ બીજા પક્ષની રાત્રિમાં નહીં; પરન્તુ આત્મા તો દિવસે વા રાત્રિયે, લોકમાં અથવા અલોકમાં, સર્વ સ્થળે પ્રકાશિત રહી, ત્રણે લોકના સર્વ ભાવોને યથાર્થ દેખાડી આપેછે.

સંસાર અવસ્થા એ રાત્રિરૂપ જણાય છે, તેમાં અશુભ પ્રવર્તન એ અધારી રાત્રિ જેવું લાગે છે, અને શુભ પ્રવર્તન એ અજવાળી રાત્રિ જેવું લાગે છે. સસારથી રહિતપણું એટલે સાધુ, ઉપાધ્યાય, કે આચાર્યની અવસ્થા, એ દિવસના પ્રકાશ જેવી લાગે છે, પરન્તુ ધ્યાન અવસ્થાતો રાત્રિએ અને દિવસે કેવળ પ્રકાશમયજ એટલે ન આથમે એવા સૂર્યપ્રકાશ જેવી ભાસેછે. અને તે અવસ્થા ધ્યાનદ્વારાએજ વસ્તુ સકળના સાક્ષાત્કારરૂપ અપરોક્ષ જ્ઞાનવાળી થાયછે.

સાક્ષાત્કાર કે અપરોક્ષ જ્ઞાનનું એક સ્વરૂપ આવું હોયછે જેમ પૃથ્વીપર અજવાળુ કે દિવસ, અને અધારૂં કે રાત્રિ હોય છે, તેમ નહીં. પણ સૂર્યમાં અજવાળું અને અંધારૂં ઉભય નથી પણ એકાંત પ્રકાશજ છે. તેમ આત્મા જ્ઞાનમયજ દીસે છે; એ જાણવું ન જાણવું એમ નહીં, પણ એકાંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આનંદરૂપ, સાદિ અનંત, અગુરૂલઘુ જે અનુભવાય તેજ આત્મતત્વ, અને જ્ઞાનદર્શનાદિ એનાંજ બીજાં સ્વરૂપો. જેમ એકજ માણુસ બાપ, દીકરો આદિક હોય શકે? તેમ એકજ આત્માજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, વીર્ય, આનંદ આદિ હોઈ શકે.

પોતાના આત્માને પરમાત્માસાથે અભેદપણે કેમ ધ્યાયવો ?

त्रिकालविषयं साक्षा–च्छक्तिव्यक्तिविवक्षया ।
सामान्येन नयेनैकं, परमात्मानमामनेत् ॥ २१ ॥

અર્થઃ—શક્તિ અને વ્યક્તિની વિવક્ષાથીજ માત્ર ભિન્ન જ- ણાતા, પરન્તુ સામાન્ય દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી અભેદરૂપ એવા એક પરમાત્મા જે ત્રણેકાળે પોતાની સાથે એકજરૂપે છે તેને ધ્યાવવા.

વિવેચનઃ—સંસારી આત્મા અને મુક્ત આત્માએ બન્નેમાં સ- માન ગુણો છે. એકના શક્તિરૂપ એટલે છદ્મ (છૂપા) છે, અને બીજાના વ્યક્તિરૂપ એટલે પ્રગટ છે. માટે સામાન્યનયની અપે- ક્ષાથી ત્રણે કાળે એકરૂપ રહેનાર આત્મા પરમાત્માની સત્તા એક હોવાથી આત્માને અભેદભાવે ધ્યાયી શકાય; અથવા અભેદભાવે ધ્યાવતાં એટલે આત્મા, પરમાત્મા એમ વિવેચન ન કરતાં સં- સાર અવસ્થામાં શક્તિરૂપ પરમાત્મા, અને મુક્ત અવસ્થામાં વ્યક્તિરૂપ પરમાત્મા, એમ એકજ પરમાત્મતત્વને ધ્યાવવું. પો- તાને સસાર અવસ્થામાં શક્તિરૂપે એટલે છદ્મરીતે પરમાત્મા છે એમજ માનવું

જીવ જે અશુભ ક્રિયા આદિ કરેછે, એટલે અસત્યાદિ દુર્ગુણ સેવેછે, કે આર્તાદિ દૂર્ધ્યાન કરેછે. તે, લોકો કહેછે કે, સહેલા છે. પરન્તુ મારા માનવ બાંધવો, અસત્ય સહેલું નથી, દૂર્ધ્યાન કરવું સહેલું નથી તે જુઓ આપને દેખાડું।

સત્ય બોલવું હોય તો તેને જેવું સાંભળ્યું, જોયું હોય તેવુંજ કહે-

વામાં કઇપિણ ઉમેરવાની—ઓછું કરવાની જરાપણ તસ્દી લેવી પડતી નથી. પરન્તુ અસત્ય બોલતી વખતે એટલે હોય કઈ ને કહેવું કંઈ, માટે મનમાં ગોઠવણ કરવાના શ્રમમાં ઉતરવું પડે અને તેવું વચનનું કુરૂપ અંદર ઘડાયું કે પછી બોલાય. માટે **લાલન** તો એમ કહેછે કે **સત્ય બોલવામાં** કઈ શ્રમ નથી, કંઇપણ સાચી ખોટી ગોઠવણ કરવી પડતી નથી. મનને ભાંજગડમાં બિલકુલ ઉતરવું પડતું નથી સત્ય બોલવું એટલે જીવ જેવું જાણેછે તેવુંજ કહેવામાં જીવને શ્રમ નથી, જેવું તે જાણેછે, તેનું સુંદરરૂપ મનમાં સરળતાથી વિચારી શકેછે અને વચનમાં વદી શકે છે, માટે કહો કે સત્ય, તેમજ શુભધ્યાન એજ સહેલી શ્રેણી જેવાં છે અને અસત્ય વદવું અને દુર્ધ્યાન કરવું સેહેલુ નથી. વિચારશો તો સત્યજ સારૂં, સેહેલુ અને શુભ ફળદાઈ લાગશે

વળી અસત્ય બોલવામાં જીવને —જાણે પાછલે પગે દાદરપરથી ઉતરવું હોય—કે ચાલવું પડતું હોય તેવું લાગેછે. કદાચ ટેવવથી સહેલુ લાગતું હશે, પરન્તુ વસ્તુતઃ સહેલું નથી કારણ કે જે દોરડાથી—અસત્ય બોલી નીચે અજાણતાં પણ ઉતરી પડેછે, તે દોરડુ બોલ્યા પહેલાં ખોટી ગોઠવણ કરવાની ટેવને લીધે ગુંચવાએલુ છે, તે ઠેકાણે પોતાના પગમાં એ મનરૂપ ગુચવાએલું દોરડું આવ્યાથી ઠેબાં ખાયછે. માટે આવા પુરૂષનું મન અશાંત હોયછે, પરન્તુ સત્ય બોલવામાં એટલે જેવું જાણ્યું તેવું બોલવામાં વચનની શ્રેણી (*Lift*) પર ચડવામાં મનરૂપી દોરડુ સીધું, શાંત છે અને ઉપર ચડવામાં તેથી સુગમતા રહે છે. માટે **લાલન** એમ કહેછે કેઃ—આ મનુષ્યભવ અલબત તે દેવતાને

દુર્લભ, દુર્લભ વળી તિર્યંચને-પણ આપણને મળ્યો માટે સુલભ અને તેમા સદ્ગુણો પ્રમાણે વર્તન કરવાં એ વિમાનમાં ચડવા જેવું સુંદર, આલ્હાદક ને સરળ છે. અને દુર્ગુણ પ્રમાણે વર્તન કરવું એ અસ્વાભાવિક હોવાથી મહાકષ્ટ અને દુઃખકારક છે, અને ભાંગતા જતા દાદર કે રસ્તામાં ઠેબાતા, ઠેબાતા ઉતરવા જેવું છે

અલબત્ત વ્યવહારમાં ચડવું કઠિણ અને ઉત્તરવું સહેલુ લાગ તુ હોય, કારણ કે ડુંગર ચડતાં હાંફ ચડે છે, અને ઉતરતાં એટલુ થતું નથી, પરન્તુ **પરમાર્થમાં** તેમ નથી, તેમાં ચડવુ સહેલુ ને ઉતરવું કઠિણ છે, કારણ કે જેથી ચડાય છે તે શ્રેણી[૧] (lift) વિમાનજેવી હોય છે, ને જેથી ઉતરાય છે તે ભાગેલા દાદરના પગથીઆં[૨] જેવી છે. સદ્ગુણમાં ચડવાને પગથીઆંવાળી સીડી હોય નહિ પણ સરળ શ્રેણી (Lift) હોય એમ અનુભવાય છે

બાહુબલિની બાહુમા જે બળ છે, **અભયકુમાર**ના મસ્તિ કમાં જે બુદ્ધિ છે, **શ્રીમહાવીર**ના અંતઃકરણમાં જે દયા છે, અને **હેમચંદ્ર**ની કવિતામાં જે માધુર્ય છે, તેજ સામર્થ્ય તારામાં છે, તેઓમાં વ્યક્તિરૂપે અને તારામાં શક્તિરૂપે છે, માટે ધ્યાનની કળાથી તેને તુ વ્યક્તિરૂપ કર. બીજા દાદરો તો પગથીએ પગ થીએ તને ચડાવશે પણ શુભધ્યાન અને શુભપરિણામ તો ઉપશમક્ષપણક શ્રેણી જેવા (Elevator) છે.

ટિપ્પણ:—ધીરજ રાખી, શાંત રહી, હું કોણ? એવો પ્રશ્ન પોતાને કરવો. એટલે અદર હું કોણ એવું બોલવાને પ્રેરતું કઈ

---

૧ ચડતા પરિણામવાળી હોવાથી ૨ મતાદિ લઈ પછી ભાંગતા હોયની સેવા

જણાશે, અને એ પ્રેરનારમા હુ બુદ્ધિ થઈ, એટલે આ દેહ, ઇ
દ્રિયો, એ હુંથી જૂદા હાલતા ચાલતા હથિયારો જણાશે પછી
એ પ્રેરણાથી શરીરયન ચાલતુ દેખાય, તે અનાદિકાળના કર્મનો
ધૂમાડો, સ્ટીમ (steam) વરાળ છે અને જેમ વરાળને જોરે
સાચો ચાલે તેમ આ શરીરરૂપ સચો–ફેક્ટરી (factory)
ચાલતી જણાશે પરન્તુ વગળ હુ નથી, પરન્તુ હું તો એ વ
રાળને, તેમજ આ શરીર ફેકટરીના ચાલતા સચાને, તેમજ આ
પિસ્ટનરૂપ ફરતી ઇદ્રિયોને હવેથી, જોનાર છુ એમ થયુ કે
આ ફેકટરીમા ભૂલથી બધાઈ ગએલો જીવ કાઈ અલગ છે, અ
દર છે, શાન્ત છે, એમ જણાશે અને દ્રશ્ય એવી વસ્તુસાથે
એકમેક થયો છે, તેમાથી છૂટતા પોતાના ખરા સ્વરૂપની ક્ષ
ણવારમાં ઝાખી થશે

હુ કોણુ? એવો પ્રશ્ન કરવો અને પછી જરા વિશેષ સ્થિર
થઇ જોવુ કે મારામા રહી હુ કોણ એવો પ્રશ્ન કોણે કર્યો? પછી
એ પણ પ્રશ્ન કોણે કર્યો? એની તપાસ કરવાને કોણ ઉદ્યમવત
જણાય છે? આમ કરતા સહજમાન જે જણાઇ આવે તેજ તું.

તેમાં શાથી ક્રિયા કરી? જેથી કરી તે સાધન હું નથી, એમ થતાંજ અનુભવ થશે-માટે અંતર્ભાવથી ક્ષણમાંજ ગ્રહી શકાય એવો આત્મા, તે તુંજ એમ આ શ્લોકમાં વર્ણવ્યું છે

હવે પરમાત્મરૂપ ધ્યેયનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહે છે.

साकारं निर्गताकारं, निष्क्रियं परमाक्षरम् ।
निर्विकल्पं च निःकंपं, नित्यमानंदमंदिरम् ॥ २२ ॥
विश्वरूपमविज्ञात–स्वरूपं सर्वदोदितम् ।
कृतकृत्यं शिवं शांतं, निष्कलं करणच्युतम् ॥ २३ ॥
निःशेषभवसंभूत–क्लेशद्रुमहुताशनम् ।
शुद्धमत्यंतनिर्लेपं, ज्ञानराज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २४ ॥
विशुद्धादर्शसंक्रांत–प्रतिबिंबसमप्रभम् ।
ज्योतिर्मयं महावीर्यं, परिपूर्णं पुरातनम् ॥ २५ ॥
विशुद्धाष्टगुणोपेतं, निर्द्वंद्वं निर्गतामयम् ।
अप्रमेयं परिच्छिन्न–विश्वतत्वव्यवस्थितम् ॥ २६ ॥
यदग्राह्यं बहिर्भावै–र्ग्राह्यं चांतर्मुखैः क्षणात् ।
तत्स्वभावात्मकं साक्षात् स्वरूपं परमात्मनः ॥ २७ ॥

અર્થઃ—આકારે સહિત, આકારે રહિત, અક્રિય, પરમ અક્ષરરૂપ, નિર્વિકલ્પ, નિ:કંપ, નિત્ય અને આનન્દના મંદિરરૂપ પરમાત્મા છે. ॥ ૨૨ ॥

વિશ્વરૂપ છે, મિથ્યાદષ્ટિથી જેનું સ્વરૂપ જણાતું નથી, સદા

કાળ ઉદયરૂપ છે, કૃતકૃત્ય છે (અર્થાત્ કંઈ કરવાનું બાકી રહેલું નથી) શિવ એટલે કલ્યાણરૂપ છે, શાંત એટલે ક્ષોભરહિત છે, નિષ્કલ એટલે શરીરરહિત છે, ઇંદ્રિયોવિનાના છે ॥૨૩॥

સમસ્ત ભવોમાં ઉપજેલાં ક્લેશરૂપ વૃક્ષોને (બાળવામાં) અગ્નિસમાન છે, કર્મમળથી રહિત હોવાથી શુદ્ધ છે, અત્યત નિર્લેપ છે, અને જ્ઞાનનું ચક્રવર્તિ રાજ્ય જેનેવિષે સ્થાપિત છે ॥૨૪॥

નિર્મળ આરિસામાં પ્રતિબિંબસમાન જેની પ્રભા છે, જ્યોતિર્મય (જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ) છે, મહાશક્તિવાન છે, પરિપૂર્ણ છે અને પુરાતન પણ છે. ॥ ૨૫ ॥

નિર્મળ આઠ ગુણોએ કરીને સહિત છે, નિર્દ્વંદ્વ એટલે રાગદ્વેષરહિત છે, રોગરહિત છે, અપ્રમેય એટલે જેનું પ્રમાણ ન કાઢી શકાય, એવા અનુપમ છે, જૂદાં જૂદાં વિશ્વતત્વની વ્યવસ્થા જેણે જાણી છે ॥ ૨૬ ॥

બાહ્યભાવથી જે ગ્રહણ થઈ શકતા નથી. જે અંતર્ભાવથી ક્ષણમાં ગ્રહી શકાય છે એવું પરમાત્માનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ સ્વભાવથીજ છે. તેનું ધ્યાન કરવું કારણ કે એજ પરમધ્યેયરૂપ છે॥૨૭॥

વિવેચનઃ—આ, પરમાત્માનું ધ્યેય સ્વરૂપ કહ્યું તેના પ્રત્યેક વિશેષણપર મનન કરી ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરવો કે જેથી, ધ્યાનમાં એકાગ્રતા થઈ, અનુભવ સહજ થઈ શકે.

આત્માને આટલા વિશેષણો શ્લોક ૨૩ થી તે ૨૭ સુધીમા આપ્યા છે, ને પ્રત્યેક વિશેષણપર અનુપ્રેક્ષણ કરી (મનન કરી) પોતામા લાગુ પાડવા ધ્યાન કરવુ અહીં સહજ તેમ કરી દેખાડવા લાલન યત્ન કરે છે.

ષ્ક્રિય કેમ કહેવાય ? માટે વાચક આધવો ચાલો, આત્મા નિષ્ક્રય છે તેની તપાસ કરિયે કલમ હાથમા છે ને હાથ ચાલે છે, તેથી કલમ અક્ષરો લખે છે, હાથ શાથી ચાલે છે ? મન મગજમા રહી હાથની નસોને પ્રેરે છે એ પ્રેરણાનુ કારણ લાલનને માટે તથા બીજાને માટે (ઉપદેશ કરૂ) એવો રાગ છે, એટલે કર્મ છે જેમ એક ફેક્ટરી એક જીનમા રહેલી વરાળના બળે ચાલે, તેમા કાઈ ઈજિનેર કર્તા થઈ શકે નહીં–ઈજિનેર કર્તા કહેવાયજ નહીં, પરન્તુ વરાળ કહેવાય, પણ જેમ ઇન્જીનમા વરાળ રાખવી એ ઈજિનેરના સ્વાધીનમા છે તેમ કર્મ છે એટલે વરાળ છે ત્યાસુધી ઈજિનેર તેને કહેવો પડે છે પરન્તુ વરાળ ન હોય એટલે કર્મજનિત વરાળ ન હોય તો ઈજનેર નથી પણ તે નિષ્ક્રિય છે

જેમ સૂર્યને દેખી (તેના સ્વાભાવિક પ્રકાશથી) કમળ ખીલે, તેમ આત્માને દેખી કર્મપ્રકૃતિઓ ઉછળે પરન્તુ કર્મપ્રકૃતિ જે ખરી ગઈ તો પછી જેને લીધે શરીરાદિ ફેકટરી ચાલતી હતી તે ખપી જઈ આત્મા માન નિજગુણમા રમણ કરે પરન્તુ પર એવા નિમિત્તનો ક્ષય થવાથી પરમા તો અક્રિયજ રહે કર્મ જડ છે, પરન્તુ એને જીવ સહાય આપવાનુ છોડે તોજ તે ક્ષય થાય નહીં તો તેના નિમિત્તે પોતે સક્રિય કહેવાય જેથી આ ઈજિનેર મીલ ચલાવે છે, પરન્તુ ચાલે છે તો વરાળથી માટે આત્માએ તો અલગ રહી એવી શરીરાદિ ફેક્ટરી ન ચલાવતા જ્ઞાનાદિરૂપે સિદ્ધ સ્થિતિમા રહેવુ જોઈએ જેમ આ ટેબલપર દીવો છે તે કાઈ લાલનના શરીરને કે હાથને કે કલમને કે કલમમાથી નીકળતા

અક્ષરોને કંઈ ચલાવતો નથી, પણ તેથી અક્રિય અલગ અલગ રહી જુએ છે, તેમ જીવ પણ તેમાં ભળે નહિ તો સ્વરૂપે પોતાની સ્વાભાવિક અક્રિય અવસ્થામાં આવી રહે.

परमाक्षरं:—અક્ષરનો અર્થ નાશ ન થાય તેવું. પરન્તુ અક્ષર અક્ષરમાં પણ ભેદ છે, એક વર્ષ કે સો વર્ષ, પૂર્વ પૂર્વ વર્ષના આયુષ્ય આગળ ક્ષર એટલે નાશવંત લાગે કારણ કે પૂર્વની અપેક્ષાએ વર્ષો સેકન્ડ જેવડાં પણ નથી. પરન્તુ એવા પૂર્વો પણ અક્ષર નથી, ક્ષર છે કારણ કે તે ખૂટી જાય છે. પરન્તુ આ સઘળા કાળમાં કાળદ્રવ્ય પોતે અક્ષર છે, તેમ ધર્માસ્તિકાય, આકાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યરૂપે અક્ષર છે, પરન્તુ તેમનાં પર્યાય થતાં તેમની ક્ષરતા કહેવાય છે, તો જે દ્રવ્યરૂપે અક્ષર એવા જીવ પણ મનુષ્યાદિ પર્યાય પામી ક્ષરતા પામે છે. પરન્તુ જ્યારે પરમાત્મ અવસ્થા કે, સિદ્ધ અવસ્થાને પામે છે, તો પછી બીજાં દ્રવ્ય દ્રવ્યરૂપે અક્ષર રહેવા છતાં પર્યાયરૂપ હમેશ ક્ષર રહેવાના. તેમ

પણ વિલય પામેછે અને એવા નિર્વિકલ્પ ચિત્તમાંજ આ લો-
કાલોક ભાસ્કરનો પૂર્ણોદય જણાઈ આવેછે

नि.कम्पंः—એટલે નહીં હાલવું ચાલવુ હાલવા ચાલવાની ક્રિયા વગરનું. કારણ કે મોહિનીનો પૂર્ણે પૂર્ણ ઉચ્છેદ બારમા ગુણ-સ્થાનકે થઈ ગયો છે, એટલે મોહાદિના સેવકો જે સકામ ક્રિયા કરતા હતા તેનો પણ ઉચ્છેદ થવા લાગે છે એટલે પૂર્વ પ્રયો-ગથી, જેવી ક્રિયા થાય તેવી ક્રિયા અવ્યાપકપણે થવા લાગી અને તેને લીધેજ "અખંડ આ સ્થિર જ્યોતિમાં નથી થાતુ નથી જાતું" એમ આ અવસ્થામાં અનુભવાય છે.

नित्यम्ः—દેહાદિ હતાં, ત્યાંસુધી સૂર્યની ગતિવડે પોતાનાં વર્ષ માપતો, અને એ બિચારા સૂર્યોએ તેમનાં વર્ષોની ઘણા કાળસુધી નોકરી કરી, તેમનાં મ્હોટા મ્હોટા પૂર્વનાં આયુષ્ય ગણયાં પ-રન્તુ વારવાર જતાં આવતાં પુદ્ગલ એ હું નહીં, પરંતુ તેમાં રહેલો શાશ્વત જીવ તે જ હું એમ અનુભવ થયો કે દેહાદિ નિરસ-પણે રહ્યાથી દેહાદિ ક્ષય પામી, ચરમ શરીર પણ ક્ષય પામી, સાદિઅનતપણે શાશ્વત રહેછે માટે नित्यम्.

आनन्दमंदिरम्—જેમ પૃથ્વીમાં રાત અને દહાડો, તેમ દેહ-ભાવમાં સુખ દુ.ખ, પરતુ જેમ સૂર્યમાં રાતદહાડો નહીં પણ કે-વળ પ્રકાશ, તેમ આત્મભાવમાં સુખદુઃખ નહીં, પણ કેવળ અવ્યાબાધ(જે કોઈ દિવસ જવાનું નથી) તેવુ સુખ, માટે आनन्दमंदिरं.

विश्वरूपमविज्ञात–स्वरूपं सर्वदोदितम् ।
कृतकृत्यं शिवं शान्तं निष्कलं करणच्युतं ॥

विश्वरूपम्ः—જ્ઞાન, લોકાલોકમાં પ્રકાશી રહ્યું છે, માટે વિશ્વરૂપ છે અને જ્ઞાન એજ પરમાત્મતત્વ છે.

अविज्ञातस्वरूपम्ः—અજ્ઞાનથી, બહિરાત્મથી એ સ્વરૂપ જણાતું નથી, દેખાતું નથી,-આસ્વાદાતું નથી-અનુભવાતું નથી-વેદાતું નથી-ગ્રહતાતું નથી- આલિંગાતુ નથી. તેમાં કંઈ આ કારણ નથી કે જ્ઞાનના પ્રકાશમાં કઈ ન્યૂનતા છે. એવો પરિપૂર્ણ પ્રકાશિત છે; પરંતુ તેના તેજમાં મિથ્યાત્વાત્મા—બહિરાત્મા-અજ્ઞાનાત્મા-વિષયાનંદી, પુદ્‌ગલાનંદી, આત્મા ઘુવડની પેઠે અંજાઈ જાયછે. અને આતો સત્ય છે કે, વસ્તુ વસ્તુરૂપે નહીં દેખાવામાં બે કારણો હોય છે. એક તો પ્રકાશમાં ન્યૂનતા, અને બીજું પ્રકાશનું અતિશયપણું તેમાં પરમાત્મપ્રકાશ, તો લોકાલોક પ્રકાશ છે. એમ પૂર્વના વિશ્વરૂપ વિશેષણથી કહ્યું, અને તે સર્વદા ઉદય પામેલુંજ છે. એ ઉત્તર વિશેષણથી કહેશે. માટે પ્રકાશની ન્યૂનતા નથી, પરંતુ અધિકતાથી અજ્ઞાન-બહિરાત્મારૂપી ઘૂવડ તેને દેખી-જાણી-ગ્રહી-આસ્વાદિ-અનુભવી શકતું નથી, એવું પરમાત્મતત્વ છે.

सर्वदोदितम्ः—સર્વદા ઉદય પામેલું પરમાત્મતત્વ છે, અધારી રાત્રિએ જેમ ન દેખાય તેમ મિથ્યાત્વથી ન દેખાય; પરતુ અંધારી તારવાળી રાતે જેમ ઝાંખુઝાંખું દેખાય, તેમ માર્ગાનુસારીના ગુણોમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રાણીથી ઝાંખુ દેખાય. તથાપિ જેમ મધ્યાન્હે વસ્તુરૂપે વસ્તુ દેખાય, તેમ અંતરાત્મથી નિશ્ચયસમ્યક્ત્વવાળા પ્રાણીથી દેખાય, જેમ બહિરાત્મ ઘુવડ પરમાત્મપ્રકાશને દેખતુ નથી, તેમ અંતરાત્મરૂપી ચક્રવાક lark પર-

માત્મપ્રકાશને દેખતો-તેના ગુણગાન કરતો વિલસે છે, કારણકે એ અતરાત્મરૂપી ચક્રવાક પરમાત્મપ્રકાશથી અજાતું નથી, પરતુ તેમની સત્ય-ખરી-મજબૂત-આખ તેને સારી રીતે જોઈ શકે છે એવું પરમાત્મતત્વ છે.

વળી તારાનો પ્રકાશ અજવાળી રાતે અસ્તપ્રાય થાયછે, ચદ્રનો પ્રકાશ દિવસના અસ્તપ્રાય થાય છે, અને બિચારો સૂર્ય પણ રાતના અસ્ત થાય છે, પરતુ આ **પરમાત્મારૂપી** સૂર્યનો સૂર્ય, અંતરાત્મારૂપી ભૂમડળમાં, ક્ષાયક સમ્યક્ત્વરૂપી જીવન્મુક્ત ક્ષેત્રમાં કે માહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં એવો તો ઉદય પામે છે, કે ઉદય થયો ત્યાંથી માંડીને અનતકાળસુધી હમેશાં તેવોજ ઉદય પામેલોજ રહેછે માટેજ શાસ્ત્ર તેને સાદિઅનતભાગે ઉગતો એમ કહે છે અને જ્યારે આ સૂર્યનો સૂર્ય ઉદય પામ્યો કે તારાવાળી રાત્રિનો, ચદ્રવાળી રાત્રિનો, અને રાતે અસ્ત પામતા મધ્યાન્હ સૂર્યનો પણ આ પ્રકાશના ઝળઝળાટમા અસ્ત હોય છે. એવું સર્વદા ઉદય પામેલુ પરમાત્મતત્વ છે

कृतकृत्यः—**કૃત્ય** એટલે કરવા યોગ્ય અને **કૃત** એટલે કર્યુ કરવા યોગ્ય કે જે કાઈ કરવાનુ હતું તે જેણે કર્યું તે **કૃતકૃત્ય** કહેવાય જ્યારે આપણે કોઈ કાર્ય ફતેહમદ કરવુ હોય, ત્યારેજ આપણે તેમાં પ્રવૃતિ કરિયે છીએ અને કેટલાક કાળે તેની સિદ્ધિપણ થાયછે. પરતુ સઘળાં કાર્યોનો સઘળાં સુખોનો સમાવેશ એક મોક્ષના અનંત સુખમાં-અનંત આનદમાં-થઈ જાય છે. એ મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્યનુ કાર્ય એટલે સિદ્ધિપદ પ્રાપ્તિરૂપ કાર્યનું કાર્ય જેણે

સાધ્યું તેજ ખરેખરો કૃતકૃત્ય છે અને એ કૃતકૃત્ય તેજ પરમાત્મત્વ છે.

શિવં:—પરમસુખરૂપ, જેમાં દુઃખનો અંશ નથી. જેમ ભૂમિપર રાતદિવસ હોય, અધારૂં અજવાળું હોય, તેમ પરમાત્મસિવાયની સર્વે અવસ્થામાં સુખદુઃખ હોય, પરંતુ જેમ સૂર્યમાં રાત્રિદિવસ નહીં, અજવાળું અધારૂં નહીં, પરતુ કેવળ પ્રકાશજ હોય, તેમ પરમાત્મત્વમાં કેવળ સુખજ અવ્યાબાધ સુખજ—અનત આનંદજ હોય-માટે પરમાત્મતત્વ તેજ **શિવરૂપ** છે.

શાન્તં:—જ્યાંસુધી પરમાત્મતત્વની ઝાંખી પણ થઈ નથી, ત્યાંસુધી બાહ્યપ્રવૃત્તિ રહી, અશાંત, અશાંત, અશાંત જીવ રહેછે. પરતુ જ્યારે ચોથા ગુણસ્થાનકે—સમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનકે-તેને ઝાંખી થાયછે, એટલે એ **પરમશાન્તપદ**ને પામવા બાહ્યપ્રકૃતિ ઘટાડી એટલે દેશવૃત્તિ થઈ અતર પ્રવૃત્તિ કરી, કંઈ શાન્તતા પ્રાપ્ત કરેછે. પરંતુ એ પરમ શાન્તતાના અભિલાષી દેશવૃત્તિ ધરી. બાહ્યપ્રવૃત્તિની ઓછાશથી અતઃપ્રવૃત્તિ વિશેષ કરવા સર્વ બાહ્યપ્રવૃત્તિ દૂર કરી સપૂર્ણ અંતઃપ્રવૃત્તિ કરે છે કે, આ **પરમશાન્તપદ** પોતાને પ્રાપ્ત થાય છે. જેવું **શાન્તપદ** પરમાત્માનું છે, તેવુંજ શાન્તપદ આ અતરાત્મામાં અનુભવાય છે.

૧ આ **શાન્તદશાની** લહેરી પણ જે ધ્યાનીના હૃદયમંડળમાં વાય છે, તેમને પણ મોટા ચક્રવર્તિના કરતાં વિશેષ સુખ અનુભવાય છે.

જ્યારે કોઈ અજાણી અને નવી ઉમદા ચીજ પોતાના દેશમાં આવેછે, ત્યારે તેનું મૂલ્ય ઘણુંજ થાય છે. એવું સંભળાય છે કે,

ઝેર ખાવાથી આપણે આત્મઘાત કરી વારંવાર જન્મમરણ પ્રાપ્ત કરિયે છિયે.

વળી ઇંદ્રિયોરૂપી જાળિયાં, શરીરરૂપ કેદખાનાની ભીંતોમાં છે, ત્યાંસુધી કેદખાનાની બહાર શું છે તેની એમને કાંઈ ખરી ખબર પણ પડતી નથી. પરન્તુ કષાયાદિ દુષ્ટ ચાલને મૂકી દેવાથી એટલે કઇક (અનંતાનુબંધીની) મસ્તી ઓછી થવાથી દેશવૃત્તિની બેડી સહિતપણ એ કેદખાનામાંથી છૂટી—જરા બહાર આવી જગત્‌ને, (વસ્તુતત્વને) જૂએછે ત્યારે તેમને એટલુંબધું દેખાય છે કે કંઈ મણાજ નહીં. પરંતુ સર્વ વ્રતી થતાં બેડી તદ્દ કપાઈ જાય છે. ત્યારે તો તેમને શું દેખાઈ રહે છે તે વચનન કળશોમાં સમાતું નથી અને હજી પણ એ સર્વવ્રતી થવાથ છૂટો પણ નજરકેદ જેવો છે. માટે સાતમા ગુણસ્થાનકપર પ હોંચ્યો કે તેમને હમેશને માટે મુક્તતા મળી. અગીઆરમા ગુ ણસ્થાનકથી કદાચ ભૂલે તોપણ પાછો પૂર્વની આવડતથી બહા નીકળી આવે. માટે ઇંદ્રિયોરૂપી જાળિયાંરૂપી શરીર કેદખાનામાંથ નીકળતાં તેઓ પણ નીકળીજ જાય છે.

નિગોદરૂપી કારાગ્રહમાં આ જાળિયાંપણ નહોતાં. વ્યવહાર રાશિમ આવતાં એકેંદ્રિમાં એક, બે ઇંદ્રિયમાં બે, તેંદ્રિયોમાં ત્રણ, ચારેં દ્રિયમાં ચાર ને પચેંદ્રિયમાં પાંચ, એ કેદખાનાનાં જાળિયાં થયાં માટે ઇંદ્રિયો રહિતજ અર્થાત્ જાળિયાંરૂપ ઇંદ્રિયોમાંથી જોવાન મૂકી દઈ જે ક્ષાયક સમ્યક્ત્વરૂપ મેદાનમાંથી જોવાનું જુએ છે તે પરમાત્મતત્વ છે.

અહીં એક ઇંદ્રિયગોચર ઉદાહરણ લઈ સિદ્ધ કરિયે કે ઇંદ્રિય જતા પણ ખરૂ સુખ આત્મા કેમ ભોગવે?

એક સાકર નો ગાગડો લો જીભરૂપ રસેંદ્રિયના જાળિયામા જોતા—આસ્વાદતા સાકર મીઠી લાગેછે સાકર એ વિષય અને જીભ એ આ ઉદાહરણમા ઇંદ્રિય છે પરન્તુ જરા વિચાર કરો કે મીઠુ કોણ છે? સાકર કે પોતે? એ મીઠાશની પ્રવૃત્તિ કોનામા થાય છે? સાકરમા કે પોતાનામા? કા તાવ આવતો હોય ત્યારે સાકર મીઠી નથી લાગતી? આ છેલ્લા દાખલાપરથી, તેમજ મીઠાશ પ્રવૃત્તિ કયાથી છે તેનો ખ્યાલ કરવાથી માલૂમ પડશે કે મીઠાશતો આપણામા છે માત્ર સાકરનામના પદાર્થ મારફતે તે આપણી મીઠાશ ઇંદ્રિયોના પ્યાલામાં પ્રદર્શિત કરિયે છીએ પરતુ પોતાનામાજ રહેલી મીઠાશ, પરિપૂર્ણ મીઠાશ (અનત આનદ, જ્ઞાનરૂપ પુળી અને દર્શનરૂપ દૂધપાકનુ જે સુખ) પોતાનામા ન હોય ત્યારે એવી પ્યાલા કે સાકરરૂપ ચમચાની શી જરૂર છે? મધુબિંદુની માફક ટપક ટપક કરતુ એક એક બિંદુ પણ મોક્ષપદના પૂર્ણ મધપૂડા જેવુ નથી માટે દેહભાવરૂપી કે દખાનામાથી નીકળે તો સાઠસિત્તેર વર્ષ જેવડી ડાળિયોના આ ચુ઼ય જઈ સાદિરૂપ અનત અનત વૃક્ષના આયુષ્ય મળશે મોતરૂપ હાથી તેમને સિંહના સાવક (બચ્ચા)—**શ્રીવીર** પ્રભુરૂપ કેશરીસિંહ બચ્ચાને જોઇ ભાગી જશે કે મોતરૂપ હાથી મરી જશે, અર્થાત્ અમર વૃક્ષપણ મળશે સસાર કૂપમાથી નીકળી મોક્ષમેદાનમા અવાશે માટે ઇંદ્રિયોથી સુખ છે એમ નહી પરતુ ૃખતો પોતાનામાજ છે એમ સમજી પરપદાર્થમા સુખની લા

લસા છોડી આત્મવસ્તુના સુખને આસ્વાદે છે. તે ઇંદ્રિયોની અપેક્ષા રાખતા નથી એવું પરમ આત્મતત્વ છે.

निःशेषभवसंभूत–क्लेशद्रुमहुताशनम् ।
शुद्धमत्यंतनिर्लेपं, ज्ञानराज्ये प्रतिष्ठितं ॥

निःशेषभवसंभूतक्लेशद्रुमहुताशनम्—અનેક જન્મોજન્મરૂપી ભવોમાં ઉત્પન્ન થએલા કર્મવાસનાનાં વૃક્ષોને એકદમ ભસ્મિભૂત કરનાર અગ્નિ જેવું પરમાત્મતત્વ છે.

ક્લેશો એ દુઃખનું નામ છે, શ્રીમદ્ હરિભદ્ર જેમને માર્ગાનુસારી ગણતા સંભળાય છે, એવા "યોગસૂત્ર"ના કર્તા **પતંજલિ** પણ પાંચ જાતના ક્લેશો, આ પ્રમાણે કહેછે. **अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंच क्लेशाः** અર્થાત અવિદ્યા,[1] અસ્મિતા,[2] રાગ, દ્વેષ, ને અભિનિવેશ.[3] પરંતુ આગળ જતાં જેમ પતંજલિ મુનિ પુરુષ (પરમાત્મા) ની વ્યાખ્યા આવી આપેછે કેઃ–**क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः** ક્લેશ, કર્મ, વિપાક, અને આશય થકી અસ્પૃષ્ટ એવો પુરૂષ તે પરમાત્મા છે. જે શ્રીમન્ યોગાધિરાજ **શુભચંદ્ર** મહારાજ પણ કહેછે. સમગ્ર ક્લેશરૂપ વૃક્ષોને બાળી નાખનાર અગ્નિ જેવું પરમાત્મતત્વ છે.

शुद्धमः—દ્રવ્ય કર્મ, અને ભાવકર્મના જવાથી પરમ વિશુદ્ધિ

---

૧ વેદાંતની માયા, યોગની અવિદ્યા, સાંખ્યની પ્રકૃતિ અને જૈનનું કર્મ એ પર્યાય છે. (યોગ બિંદુ.)
૨ અવિદ્યામાં હુંપણાનો અભ્યાસ.
૩ મરણનો ભય

પામેલું પરમાત્મત્વ તત્વ છે.[1] The supremely pure.[2]

અત્યંતનિર્લેપઃ—સંપૂર્ણ નિર્લેપ, કર્મ મલના સ્પર્શરહિત, કમળના પત્રને જેમ જળ સ્પર્શ કરે નહીં તેમ તિર્થંકરાદિ અવસ્થામાં સંસાર જળમાં દેખાતાં છતાં કેવળ અસ્પર્શવાળું, અને સિદ્ધ અવસ્થામાં એ જળરહિત હોવાથી સમગ્ર નિર્લેપ એવું પરમાત્મતત્વ છે.

જ્ઞાનરાજ્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્—એ પરમાત્મતત્વજ્ઞાનરૂપી રાજ્યાસનપર બિરાજેલું છે.

રાજા જ્યાંસુધી અજ્ઞ હોય. ત્યાંસુધીજ એમ કહેવામાં આવ્યું હશે કે "જગત્ જીવ હે કર્માધિના" પરતુ રાજા (જીવ) જ્યારે પ્રજ્ઞ હોય, ત્યારે તે કર્મ આધીન કેમ કહેવાય? પ્રજાને આધીન રાજા કેમ હોય? પ્રધાનને વશ રાજા કેવી રીતે હોય? પરન્તુ અજ્ઞાન જીવની અપેક્ષાએ એ વચનો હશે, જ્યારે જ્ઞાન થયુ એટલે નિશ્ચય સમકિત આવ્યું અને દેશવિરતિપણાની કે સર્વવિરતિપણની સ્થિતિમાં રહેવાયું, ત્યારે આ જાગતો જીવરૂપી રાજા કર્મને આધીન કેમ હોય? જ્યારે જ્ઞાન થયું એટલે જીવે પોતાનું યુવરાજ પદ ઓળખ્યું, ત્યારે "જગત્ કર્મ હૈ જીવાધીના" એમ કેમ નહીં થાય? અને પૂર્ણ જ્ઞાન એમ કરતાં થયું ત્યારે કર્મનું સૈન્ય કેમ ટકી શકશે? જ્ઞાનના રાજ્યથી એટલે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વથી તે છેક તેરમા ગુણઠાણાસુધી જીવને આધીન કર્મ હોવાં ઘટે અને તેરમે ગુણસ્થાનને અંતે અઘાતી ક-

૧ શુદ્ધઃ—દ્રવ્યાથાવકર્મ્મણામભાવાત્ પરમશુદ્ધિસમન્વિતઃ ૨ મણિલાલ નભુભાઈ–સમાધિ શતકના ભાષાન્તરમાં.

ર્મનો ક્ષય થયા પછી કર્મતો નષ્ટજ થાય. એમ છતાં કેવળ જ્ઞાનનુંજ સર્વત્ર રાજ્ય જામી કર્મનો સપૂર્ણ નાશ થઈ, જે પદ પમાય છે, તેજ પરમાત્મતત્વ છે. સૂર્ય જેમ આકાશમાં રહ્યાં છતાં જાણે જગત્ ઉપર રાજ્ય કરતો હોય, તેમ પોતાના પ્રકાશવડે તે તત્વ વિરાજી રહેછે. તેમ સિદ્ધી ક્ષેત્રમાં રહેલા એવા જીવો લોકાલોકના સર્વ પદાર્થોને પ્રકાશ કરી, વિરાજતા હોય એમ જણાય છે, આવું જ્ઞાનરૂપી રાજ્ય છે, તેજ પરમાત્મતત્વ છે.

विशुद्धादर्शसंक्रांत–प्रतिबिंबसमप्रभम् ।
ज्योतिर्मयं महावीर्यं परिपूर्णं पुरातनम् ॥

"विशुद्धादर्शसंक्रांतप्रतिबिंबसमप्रभम्"—નિર્મળ અરિસામાં જેવું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેવી કાંતિવાળું પરમાત્મપદ છે. જેમ નિર્મળ અરિસો કોઇ પણ પદાર્થનું પ્રતિબિંબ છૂપાવતો નથી; પરતુ સર્વે પદાર્થનું પ્રતિબિંબ પોતામાંહે છે, તેમ નિર્મળ એવું પરમાત્મપદ જગત્ના સર્વભાવોના દ્રવ્યગુણ પર્યાયોને પોતામાં બિંબિત દેખાડે છે.

સૂર્યનું બિંબ જેમ રસ્તામાં પડે છે, અને રસ્તા ઉપર પડેલા પ્રકાશનું પ્રતિબિંબ ઘરમાં આવે છે તેમ નહીં; પરંતુ જેમાં સૂર્યનું અને સર્વે પદાર્થોના ભાવોનું બિંબ પડેછે એવી પ્રભાવાળુ પરમાત્મપદ છે. સૂર્યોદય થતાં જેમ જગત્ના ખુલ્લા પદાર્થો છૂપા રહી શકતા નથી, તેમ ક્ષાયકસમ્યક્ત્વરૂપ ભૂમિમાં પરમાત્મતત્વનો ઉદય થતાં કોઇ પણ પદાર્થ છૂપા (છદ્મ) રહેતા નથી.
"ज्योतिर्मयं महावीर्यं परिपूर्णं पुरातनम्" ज्योतिर्मयं–પર-

માત્મતત્વ જ્યોતિરૂપ છે, એટલે જ્યોતિ એજ પરમાત્મા. ચંદ્ર સૂર્યાદિની જ્યોતિ જેમ ઉદય અસ્ત થાય છે, તેમ નહીં પણ સર્વદા, સર્વકાળે, સર્વસ્થાને ઉદય અવસ્થામાંજ સ્થિરપણે એક-સરખી રહેતી જ્યોતિ તેજ પરમાત્મતત્વ છે. **લાલન** કહેછે કેઃ–

"અખડ આ સ્થિર જ્યોતિમાં નથી થાતું નથી જાતું."

અર્થાત્ એ જ્યોતિની વધઘટ થતી નથી, અખંડ એકજરૂપે રહેછે.

महावीर्यम्—આત્મતત્વ અનંતવીર્યરૂપ છે, કોઈ એક ભાજન છે અને તેમાં અનંતવીર્ય ભર્યું છે એમ નહીં પરન્તુ અનંતવીર્ય તેજ પરમાત્માતત્વ છે. એ વીર્યની સ્ફુરણા આપણા અને જગત્માત્રના પિતૃરત્ન **શ્રીમહાવીર**માં જન્મતીજ વખતે બહાર પણ પ્રગટ થતું આપણે જોયું છે. કે જેમના અગુંઠાના દબાણથી મેરૂપણ કમ્પ્યો હતો.

परिपूर्णम्—આત્મતત્વ પરિપૂર્ણ અવસ્થામાં હોય ત્યારે પરમાત્મતત્વ છે, આત્મા એ અવસ્થામાં વધતો ઘટતો નથી[૧]

पुरातनम्—આત્મતત્વની જેમ આદિ નથી, તેમ અંતપણ નથી, કાળદ્રવ્ય થકી પણ પૂર્વે હોવાથી પુરાતન છે. કાળ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ, એ પુરાતન પરમાત્મતત્વોમાં બાળકોની માફક ઝુલતાં હોય, એવાં અનુભવાય છે.

विशुद्धाष्टगुणोपेतं, निर्द्वंद्वं निर्गतामयम् ।
अप्रमेयं परिच्छिन्नं, विश्वतत्वव्यवस्थितम् ॥

૧ જુઓ લાલનકૃત શુદ્ધોપયોગ અથવા સહજ સમાધિ મિસિસ વરા પેટ્રીના ઉદાહરણમાં

विशुद्धाष्टगुणोपेतम्ः—નિર્મળ એવા આઠ ગુણે કરીને સહિત એવું, સિદ્ધ એવું પરમાત્મપદ છે.

કોઈ અચિંત્ય વસ્તુ છે, જે વસ્તુ શબ્દગોચર કે મનોગોચર થતી નથી, પરંતુ ધ્યાનીના નિર્મળતર અંતઃકરણમાં અનુભવાય છે, તેજ વસ્તુનું એક સ્વરૂપ પરિપૂર્ણ જ્ઞાન છે, બીજું સ્વરૂપ પણ પૂર્ણપણે દર્શન છે, ત્રીજું ચારિત્ર છે, ચોથું વીર્ય છે, પાંચમું આનંદ છે, છઠ્ઠું અમરત્વ છે, સાતમું અરૂપતા છે અને આઠમું અગુરૂ-લઘુતા છે.[1]

निर्द्वंद्वः—પરમાત્મતત્વ એવું છે કે, જેમાં રાગદ્વેષનો દ્વંદ્વ નથી.

જ્યારે લાલન એમ કહે કે આ સુવર્ણની વીંટી સારી છે, ત્યારે તેને સુવર્ણની વીંટીપર રાગ છે, અને કથિરની વીંટીઉપર અરૂચિ હોવાથી દ્વેષ છે, આમ પરવસ્તુમાં જે રાગદ્વેષ છે, તે પરમાત્મતત્વમાં નથી કારણ કે પરમાત્મતત્વ પોતાની સુંદરતા પોતાનામાં જુએ છે, પણ કસ્તુરી મૃગની પેઠે સુવાસ શોધવાને બહાર ભટકતું નથી.

अप्रमेयम्—પરમાત્મતત્વ માપી શકાય તેવું નથી, એટલે તે અપ્રમેય છે.

જુઓ આપણે એક દશ માઈલના પર્વતપર ચડિયે તો એ પર્વત આપણા પગરૂપી ટેપ લાઈનથી મપાયો પરંતુ આપણા પગમાં ગુપ્ત રીતે રહેલી લબાઈની શક્તિ માપી શકાય નહીં. તેમજ મનુષ્યની સર્વે ઇંદ્રિયોમાં દેખાઈ આવતું સામર્થ્ય જ્યારે માપી શકાતું નથી ત્યારે, પરમાત્મતત્વ જે જગત્ના સર્વે દ્રવ્યોને સર્વ રીતે જાણી રહ્યું છે, એટલે માપી રહ્યું છે, તે પોતે તો કેમ માપી શકાય? માટે તે અપ્રમેય છે. આકાશદ્રવ્યમાં અતર્ગત ધર્મ અધર્મ, પુદ્ગલ અને કાળ એ આવી જાયછે, પરંતુ લોકાલોકપ્રકાશક એવા પરમાત્મતત્વમાં આકાશ પણ પ્રતિબિંબિત હોવાથી માપી શકાય છે. પરંતુ પરમાત્મતત્વ માપવાને બીજો કોઈ ગજ, સાંકળ કે તોલો કાંઈ નથી.

" परिच्छिन्नविश्वतत्वव्यवस्थितम् "

ષડ્દ્રવ્ય નવ તત્વરૂપી વિશ્વનાં તત્વોની વ્યવસ્થા જેણે જાણી છે એવું પરમાત્મતત્વ છે.

પરમાત્મતત્વરૂપી જ્યોતિ બીજાં સર્વ તત્વોને ભેદી જાયછે કારણ કે પોતે અભેદ્ય છે. કારણ કે તેને

अणोरणीयान् महतो महीयान्॥ એમ ઉપનિષદ ઓળખાવે છે. તેમજ આ ગ્રંથના કર્તા યોગવીર શ્રી શુભચંદ્ર પણ કહેછે કેઃ—

અર્થાત્ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એ તત્વ છે, પણ એ આત્મતત્વથી

બીજું કોઈ સૂક્ષ્મ નથી, માટેજ તે વિશ્વનાં સર્વ તત્વોને પરિચ્છેદે છે. પરંતુ પોતે સૂક્ષ્મ તમ હોવાથી અવિચ્છિન્ન છે.

यदग्राह्यं बहिर्भावे ग्राह्यं चांतर्मुखैः क्षणात् ।
तत्स्वभावात्मकं साक्षात् स्वरूपं परमात्मनः ॥

બાહ્યદૃષ્ટિથી કે વિષયવાસનાથી કે પુદ્ગલભાવથી એ પરમાત્મતત્વ કરોડો પૂર્વ જતાં પણ ગ્રહાતું નથી-સમજાતું નથી.-પકડાતું નથી પરંતુ અંતર્ભાવથી એટલે હું કોણ છું. એનો વિચાર કરતાં સ્વાભાવિક રીતે એક ક્ષણમાંજ એ પરમાત્મતત્વનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

અત્યારસુધી એ પરમાત્મતત્વ ન જણાયું હોય તો આપણે સમજવું કે ભવોભવમાં તેમજ આ ભવમાં પણ કોઈ એક ક્ષણવાર સુધી પણ અંતર્દૃષ્ટિ એટલે "હું કોણ" તપાસ્યું નથી, અને તેથીજ પરમાત્મતત્વ જે નિકટમાં નિકટ તેપણ જણાયું નથી. માટે કસ્તુરી મૃગની પેઠે કસ્તુરીરૂપ પરમાત્મતત્વ બહાર નહી ઢુંઢતાં અંતરમાંજ શોધવું કે આ ભવમાંજ અનુભવ કે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય. કે જે નિશ્ચય સમ્યક્ત્વમાં અથવા અતરાત્મમાં પરમાત્મતત્વનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય.

સિદ્ધાત્મારૂપ ધ્યેયનું લક્ષણ કહે છે.

अणोरपि च यः सूक्ष्मो, महानाकाशतोऽपि च ।
जगद्वंद्यः स सिद्धात्मा, निष्पन्नोऽत्यंतनिर्वृतः ॥२८॥

અર્થઃ—જે અણુથી પણ સૂક્ષ્મ છે, અને જે આકાશ કરતાં પણ મોટો છે. તે સિદ્ધાત્મા જગદ્વંદ્ય નિષ્પન્ન અત્યંત સુખમય છે.

વિવેચનઃ—છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્‌માં આત્માનું સ્વરૂપ કહેતાં ક-હેછે કે જે, "अणोरणीयान् महतो महीयान्" અણુથી પણ સૂક્ષ્મ અને મહત્ (પ્રકૃતિ)થી પણ મોટો છે ખરૂ જોતાં સિદ્ધાત્મા નાનો મોટો નથી પરન્તુ વસ્તુત: આપણે બધા સિદ્ધાત્મા સરખા છીએ તે છતા બહિર્ભાવને લીધે નાના મોટા લાગિયે છિયે વાસ્તવિકરીતે તો આત્માથી કોઇ સૂક્ષ્મ નથી, કારણ કે તે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જીવમાં પણ જીવ છે, અને મોટામાં મોટા મહાસાગરમાં પણ છે અર્થાત્ એનાથી કોઇ મોટુ નથી પરમાણુની વ્યાખ્યા કરનાર પરમાણુથી સૂક્ષ્મ, આકાશને જાણનાર આકાશથી મોટો કહેવાય છે.

આત્મા—જેમ સ્વર અનતવાર લંબાયાં છતા પોતાનું નિજ-સ્વરૂપ ફેરવતા નથી, અને તેનો ઉચ્ચાર લબાયોજ જાય છે-જેમ કેઃ ઈઈઈઈઈઈઈઈઈ હમેશા ઈ રૂપેજ રહે છે, પરન્તુ કી લબાવતાં લબાવાતો નથી, અને કીમાંથી ઈ નીકળે છે તેમ સ્વરની પેઠે આત્મા શાશ્વત છે, અને શરીર ક્ ખ્ ગ જેવું છે. જે માત્ર સ્વરની એટલે શાશ્વત આત્માની મદદથીજ જીવતું કહેવાય છે

સ્થાવરજીવ, ત્રસજીવ, એમાં સ્થાવર ત્રસરૂપ પુદ્ગલો ખસે, પરન્તુ જીવતો શાશ્વત છે, તે માટે તેનો સાક્ષાત્કાર એટલે અનુભવ કરવો કે, સર્વ ભય જઈ નિર્લેયસ્વરૂપ પોતાનુ જણાઇ રહે.

મોત મરી જાય, (સાદિ અનત થઈ રહે) અને ભય ભાગી જાય, વળી સિદ્ધાત્મતત્વ એજ પોતાનું લોકાલોક પ્રકાશ સ્વરૂપ છે, અને અનંત આનન્દમય પણ એજ અવસ્થા છે.

જગદ્‌માં વંદ્ય મનુષ્યોને રાજા, રાજાને ચક્રવર્તી, ચક્રવર્તીને ઇંદ્ર, ઇંદ્રદેવને પણ તિર્થંકર, અને તિર્થંકરને પણ સિદ્ધદેવવંદ્ય, માટે જગદ્‌વંદ્ય તો તેજ ખરા.

સૂર્ય નામના જ્યોતિર્દેવ જગત્‌ને પ્રકાશ આપેછે, માટે તેને કેટલાક આપણા માનવબાંધવો વંદ્ય ગણે છે, પરન્તુ એ સૂર્યને પણ તું કોણ છે એવું સ્વરૂપ દેખાડનાર શુદ્ધચૈતન્ય, આત્મા સિદ્ધસ્વરૂપ છે.

એ સિદ્ધાત્મારૂપ ધ્યેયના ધ્યાનથી શું થાય છે ?

अस्याणुध्यानमात्रेण, शीर्यते जन्मजा रुजः ।

नान्यथा जन्मिनां सोयं, जगतां प्रभुरच्युतः ॥२९॥

અર્થ:—જેના ધ્યાનમાત્રથી સંસારમાં ઉત્પન્ન થતા જન્મ, જરા, મરણાદિ રોગો જતા રહે છે, અન્યથા મનુષ્યના એવા રોગ જતા નથી, માટે જેના ધ્યાનથી, તે રોગ સમૂળગા જાય છે, તે જગત્‌ના અવિનાશી પ્રભુ સિદ્ધાત્મા છે.

વિવેચન:—જે અશુભધ્યાન છોડીને શુભધ્યાન આરમ્ભે છે, તેના રોગો અનુક્રમે જતા રહે છે, તેમ શુદ્ધચૈતન્યના ધ્યાનથી તો જન્મ, જરા, મરણાદિ સર્વે રોગો જતા રહે છે.

અર્થસહિત ॐકારનો પાંચ પ્રકારે જાપ કરવાથી પણ સર્વે રોગો જતા રહે છે. એ જાપના પાંચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. (૧) **વાચિક** એટલે બીજાં સાંભળે તેમ અર્થ ચિંતનપૂર્વક જાપ (૨) **ઉપાંશુ:**—એટલે પોતેજ શ્રવણ કરી શકે, એવો અર્થચિંતનપૂર્વક જાપ. (૩) **માનસ** એટલે (અંતર મુખમાં) જલ્પ અર્થચિંતનપૂર્વક કરવો. (૪) **ધ્યાનજ** એટલે પોતાની મેળેજ અંદર જાપ

થયા કરતો હોય તે દ્રષ્ટારૂપે જોવો (૫) અભેદભાવ તે ૐકારરૂપજ હું છું. સોહંરૂપ

યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે, ૐકારના અર્થસહિત જાપથી સકળ અંતરાયનો અભાવ, અને આત્મદર્શનની 'યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે ॥ ततः प्रत्येकचेतनाधिगमोऽप्यन्तरायाभावश्च ॥ અને તે અતરાય આ પ્રમાણે ગણુાવે છે. "व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थानानि चित्तविक्षेपास्तेऽन्तरायाः" વ્યાધિ, સ્ત્યાન, (ધ્યાનમાં અપ્રવૃત્તિ) સશય, પ્રમાદ, આલસ્ય, અવિરતિ, ભ્રાંતિદર્શન, અલબ્ધ ભૂમિકત્વ, અનવસ્થા વગેરે જે ચિત્તને વિક્ષેપ કરવાનાં કારણો છે, તે અતરાયો છે. તે બધા ૐકારના ધ્યાનથી દૂર થાય છે.

ૐકાર પરવસ્તુના સમ્બન્ધે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય જણાવશે,–ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રુવ જણાવશે "ઉલટ, પલટ, ધ્રુવ સત્તા રાખે" એમ જણાશે.

ૐકાર આત્મતત્વ સબધે પંચ પરમેષ્ઠિરૂપ પોતાના આત્માને દાખવશે, એટલે કે પોતાનુંજ સાધુ, ઉપાધ્યાય, આચાર્ય, સિદ્ધ અને અરિહત સ્વરૂપ અનુક્રમે દેખાડશે

દ્રરૂપે ધ્યાવવો. એ કંઇક ધ્યાનાભિલાષીઓને ઉત્સાહક થશે.

રોગાદિ યમ નિયમ, આસન જપ થતાંજ નિવૃત્ત થાય છે: आसनजयात् द्वंद्वाभिघातः યમ નિયમપૂર્વક આસનના જપથી દ્વંદ્વનો (ટાઢ તડકા વગેરેનો) અભિઘાત થાય છે.

વળી સિદ્ધભગવાનના ધ્યાનથી થતી નિર્જરાને લીધે, અશુભ કર્મોનાં પુદ્ગલોની નિર્જરા થાય છે, એટલે રોગનાં કારણરૂપ અશુભ કર્મો ગયાં તો તે કર્મનું કાર્ય રોગ તે કેમ થવા સંભવે?

સિદ્ધાત્માના ધ્યાનથી જીવ ગુણસ્થાનક યા ગુણશ્રેણિપર ચડે છે, અને જેમ જેમ ઉપર ગયો, તેમ તેમ કર્મરૂપી ભાર ઓછો થઈ, આત્મા નિર્લેપ થતો જાય છે.

એક સરોવરમાં જેમ માટીથી લપેટેલું તૂંબડું હોય, તેને જેમ પાણીની છોળો લાગે ને માટી પલળીને રફતે રફતે જેમ ઉખડી જાય, તેમ તેમ તુંબડું ઉચુ આવતું જાય, તેમ ધ્યાનરૂપ સરોવરમાં શુભ પરિણામરૂપ છોળો લાગવાથી જીવરૂપ તૂંબડું ઉચું ચડે અને જેમ જેમ ઉચું ચડે તેમ નિરોગ થતું જાય. અને બારમા ગુણસ્થાનકે બધી માટી ખસી જાય, તેરમે પોતાના શુકલધ્યાનના સરોવરમાં જીવ ઝુલતો દેખાય, અને ચૌદમામાં મનોયોગાદિ ગયાથી ધ્યાનાતીત અવસ્થામાં આવે. કારણ કે હવે ધ્યાન કરવાના મનાદિ ગયા અને જીવ તે સિદ્ધ થયો, જીવપણું ગયું એટલે જીવમાં કર્મ હતાં તે બાદ થયાં. એટલે તે જે બાકી રહ્યો તે આત્મરૂપેજ રહ્યો. તેજ સિદ્ધાત્મા, અપુનર્ભવ હોવાથી અમરત્વ પામે છે.

સિદ્ધાત્માનું અણુમાત્ર-જરા સરખું-ધ્યાન ત્રણ કરણયોગે કર-

વાથી સકળ રોગો જતા રહે છે તે છતા લોકોને ઔષધાદિમા કેટલી શ્રદ્ધા છે? અરે જૈન બાધવો! ધ્યાનપદ્ધતિ તમારા ચતુર્વિધ સઘમા વધારો, અને કાયા વચન અને મનને વિશુદ્ધ રાખી આત્મધ્યાન કરો કે જેથી કઇ રોગ રહે નહીં

શ્રીમન્ આચાર્ય મહારાજ–કલિકાળ કેવળી હેમચદ્રાચાર્ય પણ યોગશાસ્ત્રમા કહે છે કે –

योगः सर्वविपद्वल्ली, विताने परशुसितः ।
अमूलमंत्रं तंत्रं च, कार्मणं निर्वृतिःश्रियः ॥ २९ ॥

સઘળી આપદારૂપી વેલીઓના સમૂહને યોગ (ધ્યાનમાર્ગ) તીક્ષ્ણ ધારવાળા કુહાડા જેવો છે, એટલુંજ નહીં પરન્તુ મોક્ષ રૂપ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવાને અમૂલ મન, તન અને કામણરૂપ છે

આજે અમેરિકામા માત્ર શુભ [1]પરિણામ રાખી રોગ મટાડવાના દાખલાની ખોટ નથી, પરન્તુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે, આપણે આપણા યોગમાર્ગને મૂકી કેવળ બાહ્યક્રિયા ઉપર રાચી માચી રહ્યા છિયે? પરન્તુ આ બાહ્યક્રિયા યોગસાધનાથી ઘટવાની નથી પરન્તુ વિશુદ્ધ થશે, સુશોભિત થશે, સાર્થ થશે વિધિપૂર્વક થવાથી ફળદા થશે એજ લાલનની સર્વે માનવ બાંધવોને પ્રાર્થના [2]છે

---

૧ જુઓ લાલનના આંતરવૈદ્ય નામના અનુવાદમા આ લઘુ પુસ્તકમા આપણા અમેરિકન બાધવો શુભ પરિણામ, નિર્મળ અધ્યવસાયથી રોગ શાતિ કેવી રીતે કરે છે તેનુ ખરેખર પ્રયોગસહ વર્ણન છે

૨ પરન્તુ જન્મ જરા મરણાદિ રોગ–રોગો તો માત્ર પોતાના સિદ્ધસ્વરૂપની જરામાત્ર ધ્યાનમાજ ઝાખી થતાજ ચાલ્યા જાય છે મોત મરી જાય છે એટલે પોતાનુ સાદિઅનન્ત સ્વરૂપ અક્ષય સ્થિતિરૂપ દેખાઇ રહે છે

વસ્તુતઃ જ્ઞાન કયું?

विज्ञातमपि निःशेषं, यदज्ञानादपार्थकम् ।
यस्मिंश्च विदिते विश्वं, ज्ञातमेव न संशयः ॥ ३० ॥

અર્થ:—પરમાત્માના જાણ્યાવિના બીજાનું બધું જાણેલું નકામું છે, અને જેના જાણ્યાથી આખું વિશ્વ જણાયું એમાં સંદેહ નથી.

વિવેચન:—પાશ્ચિમાત્ય દેશમાં જેને જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે, અને જે જ્ઞાનથી સંસારના વિષયાદિ સુખમાં વધારો થાય છે. એ જ્ઞાન નથી પણ અજ્ઞાન છે, એ લોકોના સાયન્સના જ્ઞાનથી, કેટલાક લાભો થયા છે, પણ વિશેષ ભાગે સંસાર વૃદ્ધિનાં કારણો થયાં છે, જેમ કે એવી એવી તોપો બનાવી છે કે જેથી એકદમ લાખો મનુષ્યનો વધ થાય; પરન્તુ જ્યારે શુભ તરફ એ લોકોનું લક્ષ જશે, ત્યારે લાખો જીવોને બચાવવાનાં યત્રો શોધી કહાડશે અને આત્મજ્ઞાન થયું તો સકળ પદાર્થોનું જ્ઞાન થયું. જે સૂર્યને દેખે તે તેના પ્રકાશથી દેખાતા સર્વ પદાર્થોને દેખે છે. પરન્તુ આત્માનુભવના પ્રકાશથી શું નથી જણાતું-દેખાતું?

જેથી લોકાલોક પ્રકાશ પામે, જેથી પાંચે દ્રવ્યના અશેષદ્રવ્ય ગુણપર્યાયનું યથાર્થ જ્ઞાન થઈ શકે, એજ જ્ઞાન છે. ને તેજ આત્મજ્ઞાન છે, અને તેજ સૂર્યને પણ પ્રકાશ આપે છે.

સૂર્ય આકાશમાં હોય, પરન્તુ તેનો પ્રકાશ જગત્માં પડે છે. તેમ આત્મા ગમે તે સ્થાનકે હોય તથાપિ તેનો પ્રકાશ લોકાલો' કમાં વ્યાપક છે, અને સર્વે પદાર્થો એ જ્ઞાનને જાણે પારદર્શક હોય તેવા દેખાય છે. મારા ગુરૂ પ્રભુ આનંદઘન પણ ગાન કરે છે કે, "કેવલ કમલા અપસર સુંદર ગાન કરે રસ રંગ ભરી"

આત્માનો નિશ્ચય કેમ થતો નથી? અને કેમ થાયછે

यत्स्वरूपापरिज्ञानात्, नात्मतत्वे स्थितिर्भवेत्।
यं ज्ञात्वा मुनिभिः साक्षात्, प्राप्तं तस्यैव वैभवम्॥२१॥

અર્થઃ—જે પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યાવિના આત્મતત્વમાં સ્થિતિ થતી નથી; અને જેના જાણવાથી મુનિઓએ, સાક્ષાત્ પરમાત્માનોજ વૈભવ પ્રાપ્ત કર્યો, એમ જાણવું

વિવેચનઃ—આખા જગત્માં કોઈ પણ જગા એવી નથી કે જ્યાં માણસનુ મન નિરતર સ્થિરતા પામે, પરન્તુ જ્યા તે કઈંક પણ સ્થિરીભાવ પામે તેવું તો એક પરમાત્માનું ધ્યાનજ છે.

પરમાત્માના ધ્યાનથી પરમાત્મા થતા સઘળાં આવરણો દૂર થઈ, અને સઘળી વસ્તુઓ વગર બાધા કરવે પ્રાપ્ત થાયછે, કારણ કે દાનાંતરાય જવાથી દાન કરી શકે છે, અને લાભાતરાય જવાથી સર્વે પ્રાપ્ત થાયછે.

આત્મતત્વ સિવાયના સઘળા જ્ઞાનથી લોકોને લાભજ થાય તેમ નથી, કેટલાક તો તેમને નીચેજ લઈ જવામાં મદદ કરેછે અને કેટલાક ઉંચે જેમ લોખડની બેડીરૂપ અશુભ કર્મનો બોજો ઉચકે છે, તેમ શુભકર્મરૂપ સોનાની બેડીનો (મૂર્ખ શોભા ગણીને) બોજો ઉચકે છે, પરન્તુ જાણતો નથી કે અશુભ કર્મ જેમ નારકીના કારાગ્રહમાં, ને તિર્યંચના બધીખાનામાં (of Correction) બધ કરી રાખી જીવને રીબાવે છે તેમ શુભકર્મરૂપ સોનાની બેડી સાથે પણ ઉત્તમ મનુષ્ય કે ઉત્તમ દેવતા આદિના મહેલોમાં કે બાગમાં નજર કેદ રાખે છે. પરન્તુ આ

છેલ્લા બે પણ કર્મપરિણામ રાજાના કેદી ખરા, તેને કેદમાંથી છોડી છૂટો ન કરે (મોક્ષ ન આપવા દે) માટે. પરન્તુ આત્મા, તે બન્ને બેડીયોને અશુભકર્મરૂપ લોખંડની અને શુભકર્મરૂપ સુવર્ણની બેડિયોને તોડી જન્મમરણના ફંદાથી છોડાવી, સકળ પદાર્થ સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરાવી મોક્ષપદ આપે છે. માટે એકાંત મોક્ષસાધન પણ એજ આત્મજ્ઞાનજ છે અને તે ધ્યાનથીજ પ્રાપ્ત થાયછે.

મુમુક્ષુએ ધ્યેય કેમ ભાવવો?

स एव नियतं ध्येयः स विज्ञेयो मुमुक्षुभिः ।
अनन्यशरणीभूय, तद्‌गतेनांतरात्मना ॥ ३२ ॥

અર્થ:—મોક્ષની ઇચ્છા રાખનાર જનોએ નિશ્ચયે એજ પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવું; અને બીજાં સર્વે શરણોને છોડી, તેમાંજ જોડેલા અંતરાત્માવડે, પરમાત્માનેજ જાણવો.

વિવેચનઃ—સકળ પરવસ્તુ અને બીજા નાના મોટા લૌકિક લોકોત્તર દેવદેવીનાં શરણ છોડી એક વીતરાગનેજ ધ્યાનદ્વારા એ પામવાની ઇચ્છા રાખનાર મોક્ષાભિલાષીએ તો પરમાત્માની સન્મુખ અંતરાત્મા કરી, તેની સાથે પોતાની એકતા અભેદભાવે કરીને ભાવવી.

અંતરાત્મા, પરવસ્તુ અને સ્વવસ્તુને સમજી, પરવસ્તુથી વિમુખ, અને સ્વવસ્તુની સન્મુખ થાય છે. એવું અંતરાત્માથી એટલે ભેદજ્ઞાનથીજ બને છે. એમ ભેદજ્ઞાન થયાપછી સ્વવસ્તુ-

મા ધ્યાનીને સોહરૂપ પોતાનો નિશ્ચય થાય છે અને પરવસ્તુમા ત્યાગબુદ્ધિ થતા દેશવૃત્તિથી માડી ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનક સુધી પરવસ્તુમાથી હુંપણાને ખેંચતો જાય છે

શ્રી દેવચદ્રજી પણ કહેછે કે-"પ્રીતિ અનાદિની પરથકી, જે તોડે હો, તે જોડે એહ, પરમ પુરૂષથી રાગતા, એકત્વતા હો દાખી ગુણ ગેહ" ઋષભજિણદસુ પ્રીતડી

કેવા તત્વનુ ધ્યાન કરવુ ?

अवाग्गोचरमव्यक्त-मनंतं शब्दवर्जितम् ।
अजं जन्मभ्रमातीतं, निर्विकल्पं विचिंतयेत् ॥ ३२ ॥

અર્થઃ—જે વાણીને અગોચર છે, એવા અવ્યક્ત, અનત, શબ્દવર્જિત, જન્મરહિત, જન્મોજન્મરૂપ જેમનો ભ્રમ ગયો છે એવા, પરમાત્માને નિર્વિકલ્પરૂપે[૧] ચિંતવન કરવુ

વિવેચનઃ—જે પરમાત્મારૂપ તત્વ વાણી, મન અને ઇદ્રિયને ગોચર નથી, પરન્તુ જે કેવળ ધ્યાનવડેજ જણાય છે, તે તત્વને કેવી રીતે સમજી ચિંતવન કરવુ ? તે આ શ્લોકમા સૂચવ્યુ છે સર્વ વિકલ્પોથી પર, અવ્યક્ત, અનત, શબ્દવર્જિત, અજ અને જન્માદિના ભ્રમથી રહિત પરમાત્મતત્વ કેમ જણાય ? જે વચનમા આવે છે તે વચન પુદ્ગલિક છે માટે વચનદ્વારા પૌદ્ગલિક વસ્તુ જણાય, પરન્તુ વચનાતીત વસ્તુને જાણવાને ધ્યાનજ મુખ્યમાર્ગ છે, માટે જેમ જેમ નિર્વિકલ્પ થઇ ધ્યાન કરવામા

૧ (અથવા નિર્વિકલ્પ થઇને)

આવશે, તેમ તેમ અંધકારમાં જેમ પ્રથમ પ્રભાત, પછી અરૂણોદય, અને પછી પૂર્ણ સૂર્યોદય થાય, તેમ આત્મસ્વરૂપ દૃઢ-ધ્યાનમાં પ્રગટ થશે એટલુજ નહીં પણ પોતાને નિશ્ચયપૂર્વક અનુભવ થશે કે જે જન્મે મરે છે, તે પુદ્ગલિક છે, પણ હું નહીં અથવા હું (આત્મા) જેમ જન્મક્રિયા કરે છે, તેમ મરણક્રિયા કરે તેમાં પોતાને તત્વદષ્ટિથી કંઇ નથી. જેમ દોડવું અને ચાલવુ એમ બે ક્રિયા કરી, તેમાં પોતે તો વિદ્યમાન રહ્યો, તેમ જીવવું અને મરવું એરૂપ જીવ બે જાતની ક્રિયા કરે છે. તેમા જીવને શું? જેમ ખાવું, પીવું, લેવું દેવું, ઇત્યાદિ ક્રિયા કરેછે, તેમ જીવવું અને મરવું એવી પણ બે ક્રિયાઓ કરે છે જીવે છે એટલે જીવ છે તે, પોતાનાથી પર એવાં, પુદ્ગલિક પરમાણુઓ એકઠાં કરે છે, અને મરે છે એટલે પોતાથી પર એવાં પુદ્ગલોને વિખેરે છે. પુદ્ગલો ભેગાં થવાં અને પુદ્ગલો વિખરાવાં તેમાં સદા ચેતનરૂપ એવા જીવને શુ?

એને તો જ્યારથી આત્મતત્વનો અનુભવ થયો ત્યારથી "મોત મરી ગયુ" અને "ભય ભાગી ગયો" કારણ કે પુદ્ગલના ચયરૂપ જન્મને અને અપચયરૂપ મરણને જે પોતાનામાં આરોપિત કરતો હતો તે મટી ગયું અને પોતે તો ચેતનરૂપ છે, એમ ઓળખાઈ ગયું સાદિઅનત છે એમ જણાઈ ગયું પોતે મરતો જીવતો નથી, પણ દેહ જીવે મરે છે એમ નિશ્ચય થયો

જેમ કડીઓ ઘર બાંધે, અને ઘર ભાંગે, તેમાં તેને કાંઈ નથી, તેમ આ પુદ્ગલરૂપ ઘર બાંધે કે ઘર તોડે, તેમાં વસ્તુત. શાશ્વત જીવને કંઈ હાનિ નથી, એમ ઉચ્ચ અનુભવી અપરોક્ષ રીતે જાણી શકે છે

પરન્તુ ઘર બધાવનાર પોતે પોતાને ઘરનો માલિક સમજે અને ઘર પડે તો, માલિકપણાના અભિમાનને લીધે તેને બાંધતી વખતે સુખ અને પાડતી વખતે દુઃખ થાયછે, તથાપિ પોતાનામાં ફરીથી બાંધવાનું સામર્થ્ય હોવાથી તે અત્યંત બેહાલ થતો નથી તેમ પુદ્ગલ બાંધીને માલિકપણું જાણે એટલે પોતાને દુઃખ સુખ પણ થાય.

મોટી હાનિ તો પુદ્ગલ જ્યારે પોતે બાંધ્યું અને પછી ભૂલી જઈ ભ્રમથી પુદ્ગલ તેજ હું એમ-જે જાણે તેને છે. એવા મનુષ્યને તો પુદ્ગલ ગયું તો હું ગયો, એમ થઈ જાય છે; અને તેથી મહા દુઃખ પામેછે. જીવ, પોતે જાણે તોપણ ચેતનરૂપ છે. અને ન જાણે તોપણ વસ્તુતઃ પોતાનું ચેતનરૂપ છોડતો નથી, એમ અનુભવ થાયછે. વસ્તુતઃ તે દેહાદિના આવવાથી કે જવાથી ખોવાતો નથી૰

માટે પુદ્દલ એ હુ એવી ભ્રાંતિ છોડી તો મરાશે નહીં અને જન્માશે પણ નહીં, પુદ્દલનો હુ ધણી એવી ખોટી માલિકી છો-

---

ખોવાઈ જાઉં તો," માટે મારે કેમ કરવું? આમ લવતો હતો તે પાસેના એક ચાલનાર માણસે સાંભળ્યું, પરન્તુ ફકીર સાહેબને એક એવો નવો મુદ્દો સૂઝયો કે, આ તુંબડું છે તેને દોરો બાંધીને પછી એ દોરો મારે પગે બાંધી લેવો, આમ કરવાથી હું જલદી જાગી આવીશ, તેમ ખોવાઈ પણ જઈશ નહીં. વિચારની સાથેજ ફકીરસાહેબે કામ આટાપી તે પ્રમાણે કરી નાખ્યું, પરંતુ પહેલાની ફકીરની વાત સાંભળનાર માણસ, થોડે દૂર મેદાનમાં સૂતો. ફકીરસાહેબ બરાબર ઉંઘમાં પડ્યા એટલે પેલો માણસ દોરો કાપી, તુંબડાં સાથે પોતાને પગે બાંધી દીધો, સવાર થયું અને ફકીર ઉઠયો, અને જુએ છે તો, પોતાને પગે તુંબડું ન જડે, જોતાં જોતાં, મુંઝાઓ, અને માથું ધુણાવતો ધુણાવતો કહેછે. "યા ખુદા કયા કમબખ્તિ કે મેં ઇસ શહેરમેં આયા અબ મેં મુઝકો ઇતની ગરદીમેં કહાં ઢુંઢુ?"

કવી કે તેના ચય અપચયથી સુખ દુખરૂપ દ્વંદ્વ ન થાય, પ રન્તુ ચેતન એ હું અને ચેતનામા પ્રકાશતા અનત જ્ઞાન, દર્શન,

---

જીન તે તુ છે અને દેહભાવ, કર્મભાવસહિત જાય, તોપણ જાણવું કે જ્ઞાન એટલે તુ કાયમ છે

બીજું ઉદાહરણઃ—સ્વપ્નમાં કોઈ જીવને એવું સ્વપ્ન આવેછે કે, હુ મરી ગયો અને લોકો મારે ઘેર આવી, મને બાધી ઝુમો પાડતા લઈ જાયછે. આ મારૂ મુડદુ જાયછે, હુ તેને દેખુ છુ એવું સ્વપ્ન કોઇને થાયછે હવે વાચનાર બન્ધુ, વિચારો કે, જો તે મરી ગયો, અને ઠાઠડીમાં જતો દેખાયો, તોપણ તે કાયમ છે, એમ થયુ તેમજ માણસ મરી જાય તોપણ જીવ પોતાના મડદાને દેખતા કાયમજ ર હેછે એ મડદાની સાથે સ્મશાનમા બળવા જતો નથી પરન્તુ પો

ચારિત્ર, વીર્ય, એનોજ હું માલિક એમ નિશ્ચય કરવો કે, અનતગુણો અને શાશ્વત આત્મા, પોતાથી કોઈ કાળે પણ છૂટા પ-

---

પણે પણ આપણા શત્રુને, જીતનારા રાજપુત્રો છિયે, એમ સમજવું વળી સિંહને જોઈ આપણે સાવક (સિંહના બચ્ચા) છીએ, એમ યાદ આવેછે. કારણ કે પિતાશ્રીરૂપ સિંહ, આપણા નિજગુણ જે આપણે જાણતા નથી, અને પોતાની સામે (અતરાત્મામાં) જોતા નથી તેથી જાણતા નથી, તે છતાં દેખાડે છે, અને આપણી શુદ્ધિ ઠેકાણે લાવવા, આપણને ઉપદેશ કરીને કહ્યું છે કે, તમે તમારી તરફ (અતરાત્મામાં) જુઓ એટલે તમારા પણ ગુણો મારા જેવા છે તે દેખાઈ રહેશે

પરમાત્મા મોટા સિંહ અને આપણે નાના સિંહ, શ્રી વીર પ્રભુરૂપ, મોટા સિંહને જોઈ, જેમ પશુઓ ભાગે તેમ નાના સિંહ સાવક (બચ્ચાં) ને જોઈ પશુઓ ભાગે, અને પરમાત્મારૂપ મોટા સિંહને જોતાંજ રાગદ્વેષરૂપ ભરવાડોના કપાયાદિ પશુઓ ભાગે તેમ અંતરાત્મરૂપ નાના સિંહ સાવકોને જોતાં પણ મિથ્યાત્વ મોહ, અને મિશ્ર મોહરૂપ ભરવાડના ક્રોધાદિ પશુઓ ભાગે માટે લાલનના સગા બધુઓ, મહાવીર શાસનરૂપ એકજ રાજકુટુંબમાં આપણે જન્મ્યા

ડેજ નહી આત્મા તેજ પોતે છે પોતે પોતાથી કેમ ખોવાય? ને જે ખોવાય તે પરજ હોવુ જોઇએ

રદારાની વિષયવાસનાને વળુસાડી મૂકીશું પછી સ્વદારાનો ત્યાગ કરી નિજગુણોનો ભોગ કરીશું પિતાશ્રીની અનત જ્ઞાનાદિ લક્ષ્મીને જોઈ, આપણે નિજગુણ તરફ લક્ષ લગાડીશું અને તેમ બાહ્ય પરિગ્રહનું પરિમાણ કરશું, પરદ્રવ્યના લોભને લાહ્ય લગાડી, અને તે પરિગ્રહને પણ અતે છોડી-એ પરિગ્રહના પણ કેદખાનામાથી છૂટી આપણુપિતાની પેઠે જ્ઞાનાદિ, લક્ષ્મીને આલિગશું

આમ થોડે થોડે પરમાત્મા સાથે, અભેદભાવ કરતા જવાથી થોડાજ વખતમા એવો અનુભવ થશે કે, પોતાનામા સિંહપણુ છે તે જોશું હાલની માફક કર્મવાદી બકરાના ટોળામા મળેલા સિંહ સાવકની માફક રડતા, બાયલા જેવા નહીં દેખાઇશુ પરન્તુ પિતાની સાથે અભેદભાવ થવા, તેનું અનુકરણ ઉત્તરોત્તર વિશેષભાવે કરતા જશું એટલે કે શ્રીવીર પ્રભુએ અપરાધી ગોસાલાને પણ "અરે બિચારાની શી ગતિ થશે" એમ કહી શીત લેશ્યારૂપે ક્ષમાના શિતળ જળ છાટયા ને તેના દ્વેષાગ્નિને શાત કરવા માર્ગ લીધો, તેમ આપણે પણ અન્યદર્શનરૂપ ગોસલાના દ્વેષને પણ ક્ષમાના શિતળ જળે શાત કરીશું જેમ પિતાશ્રીએ પોતાના પૂર્વભવમા એટલે પરિવ્રાજકના ભવમાં માન કરી નીચ ગોત્ર સપાદન કર્યું, તો તેમ ન કરી એટલે, આપણી શ્રાવક વૃત્તિનુ અભિમાન નહીં કરી શ્રાવક વૃત્તિથી થતા આગામી લાભમા નહીં છકી જઈ અન્યને હલકાને ઉચ્ચ નહીં ગણુશુ કે જેથી શ્રાવિકારૂપ ક્ષાત્રસલા રાણીના ઉચ્ચ કૂળમા જન્મવાનુ મળે અને મિથ્યાત્વદર્શનરૂપ બ્રાહ્મણ કૂળમા જન્મ લેવો ન પડે અને અભિમાન કરતા આ પણુ શ્રાવકપણુ આવ્યુ હોય તેપણુ ચા યુ ન જાય માટે તે કુલાભિમાન ન કરતા, પોતાની ઋદ્ધિનુ માન ન કરતા, જ્યા પણ ગુણ દેખાય ત્યા પોતે નમ્રતા રાખીશું તો હજી પણ ઉચ્ચ ગોત્રને પામ

ત્રણે લોકના ગુરૂ કોણ?

यद्बोधानंतभागेऽपि द्रव्यपर्यायसंभृतः ।
लोकालोकः स्थितिं धत्ते स स्याल्लोकत्रयीगुरुः ॥ २४ ॥

અર્થઃ—જેના જ્ઞાનના અનન્તમા ભાગમાં દ્રવ્ય (ગુણ) પર્યાયયુક્ત લોકાલોક આવી રહેલું હોય તે પરમાત્મા ત્રણે લોકના ગુરૂ હોય.

વિવેચન—જ્ઞાનની અપેક્ષાએ જ્ઞેય અલ્પ છે. છએ દ્રવ્યમાં જ્ઞાતા જીવ છે, અને પાંચે દ્રવ્યો તેના, સકળ ગુણપર્યાય સુદ્ધાં જ્ઞેય છે, એવાં અસંખ્ય દ્રવ્યો અને તેના અસંખ્ય-ગુણો અને અસંખ્ય પર્યાય માત્ર આત્મજ્ઞાનના અનંતમા ભાગથીજ જણાઇ રહેછે અને વળી આત્મા લોકાલોક પ્રકાશક છે.

શું. "નમે તે વધે" એ કહેવતનું નમ્રતામાટે અનુકરણ કરશું. પોતાને ચેલો જોઇતો હતો માટે પોતાથી એમ કહેવાઈ ગયું કે અહીં પણ ઠીક છે અને પોતે જાણતા તો હતા કે દિક્ષા લેવા આવનાર મનુષ્યને શ્રી આદિશ્વર ભગવાનપાસે મોકલવાથી વિશેષ લાભ છે. આ પ્રમાણે કંઈક માયા થવાથી થોડાક ભવસુધી રખડવું પડયું એમ આપણને ન થાય માટે અયાચી થવાનો પ્રયત્ન કરશું

પિતાશ્રીએ દેવદુષ્યપણ અર્ધું આપી દીધું એ જોઈ આપણે પણ પરવસ્તુરૂપ પોતાની રિદ્ધિમાં લોભ ન કરી અન્નદાન વસ્ત્રદાન વિગેરે કરશું.

આપણી આસપાસ અને આપણી અંદર વ્યાપક એવી જ્યોતિની ભાવના કરતાં કરતાં પણ અનુભવીઓને દેખાતી જ્યોતિ આપણને પણ દેખાશે અને તેથી આપણને પણ અનુભવ થશે. આ કાળમાં અનુભવ તો સિદ્ધસ્વરૂપ જેવો છે, રત્નચિંતામણિ જેવો છે અને મોક્ષપ્રાપ્તિનો પણ ખરેખરો માર્ગ એજ છે.

આત્મા આવો મોટામાં મોટો અને પોતાના અનંત ભાગના જ્ઞાનથી, લોકાલોકના સકળ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયને જાણે-દેખે તે છતાં બહિરાત્મભાવથી તેને કેવો અનર્થ થયો છે? માટે સકળ માનવબંધુઓને આ લેખકની એવી વિનંતી છે, કે અનુભવ થાય તો તો ઇષ્ટ છે, પરન્તુ ન થાય તો વિતરાગવચનમાં શ્રદ્ધા રાખીને પણ પોતાના આત્મા કરતાં કોઇ પરવસ્તુને અધિક ગણવી નહીં. આત્મા ત્રણે લોકનો નાથ છે, એના જ્ઞાનને માટે લોકાલોકના પદાર્થો છે, આત્મા કાંઈ એને માટે નથી માટે પોતાના દાસ એવા પુદ્ગલના દાસ થવા કરતાં પોતે પોતાનું સ્વરૂપ સમજી પોતાનાં ખરાં ધન જ્ઞાનાદિનાજ માલિક થવું એજ ઇહલોક-પરલોકમાં શ્રેયસ્કર છે. જેમ નાનોસરખો દીવોપણ ઘરના સર્વે પદાર્થોને, પોતાના પ્રકાશથીજ તેજમાં રાખી દેખેછે, તેમ જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગપણ એ દિવાને, ચદ્રને અને સૂર્યાદિ સર્વે પ્રકાશક પદાર્થોને પોતાના અનંત પ્રકાશમાં દેખી રહેછે-જાણી રહેછે

ધ્યાની અભેદ ધ્યાન કેવી રીતે કરે?

तत्स्वरूपाहितस्वांत-सद्गुणग्रामरंजितः ।
यो जयत्यात्मनात्मानं, तस्मिंस्तद्रूपसिद्धये ॥ ३५ ॥

અર્થઃ—ધ્યાન કરનારો પરમાત્માના સ્વરૂપમાં પોતાનું મન લગાડે, તેના ગુણસમૂહથી પોતે રગાય અને તેના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિને માટે પોતાના આત્માને, પોતે પરમાત્માના આત્મા સાથે (અભેદપણે) જોડે

વિવેચનઃ—પરમાત્મા સાથે પોતાના આત્માને જોડવાથી પોતાના આત્મામાંજ રહેલા પરમાત્માના સકળ ગુણો પ્રગટ થાય

જેમ સિંહને જોઇને બકરાના ટોળામાં ભરાઈ ગએલાં સિંહના સાવક (બાળક)ને પોતાનું સ્વરૂપ યાદ આવ્યું. તેમ શ્રાવકો, સાધુઓ, અને આચાર્યો જે શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન મહાવીરરૂપ સિંહના પુત્રો છે, તેઓએ પોતાના પિતાશ્રીનું સ્વરૂપ જોઈ પોતાનું સ્વરૂપ યાદ કરવું અને તે યાદ કરવાને તેના ગુણગ્રામથી જેમ જેમ આપણે રંગાઇએ, તેમ તેમ પોતાના આત્મામાં રહેલા પરમાત્માને યોગ્ય જે ગુણો, તે પ્રગટ થતા જાય, એટલે જણાતા જાય-દેખાતા જાય.

પરમાત્માને મનન, સ્મરણ, કીર્તન, ભજન, વદન કરવું અથવા સમાધિસ્થ થઈ તેમનું પિંડસ્થ,[1] પદસ્થ તથા રૂપસ્થ ધ્યાન ધરવું, તેમાં હેતુ એ કે, જેથી પોતાની સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થતાં પોતાનુંજ રૂપાતીત સ્વરૂપ અનુભવાય.

ધ્યાની અભેદભાવ કેમ પામે છે?

इत्यजस्रं स्मरन्योगी, तत्स्वरूपावलंबितः ।
तन्मयत्वमवाप्नोति, ग्राह्यग्राहकवर्जितम् ॥ ३६ ॥

અર્થઃ—એ પ્રમાણે નિરંતર સ્મરણ કરતો, અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું અવલબન કરતો, યોગી, ગ્રાહ્ય પરમાત્મા અને ગ્રાહક પોતે (અંતરાત્મા) એ ભાવો જેમાં નથી, એવા તન્મય કહેતાં અભેદપણાને પામેછે.

વિવેચન:—જેનું સ્મરણ કરિયે તેવા પોતે થઇએ, એ વાર્તાના પૂરાવાની આજે ખોટ નથી, તેમાં પણ જેનું નિરંતર એ-

---

૧ પિંડસ્થાદિ ધ્યાનસ્વરૂપ, "ચતુર્વિધ ધ્યાનસ્વરૂપ-યોગશાસ્ત્રમાં જોવું."

ટલે અતરરહિત, અટકયાવિના સ્મરણ થયા કરે તેની સાથે તો તન્મયપણુ થાય, એમા પણ કાઈ આશ્ચર્ય નથી

આ જગાએ એક વિચિત્ર ઉદાહરણ લખવામા આવેછે, પ્રથમ જે ગ્રાહ્ય એટલે ધ્યેય અને ગ્રાહક એટલે ધ્યાની એવા સબીજ ધ્યાનનુ ઉદાહરણ આપવામા આવશે, અને તે ઉદાહરણનો ઉત્તરભાગ, તે નિર્બીજ ધ્યાનને પુષ્ટ કરશે તથાપિ વાચક બાંધવો વા બહેનોને એ પ્રાર્થના છે કે ઉદાહરણનો સાર લઈ ઉદાહરણ મૂકી દેવુ

ભેંસતું ધ્યાન.

એક ખેડુતને ત્યા એક યોગીમહારાજ આવ્યા, જે એને ત્યા પાચ સાત દિવસ સુધી રહ્યા પછી તે યોગીમહારાજ જવાને તૈયાર થયા, ત્યારે તે યોગીએ તે ખેડુતને આશીર્વાદ આપ્યો અને કહ્યુ કે " બેટા, તારે કઈ જોઇએ " પટેલે કહ્યુ કે " મારે સ્ત્રી, પુત્ર, પુત્રની પત્નિ, ખેતર, ઢોર, ઘર વગેરે જે જોઇએ તે છે, અને અમો સઘળા આ હાલતમા પૂર્ણ સુખી છઇએ "

પછી જ્યારે યોગીમહારાજ પચાસેક કદમ આગળ ચાલ્યા એટલે પટેલ પછવાડે જઈ કહેછે કે, "સાહેબ, મને ખબર નથી, પરન્તુ લોકો કહેછે કે, યોગીઓ પોતાની ઝોળીમા ભગવાન રાખે છે, માટે આપની ઝોળીમા ભગવાન હોય તો આપો "

તે સાભળી યોગીરાજ હસ્યા અને કહ્યુ કે, જો તારે ભગવાન જોઇએ છે તો તને મળશે, ત્રીસેક દિવસનુ[1] કામ છે

---

[1] एव त्यक्त्वा बहिर्वाच, त्यजेदतरशेषत ।
एष योग समासेन प्रदीप परमात्मन ॥
(સમાધિશતકપરથી સૂચિત)

પછી પટેલની પ્રાર્થનાથી યોગીરાજ તેમને ઘેર પધાર્યા, યોગીરાજે પટેલને કહ્યું કે, "તારૂં ક્ષેત્ર લુંટાઈ જાય તો?" "તો તો ખોટું" પટેલે કહ્યું; પરન્તુ મારાં ઘરો છે એટલે મને ચાલશે. "તારાં ઘરો બળી જાય તો?" યોગીરાજે પ્રશ્નપરંપરા હાથમાં લીધી. "કંઈ નહીં મહારાજ" મારો પુત્ર, તેની સ્ત્રી, હું અને મારી સ્ત્રી એટલાં મહેનત કરશું. અમારાં ઢોરો અમને કમાવી આપે એટલાં છે. આ સાંભળી યોગીરાજે પ્રશ્ન કર્યો,–"તારો પુત્ર, તેની સ્ત્રી અને તારી સ્ત્રી પણ મરણ પામે તો?"

પટેલને તો પ્રત્યેક પ્રશ્ને ધાસ્તી વધવા લાગી, અને તે ખૂબ ગભરાઇને બોલ્યો કે, સાંભળો યોગીરાજ! ગમે તો બધું જાય, અને છેવટે હું પણ મરૂં તેની મને જરા પણ ફિકર નથી, પણ આ મારા ઘરની પછવાડે વાડામાં મારી વહાલામાં વહાલી ભેંસ છે, તે જીવે. આ ઉપરથી જણાશે કે પટેલને પોતાના જીવ કરતાં પણ ભેંસ વહાલી હતી.[1]

પટેલ પોતે વાડામાં પોતાનો ખાટલો ભેંસ પાસે રાખી ત્યાંજ

---

૧ તેમ કેટલાક ભોળાને પોતાના શાશ્વત જીવના કરતાંપણ ભેંસ જેવો દેહ વધારે વહાલો હોય છે. જો એમ નહીં હોય તો, આ ભેંસ જેવા વિષયોના મેલા ખાબોચિયામાં ખરડાતા દેહને માટે આટલાં, સાચાં ખોટાં કરે!! અરે પટેલ, તું તારી પાસે ને તારા જીવ કરતાં વધારે (ભેંસને) માને છે તો અમે પણ તારા જેવા મૂઢ છિયે; કારણ કે અમે અમારા જ્ઞાનરૂપ જીવની દરકાર ન કરી, ભેંસના ભાઈ જેવા દેહને માટે મરીએ છીએ.

બેસતા ઉઠતા, અને જે કોઈ મળવા આવે, તેમની પાસે પોતાની ભેંસનાં શીંગડાંનાં તેમજ તેના ઝીણા ઝીણા આછા વાળનાં, તેના શરીરનાં, તથા તેની ખરીનાં, વગેરે વખાણ કરવામાં પોતાનો વખત નિર્ગમન કરતા. અને તેને ખવરાવવા પીવરાવવામાં તથા નવરાવવા-ધોવરાવવા વગેરેમાંજ પોતાના જીવિતનું સર્વસ્વ ગણતા હતા. (આપણે પણ પટેલની માફક ભેંસ જેવા દેહનીજ આખો દહાડો વાત કરિયે છીએ)

હવે આ પટેલના જીવિતરૂપ ભેંસની વાત યોગીને હાથ આવી તેથી પટેલના મંનની કુચી તો આમ યોગીરાજને મળી.

પટેલના ઘરની પરશાળમાં બે સામસામા ઓરડા હતા, તે-માંના એકમા યોગીરાજ બેઠા અને બીજામાં પટેલ બેઠા

પટેલને યોગીએ ત્યાં રહી ભેંસનું ધ્યાન ધરવાનું કહ્યું. પટેલ પોતાના મનની આંખે ભેંસને જોવા લાગ્યા, પટેલ શીંગડાં બરા-બર જોઇ શકયા; પરન્તુ પછી પટેલનું મન સ્થિર ન રહેવાથી, તે ભેંસના બીજા અવયવો બરાબર જોઈ શકયા નહીં.

બીજે દિવસે, ત્રીજે દિવસે, ચોથે દિવસે એમ પંદર દિવસો સુધી પટેલ ભેંસના ધ્યાનમાં બબ્બે ઘડી બેઠા, અને પદરમે દિવસે પટેલને પોતાની વહાલી ભેંસનુ બરાબર દર્શન થયું. ત્યારે યોગીને કહેવા લાગ્યા કે, જો મને ચિત્ર કહાડતાં આવડતુ હોય તો હું મારી ભેં-સનું બરાબર ચિત્ર ચિતરી આપુ. એક જરા સરખા ભેંસના વાળને પણ જોઇ શકું છું.

આમ પોતાને અત્યંત પરિચિત એવી ભેંસનું ધ્યાન કરતાં કરતાં પટેલ, એકાગ્રતાની સ્થિતિએ ચડ્યા, યોગશાસ્ત્રમાં એને "સબીજ-

ધ્યાન" કહેછે. તેમાં પટેલ કાંઈક પહોંચ્યા ઇતિ "સબીજધ્યાન" અથવા આ દૃષ્ટાંતનો પૂર્વભાગ.

અથ નિર્બીજધ્યાનઃ—(ભેંસના ધ્યાનનો ઉત્તરભાગ) પછી સોળમે દિવસે પટેલ બે ઘડી સુધી તેજ ભેંસ, કે જેનું એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન થઈ ગયુ છે. તેના ધ્યાનમાં મગ્ન થયા

આમ બીજા પદરેક દિવસ સુધી ધ્યાને ચડતાં ચડતાં જ્યારે ત્રીશ દિવસો પૂરા થયા ત્યારે, જે ઓરડામાં પટેલ બેઠા હતા, તેના બારણામાથી બહાર નીકળતી વેળાએ ખુબ ડોકુ મરડવા લાગ્યા અને બહુ મુશ્કેલીએ ઓરડામાંથી બહાર આવ્યા આ મુશ્કેલીનું કારણ એ કે, 'પટેલ પોતાને ભુલી ગયા; અને એમ ધાર્યું કે, આ ઓરડાનું બારણું નાનુ છે, અને મારાં શિંગડાં મોટાં છે" તો મહારાથી કેમ બહાર નીકળી શકાય? તેથી શિંગડાં ફેરવી માંડ માંડ બહાર આવ્યો.

આમ પટેલ પોતાને ભૂલી ભેંસરૂપ બની ગયો, એજ રીતે જેનું ધ્યાન કરતાં અધ્યવસાય ધ્યેયરૂપજ થઈ પોતાને ભૂલાવી દે તે નિર્બીજધ્યાન કહેવાય છે. "ઇતિ નિર્બીજ સમાધિદૃષ્ટાંત."

નિચોળઃ—જેમ પટેલે પોતાનાં સર્વે સગાં, ઘરકુટુંબ, પુત્ર અને આખરે પોતાનો દેહ પણ મૂકી દીધો, એટલે સર્વેમાથી પોતાની પ્રીતિ કે મન કહાડી લઈ, ફક્ત એક ભેંસનુંજ ધ્યાન કર્યું તો પહેલાં તેણે ભેંસ દીઠી, પછી આગળ વધતાં ભેંસના ગુણો જોવા લાગ્યો. એટલે ત્રીસમે દહાડે ભેંસરૂપ યથાર્થ છુ તેમ થયું (તેમ હુ લાલન એમ નથી કહેતો કે ભેંસનું ધ્યાન કરજો, પરન્તુ તેની પેઠે સર્વે વસ્તુમાંથી, પ્રીતિ કે મન કહાડી લેતો આપણુ પરમાત્માનું ધ્યાન સિદ્ધ થાયછે; એ કહેવાની મતલબ છે.)

એમ સર્વ વસ્તુમાંથી પ્રીતિ કે મન કાઢી પરમાત્માનું ધ્યાન કરવાથી પ્રથમ એટલે સબીજ ધ્યાનાવસ્થામાં પરમાત્માનું ગ્રાહ્યસ્વરૂપ અને નિર્બીજ અવસ્થા થતાં પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રગટે છે એવો ભાવ છે.[1]

આમ ગ્રાહ્ય ગ્રાહકભાવ ભૂલી, એટલે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનને ભુલી પરમાત્મારૂપ ધ્યેયનું ધ્યાન કરતાં કરતાં ધ્યાતા પરમાત્મા સાથે અભેદરૂપ બની જાય.

ગ્રાહ્ય ગ્રહણ, અને ગ્રાહક એ એકજરૂપ જ્યારે જણાય, અને તેમાં આ ત્રણે વિકલ્પો જ્યારે જતા રહે, ત્યારે ધ્યાનની પરિસમાપ્તિ થઈ. એમાં એક સરળ ઉદાહરણ એવું છે કે, હિમ, જળ અને બાષ્પ, ત્રણે કોઈએક અચિંત્ય વસ્તુના પર્યાયો છે. તે વસ્તુ કઈ? તેને માટે નામ નથી; પરન્તુ તેના ત્રણ સ્વરૂપનું ધ્યાન જતુ રહેવાથી જે વસ્તુ આ ત્રણે સ્વરૂપે પ્રગટ થતી જણાય છે તે અચિંત્ય વસ્તુનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે.

---

૧ પરન્તુ આપણે પટેલ કરતાં હલકું કરવાનું છે, તે એકે પટેલે પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, તેની પત્નિ, ઘર, ક્ષેત્ર, ને સર્વે છોડચું એટલુંજ નહીં પણ પોતાની દેહપણ છોડી, ભેંસ રાખી, તેમ આપણે જે પોતાના એટલે શરીરના કહેવાતા. એવા ઘર આદિમાંથી તેમજ સગાં કુટુંબ, જગા, દાગીના એટલામાથીજ પ્રીતિ કહાડી નાંખવી એટલુંજ નહીં પણ પોતાના દેહમાંથી પણ પ્રીતિ કે મન કહાડી નાંખીને પોતાના અંતરાત્મામાં અખંડ પ્રીતિને કે મનની ધારાણી જે પરમાત્મસ્વરૂપ સમજાયું હોય, તેવું એક માસસુધી રાખીને નિર્બીજધ્યાન કરવું તેથી આ વખતે પણ અવશ્ય લાભ થશે.

ધ્યાતા અંતરાત્મા, ધ્યેય પરમાત્મા, ધ્યાન અંતરાત્માનો અ-ખંડ પ્રેમભાવ, એમ ચિંતવી એકાગ્ર મનથી પરમાત્માના પ્રથમ બાહ્યસ્વરૂપનું અને પછી અંતર્ગુણનું પોતાના ગુણસાથે અભેદ-ભાવે મેળવતા જઇ ચિંતવન કર્યાજ કરવું તે જ્યાંસુધી ધ્યાતા, ધ્યેય ને ધ્યાન કોઇએક અચિંત્ય આત્મસ્વરૂપનાં ત્રણ સ્વરૂપો છે એમ ન જણાય ત્યાંસુધી એ ત્રણેને છૂટાં પાડવાંજ નહીં. અને પરવસ્તુમાંથી સઘળી પ્રીતિ લઈ પરમાત્માને ખરા જીગરથી અર્પો એટલે, બીજી કોઇપણ વસ્તુથી, તેનું મન ક્યાંએ ખેં-ચાશે નહીં. લાલનના પિતૃ નિર્વિશેષગુરૂ શ્રી **આનંદઘન** પણ કહેછે કેઃ—

"કપટ રહિત થઈ, આતમ અર્પણે રે

આનંદઘન પદ રેહા" (ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ મહારો રે)

આત્મા,[1] **અંતરાત્મા**[1] અને **પરમાત્મા**[3] આ ત્રિપુટી પણ એક-રૂપ આવી રીતે છે. અતરાત્મા પોતાનામાંજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણી અત્યંત પ્રીતિવાન થાય અને એ પ્રીતિ–રૂપ આત્મા–વડે પરમાત્મામાં રમણ કરે એટલે, પોતાનામાં જણાતા પરમાત્મામાં રમણ કરે. આમ આત્માથી, આત્મામાં (અંતરાત્મામાં) આત્માને (પરમાત્માને) જાણે. આમ ધ્યાનની શરૂઆતમાં દેખાતું પરમા-ત્માનું, અંતરાત્માનું કે તેવા ભક્તિમાન તથા ઉત્સાહક આત્માનું સ્વરૂપ યથાર્થ સોળે સોળ આના કોઇનું પૂર્વે નહોતું પરંતુ પછી ધ્યાનની પરાકાષ્ઠા થતાં (એક એવી સત્યવસ્તુ પોતેજ જણાઇ જાય છે કે આ વચન ખરૂં ઠરે) આત્માજ આત્મામાં આત્મને જાણે છે, જુએ છે.

દ્રવ્યોનું એટલે વસ્તુનું વસ્તુરૂપે જ્ઞાન સકળ પર્યાયોથી પર હોય એમ અનુભવ થાય છે, વસ્તુમાં પર્યાય અનુગત છે એ વાત ખરી, પરન્તુ એ પર્યાયો, વસ્તુનું અખંડ જ્ઞાન, અસ્થિર મનવાળાને કરવા દેતા નથી એ પર્યાયને વસ્તુ ધારી લેછે. અને પર્યાયના વિનાશથી એટલે વ્યયથી વસ્તુનો નાશ સમજે છે. એ પર્યાય, (જેને એ વસ્તુ ગણે છે તેનું રૂપાંતર થતાં જે એનાથી દેખી શકાતું નથી) તેના દેખાતા નાશથી તે દુઃખી પણ થાયછે. જેમ કે, ઘરમા એક કાચનું સુંદર પાત્ર હોય, તે કોઈ અકસ્માતથી ફુટી જાય, તો મૂર્ખાઓ રડે છે, પરન્તુ જાણતા નથી કે, તેના સકળ પરમાણુએ એમનાએમ રહ્યા છે, વળી પોતાના મનમાં તે સુંદર પાત્રનો સંસ્કાર નાશ પામ્યો નથી, એટલે પાછાં તેથી પણ સુંદર એ પાત્રો થઇને આવે છે, ત્યારે તેની વાસનાથી પાછી તે વસ્તુ મેળવી શકે છે કદાચ દ્રવ્યરૂપે હરેક દ્રવ્ય શાશ્વત છે, તોપણ તેની વાસનાપણ સારી નથી કારણ કે તેથી પર એવા દ્રવ્યનીસાથે જીવ બધાઈ રહેછે.

ધ્યાતા, ધ્યાનને મૂકી ધ્યેયમાં કેમ લીન થાય છે?

अनन्यशरणीभूय, स तस्मिँल्लीयते तथा ।
ध्यातृध्यानोभयाभावे,–ध्येयेनैकं यथा व्रजेत् ॥ ३७ ॥

અર્થઃ—ધ્યાન ધરનાર પુરૂષ અન્ય સર્વ શરણ છોડી પરમાત્માના સ્વરૂપમાં એવી રીતે લીન થાયછે કે, ધ્યાતા અને ધ્યાન

---

૧ આનન્દઘનની સહજસમાધિ શ્લોક ૮૭ માંનું વિવેચન જોવાથી આ અર્થ વિશેષ સ્પષ્ટ થશેજ.

એ બેનો જેમાં અભાવ છે, એવા ધ્યેયની સાથે એકતા પ્રાપ્ત કરે, તેથી ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેયનો[1] ભેદ રહે નહીં.

વિવેચનઃ—આગલા શ્લોકના વિવેચનમાં જેણે સલક્ષ થઈ વાચ્યુ હશે અને તેનાપર મનન કર્યું હશે, અને પછી ક્રિયામાં મુકયુ હશે, તેને આ શ્લોકનો અર્થ હસ્તામલકવત્ થશે.

તથાપિ અનન્ય શરણીય-અર્થાત્ ધ્યેયમાં એવી પ્રવૃત્તિ થાય કે, જાણે તું તેજ હું-(**त्वं परमात्मानमेवाहं**) આમ થયું તો આત્માનુભવ અપરોક્ષ થશેજ.,

સમરસી ભાવનું ફળ.

सोऽयं समरसीभाव, स्तदेकीकरणं स्मृतम् ।
अपृथक्त्वेन यत्रात्मा, लीयते परमात्मनि ॥ ३८ ॥

અર્થ—જે ભાવથી આત્મા પરમાત્મામાં બીન જૂદાઈથી

૧ ધ્યાતારૂપ બરફ (ice) ધ્યાનરૂપ જળમાં મળે તો ધ્યાનરૂપ જળ ધ્યાતારૂપ બરફના સમાગમથી ઠંડું થઈ જાય, પરન્તુ ધ્યાતારૂપ આઇસ-બરફને ધ્યાનરૂપ જળ પીગળાવી નાંખે ધ્યેયરૂપ વરાળમાં પ્રથમ ધ્યાનરૂપ જળ ધ્યાતા બરફના બળે ચડી વરાળરૂપ ધ્યેયમાં ભળે છે અને ધ્યાતારૂપ આઇસ પણ જળરૂપ પ્રથમ થઈ પછી અંતે ધ્યેયરૂપ વરાળમાં મળી ત્રણે વરાળરૂપ થયાં, એટલે ધ્યાતા ધ્યાન જેમ મૂળ શ્લોકમાં કહ્યુ છે તેમ છોડી ધ્યેયરૂપ બની જાય છે. આમ કરવાથી ધ્યાતારૂપ અંતરાત્મા ધ્યાનરૂપ પરમાત્મભાવરૂપ આત્મા, અને ધ્યેયરૂપ પરમાત્મા એ ત્રણેમાં ભેદ રહેતો નથી, અભેદરૂપ થઇ રહેછે અહીંઆ ધ્યેય. વરાળ, ધ્યાન જળ અને ધ્યાતા બરફ છે તે દૃષ્ટાંતમાં ધ્યેય પરમાત્મા, ધ્યાન અંતરાત્મા, ને ધ્યાતા બહિરાત્મા જણાય છે

લીન થાયછે, તેજ સમરસીભાવ એટલે આત્મા પરમાત્માનો સમાન ભાવ છે. તેજ આત્મા પરમાત્માનું એકીકરણ છે. સમરસી ભાવથી આત્મા પરમાત્મા થાયછે.

વિવેચન.—આત્મામાં જ્ઞાન ઓછુ અને પરમાત્મામાં કંઈ વિશેષ છે ? નહીં, અન્નેમાં સરખું છે. જ્ઞાનમાં તફાવત નથી. બ-બન્નેનાં જ્ઞાન વસ્તુત: લોકાલોક પ્રકાશક છે. પરન્તુ તફાવત આ-વરણનો છે, અંધકાર વાદળામાં છે, સૂર્યમાં નથી. એક સાવર્ણ, અને બીજો નિરાવર્ણ, એક વાદળાની પછવાડેનો સૂર્ય, બીજો વગર વાદળાનો સૂર્ય. સૂર્યતો અન્ને સમાનજ. 'તેમજ' સૂર્યનો પ્રકાશ પોતાનામાં કંઈ ઓછો નથી. પન્તુ જેમ સૂર્યની વચમાં આવેલાં વાદળાંને લીધે બહિરાત્મભાવ હોવાથી તે સૂર્યને ઝાંખો કે થોડો દેખે, પરન્તુ અંતરાત્માતો-વાદળાંની પછવાડે (ભાવિમાં થનાર હોય તો તેને પણ) સૂર્યને દેખે, તેમજ વગર વાદળાંના સૂર્યને તો દેખેજ છે. બહિરાત્મા કોઈમાં પરમાત્મા દેખે છે અને કોઈમાં નથી દેખતો. અંતરાત્મા જ્ઞાન દર્શન જોનાર હોવાથી, જ્ઞાનને આત્મા સમજવાથી સર્વેને પરમાત્મારૂપે દેખેછે, (ગુણ, સમાનતાથી, દોષ અને વાદળાં અડચણ કર્તા નહીં હોવાથી.) માટે અંતરાત્માએ સમભાવી આત્માને ભાવિ પોતાનામાં જણાતા પરમાત્માને જે અનુકૂળ હોય, તેજ અનુકૂળ ગણી, તેજ ગુણો છે માટે એ ગુણોવડે આવરણ દૂર કરવાં કે જેથી જ્ઞાનાદિ મલિન છે એમ ન કહેવાય કચરો-કર્મ-મેલાં છે એમ ભલે હો.. પરન્તુ અરૂપી આત્માને એ આરોપ ઘટતો નથી ફક્ત સ્થિતિભ્રાંતિથી એ થયું છે એટલે પોતે પરમાત્મા છે;

પરન્તુ દેહાદિ વાદળાંને પોતે માની કહે કે, હું માણસ છુ. એટલે પુદ્ગલરૂપ વાદળુ છું પરન્તુ આમાં અહિરાત્માપણ પરમાત્મારૂપી સૂર્યના પ્રકાશથી ન અજાતા અથવા બીજા મહાત્મા પુરૂષના જ્ઞાનપ્રકાશને તે મહાત્માઓને આવરણદ્વારાએ જોવા એ ઠીક છે, પરન્તુ તેમને પરમાત્મા સાથે સમરસી ભાવ ન થાય તો પરમાત્માના રસીક થવુ તે ક્યાંસુધી કે જ્યાસુધી દેહાત્મા પોતાથી પર છે એટલે દેહથી પરમાત્માની સેવાભક્તિ કરવા હજુ જીવું છુ એમ જણાય ત્યારે હું તું સરખા છીએ. આ વાદળાને લીધે હું તારી (અથવા મારા શુદ્ધચૈતન્યપાસનો) અશમાત્ર પણ નથી, તોપણ લાગુછું મારે તારા ધ્યાનથી પૂર્ણપણુ પામુ એવું ઇચ્છુ છું; પરન્તુ હું આત્મા છું અને તુ પણ આત્મા છે એવું થતાં સમરસીભાવ પ્રગટે છે. અન્યસ્થળે કહ્યું છે કેઃ—

देहबुद्ध्या तु दासोऽहं, जीवबुद्ध्या त्वदंशकः ।
आत्मबुद्ध्या त्वमेवाहं, इत्यत्रनैव संशयः ॥

ભાવાર્થઃ—જ્યારે દેહ હું છુ એવી બુદ્ધિ મને થશે, ત્યારે હું તારો દાસ થઇશ અને જીવબુદ્ધિ થઈ તો હું તારો અશ છું એમ જાણીશ, પરન્તુ આત્મબુદ્ધિ થઇ તો, હું તે તુંજ त्वमेवाहं એમાં કાંઈ સશય જેવું નથી.

અર્થ:—એકીકરણ આત્મા પરમાત્માના શરણ શિવાય બીજુ કારણ લેતો નથી. તેમાજ તેનુ મન લીન થએલુ હોયછે, તેનાજ ગુણો તેનામા હોયછે તેનુજ શુદ્ધસ્વરૂપ, તે પોતાનુ સ્વરૂપ છે તે અને એ એક સ્વરૂપવાળા હોવાથી એ તે તેજ છે

વિવેચન:—સ તેજ અહમ્ છે એટલે સોહમ્ છે પોતાનુ સ્વરૂપ તેજ પરમાત્માનુ સ્વરૂપ છે, એમ અનુભવાય છે

ધ્યાન-ધ્યેયનુ એકત્વ

उक्तं च-कटकस्य कर्ताहमिति, संबंधः कीदृशस्तदा ।
ध्यानध्येयौ सदा स्याता-मात्मैवात्र ध्रुवं यदा ॥[१]

અર્થ:—કડાનો કર્તા, એમા કડુ અને કર્તા, એમ બન્નેનો સમ્બન્ધ હોયછે, પણ જ્યા ધ્યાન અને ધ્યેય, બન્ને આત્માજ છે, ત્યા બે જુદી વસ્તુનો સબધ કયા રહ્યો?

વિવેચન:—મારો આત્મા, એમ બોલનાર હુ અને આત્મા એમ જુદી વસ્તુઓ હોય તેમ ગણે છે, અને હું તથા આત્માનો સમ્બન્ધ ભ્રાતિથી દેખાડે છે પણ હું એજ આત્મા હોવાથી મારૂ શરીર, મારૂ મન, મારૂ વચન મારૂ ઘર, ઇત્યાદિ વાક્યો વ્યવહારમા ખરા છે, પણ મારો આત્મા એતો વ્યવહારમા, તેમજ પરમાર્થમા, એમ ઉભયમા ખોટા છે, કારણ કે આત્મા તેજ હું છુ " स एवाहमस्मि " મારો આત્મા એમા મારો એમ કોણ કહેછે?

જે મારો એમ મોઢાદ્વારા બોલવા પ્રયત્ન કરેછે, તેજ આત્મા. મારો આત્મા—એમાં મારો એ દેહને લગાડે અને જાણે દેહ એમ કહે કે મારો *આત્મા એ અસભવિત છે કારણ કે દેહ જડ છે. અને જડ દેહ મારો આત્મા એમ ચિંતવી શકે નહીં. માટે મારો આત્મા, એમાં મારો એ બહિરાત્મભાવથી-જડભાવથી બોલાય છે. માટે એવા હડહડતા મિથ્યાભાવને દૂર કરી આત્માજ હું એમ ઓળખવું.

પરમાત્મજ્ઞાનથી તરત શું થાયછે ?

यदज्ञानाज्जन्मी भ्रमति नियतं जन्मगहनं ।
विदित्वायं सद्यस्त्रिदशगुरुतो याति गुरुताम् ॥
स विज्ञेयः साक्षात्सकलभुवनानंदनिलयः ।
परं ज्योतिस्त्राता परमपुरुषाचिंत्यचरितः ॥ ४० ॥

અર્થ:—જેના જ્ઞાનવિના પ્રાણી (જન્મ લેનારો) નિશ્ચયે જન્મરૂપી વનમાં ભમે છે, અને જે (આત્મા) ને જાણવાથી તરતજ ઇંદ્રના ગુરુ બૃહસ્પતિ કરતાં પણ વિશેષ મોટાઇને પા-

* મારો આત્મા એ માત્ર એક અપેક્ષાથીજ ખરૂં એમ કહેવાય. તે આ અપેક્ષા-જાણે કે સો ટચનું સોનું એમ બોલે, મારૂં કડું (સોનાનું કડું) મારી સાંકળી (સોનાની સાંકળી) તો તે ખરૂં છે. કારણ કે સોનું, કડું, અને સાંકળી આ ત્રણે જૂદાં નથી. તે સુવર્ણમાંજ છે, એજ સોનું કડુ થાયછે. તેજ સોનું પાછી સાંકળી થાયછે. તેમજ એ આત્મારૂપે શુદ્ધ સુવર્ણની માફક એક રૂપે રહી મારૂ જ્ઞાન, મારૂ દર્શન, મારૂં સુખ, મારૂં વીર્ય (એટલે આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન, દર્શન વગેરે) પરંતુ દેહભાવમાં રહી મારો આત્મા કહેવો એ તો ઠીક નથી-ભ્રાંતિકર છે.

મે છે, વળી જે સકળ લોકના સાક્ષાત્ સકલ ભુવનને આનંદનિવાસ જ છે, તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ છે, (સકળ જતુના) પાળક છે, પરમ પુરુષ છે, તથા જેનુ ચરિત ચિંતવી ન શકાય તેવુ છે, એવા પરમાત્માને જાણવો

વિવેચન:—જે લાભથી વિશેષ લાભ કોઈ નથી, એટલે કે જે સાદિઅનતપણુ આપે છે, જે બૃહસ્પતિના ગુરૂ થવાને યોગ્ય એવુ જ્ઞાન આપેછે, જેથી આનદમા નિરતર મગ્ન થવાય છે, જે લોકોર્થનુ પ્રકાશક છે, જે સર્વ જીવોને પોતાની વાણીથી રક્ષે છે જે અનતવીર્યને દર્શાવે છે, એવા સર્વને અચિંત્ય પરન્તુ ધ્યાનીને અનુભવગમ્ય થતા પરમાત્માને જાણવો, એના જેવુ એકે શ્રેષ્ઠ કાર્ય નથી

ડૉક્ટર બક (Dr Bucke)પોતાના (Cosmic Consciousness) અનુભવજ્ઞાન નામના પુસ્તકમા લખે છે કે "તે માણસનુ (અનુભવીનુ) નીતિવર્તન સર્વ સામાન્ય લોકોથી અત્યત ઉત્કૃષ્ટ છે ઇદ્રિયો અને વિકારો તેના ઉપર કોઈ પણ કાળે ફાવી જતા નથી પણ તેને વશવર્તી રહેછે તેની બુદ્ધિ કઈ નથી સમજતી એમ નથી તે સર્વ દ્રવ્યના યથાર્થ જ્ઞાનને અનુલક્ષે છે તેના દેહમા મમત્વ જવાથી, અને પોતાના સુદ્ધા સર્વ જીવોમા સમાનભાવ હોવાથી અલૌકિક દયાવાળો હોય છે એટલુંજ નહીં પરન્તુ પોતાના મનપર પરિપૂર્ણ કાબુ હોવાથી સમાધિસ્થ થઈ, ભય ભગાડે છે, મોતનીપર પોતાના જીવનને શાશ્વત અનુભવે છે, અપૂર્વ શાતિ શાતિમા રહ્યો રહે છે, કર્મનુ બળ ઘટી

જઈ લૂલા લાગતા જણાય છે, અપૂર્વ જાગૃતિમાં રાત્રદિવસ રહી, આનંદસરોવરમાં મગ્ન રહેછે."

સવીર્યધ્યાનનો ઉપસંહાર.

इत्थं यत्रानवच्छिन्न–भावनाभिर्भवच्युतम् ।
भावयत्यनिशं ध्यानी–तत्सवीर्यं मकीर्तितम् ॥ ४१ ॥

અર્થ:—એપ્રમાણે જે નિરતર ધ્યાનમાં ભાવનાઓથી સંસારરહિત પરમાત્માને રાત્રિદિવસ ધ્યાવેછે તે ધ્યાન, તે સવીર્યધ્યાન કહેવાય છે.

વિવેચન:—જો વીર્યયુક્ત ધ્યાન કરવામાં આવે, તો આ ભવમાંજ અનુભવજ્ઞાન થઈ–ગ્રંથીભેદ થઈ, ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામી, શ્રેણીપર ચડી, જીવ પરમાત્મદશાને અનુભવે છે, એમ આ પ્રકરણનો સાર છે.

સમાધિશતકમાં પણ કહ્યું છે કેઃ—

एवं त्यक्त्वा बहिर्वाचं, त्यजेदंतरशेषतः ।
एष योगः समासेन, मदीपः परमात्मनः ॥

અર્થ:—જે (સવીર્ય) થઈ બહિર્વાચાને, અને અંતરમાં થતા સકળ અંતર જલ્પને (વિકલ્પોને) છોડી દે છે, તે એક માસ જેટલા ટૂંકા વખતમાં પરમાત્માની જ્યોતિ પ્રાપ્ત કરવારૂપ યોગને પામેછે.

इति ज्ञानार्णवे योगप्रदीपाधिकारे आचार्यश्रीशुभ
सवीर्यध्यानप्रकरणं समाप्तम्
॥ शुभं भूयात् सर्वजतूनां ॥

શ્રી શુભચંદ્રાચાર્યવિરચિત જ્ઞાનાર્ણવના યોગપ્રદીપ અધિકાર ઉપરની શ્રી દેવચંદ્ર મુનિકૃત ધ્યાનદીપિકા.



ગુણ અનંતધર જીવને, વંચે ભવમે કર્મ; ધરો નિજ ભાવના ॥ ૧ ॥ ટેક.
રાગદ્વેષ મુખહિ વહઢ્યા, શત્રુ હણું ધરી ધ્યાન ॥ ધરો૦ ॥
આતમ લખો નિજ જ્ઞાનસું, બાલી કર્મ અજ્ઞાન ॥ ધરો૦ ॥
કર્મહણું તિમ ધ્યાનશું, જેમ ન પડુ ભવમાંહે ॥ ધરો૦ ॥
ભવ જવર અજ્ઞાને નડ્યા, નવી દીઠી શીવરાહ ॥ ધરો ૩ ॥
પરમાતમ જગગુરૂ ઠગ્યો, નિરસ વિષયને સંગ; ॥ ધરો૦ ॥
સર્વજ્ઞ આતમ નવી લેખીયો, ભ્રમ અજ્ઞાને રંગ ॥ ધરો૦ ॥ ૪ ॥
આત્મરૂપ પિછાણવા, જ્ઞાનદ્રષ્ટિ કરી દેખ ॥ ધરો૦ ॥
પંચધ્યેય[1] અરૂ આતમા, જ્ઞાન ગુણ એક લેખ ॥ ધરો૦ ॥ ૫ ॥
નિત્ય છતો છે સહજ તે, કેવળ ગુણ મુજમાંહી. ॥ ધરો૦ ॥
મોહ દાહ, ત્યાં પીડવે, જ્ઞાન અમૃત જ્યાં નાહિ. ॥ ધરો૦ ॥ ૬ ॥
કર્મ ઉદય, ચઉગતિ ભમું, નિશ્ચય સિદ્ધ સ્વરૂપ, ॥ ધરો૦ ॥
કર્મને ભજું કેમ હું, અનત ચતુષ્ટય ભૂપ[2] ॥ ધરો૦ ॥ ૭ ॥
તજી આશા નિજ શક્તિશું, હું આનંદ સ્વભાવ ॥ ધરો૦ ॥
છેદ અજ્ઞાન અનાદિનો, આજ લહ્યો નિજદાવ ॥ ધરો૦ ॥ ૮ ॥

---

૧ ધર્મ-અધર્મ-આકાશ-પુદ્ગલાસ્તિકાય અને કાળ એ પાંચ દ્રવ્ય ધ્યેય અને જ્ઞાન ગુણમય એટલે પ્રકાશમય જીવ ૨ અનંત દર્શન,-અનંત જ્ઞાન-અનત ચરિત્ર અને વીર્ય એ ચાર.

એમ જાણી ધીરજ ધરી, રાગાદિ મલ ખોય ॥ ધરો૦ ॥
ધ્યાવે આતમ શકિતશું, ધર્મ શુક્લ ધ્યાન હોય ॥ ધરો૦ ॥ ૯ ॥
ધ્યાનાધ્યે સ્વરૂપથી, ધ્યાવો સ્વવેદ ધ્યાન ॥ ધરો૦ ॥
કર્મહીન સર્વજ્ઞતા, નિર્મળ શીળ ભગવાન ॥ ધરો૦ ॥ ૧૦ ॥
જડચેતન જીવાદિએ, ધ્યેય સ્વભાવ પિછાણી ॥ ધરો૦ ॥
ધ્યાન લહો મન સ્થિર કરો, જ્ઞાન ધ્યાએ આણી ॥ ધરો૦॥ ૧૧ ॥
પરમેશ્વર પરમાત્મા, ધ્યેય અરૂપી દેવ; ॥ ધરો૦ ॥
દ્રવ્યાર્થિક નય શાશ્વતો, એ પરમાતમ સેવ ॥ ધરો૦॥ ૧૨ ॥
ભવદ્રુમ ક્ષયકર શુદ્ધ છે, જ્ઞાનથકી પરભિન્ન ॥ ધરો૦ ॥
જગત સકલ આદર્શ જ્યુ, જીર્ણ જ્યોતિમય ॥ ધની૦ ॥ ૧૩ ॥
દર્શન, જ્ઞાન, આનન્દમય, અક્ષર વિગત વિકાર ॥ ધરો૦ ॥
ઇંદ્રિવિણુ નિકલ ગુણી, શાંત જાણ શીવધાર ॥ ધરો૦ ॥ ૧૪ ॥
શુદ્ધ અષ્ટગુણ યુક્ત છે, નિર્મળ અમેય અમેય ॥ ધરો૦ ॥
પરત્યાગી અક્ષય ગુણી, જ્ઞાનીને આદેય ॥ ધરો૦ ॥ ૧૫ ॥
અણુથી પણ જે સૂક્ષ્મ છે, નભથી પણ જે વૃદ્ધ ॥ ધરો૦ ॥
જગત્ પૂજ્ય નિર્ભય સદા, પરમાતમ શિવ સિદ્ધ ॥ ધરો૦ ॥૧૬॥
ધ્યાને કર્મ સહુ ગલે, જગગુરૂ અમલ અરૂપ ॥ ધરો૦ ॥
જિણ જાણે સહુ જાણિયે, જાય અવિદ્યા ધૂપ ॥ ધરો૦ ॥ ૧૭ ॥
તત્વદષ્ટિ નિજ થીર હુવે, જાણે નિજ અનુભૂતિ ॥ ધરો૦ ॥
ધરો, ધ્યેય, જ્ઞેય આદર્શ તે, અતર આતમભૂત ॥ ધરો૦ ॥૧૮॥
વચન અગોચર ભ્રમવિના, ચિંતવી સહજ અનત ॥ ધરો૦ ॥
જાસ જ્ઞાનમેં અશ જ્યુ, ભાવે દ્રવ્ય અનંત ॥ ધરો૦ ॥ ૧૯ ॥
આતમજ્ઞાનથી આતમને, જાણ્યા થાયે સિદ્ધિ ॥ ધરો૦ ॥

મુનિ તન્મય ગુણ તિહાંલહે, તજી ગ્રહી કાનહીં લહિ ॥ધરો૦॥૨૦॥
લીન થઈ ગ્રહે એકતા, ધ્યાનાધ્યાન સુધેય ॥ ધરો૦ ॥
પરમાત્મા અતરાત્મા, એક અભિન્ન અમેય૦ ॥ ૨૧ ॥
કટમે કટ કર્તા તણી, દિસે દુવિધા રીતિ ॥ ધરો૦ ॥
પણ ધ્યાન ધ્યેય એ આત્મા, એથી ન બીય પરતીત ॥ધરો૦॥૨૨
ભવમેં ભમ્યો અજ્ઞાનથી, વિણલાધાની જ નાણુ ॥ ધરો૦ ॥
પરમ જ્યોતિ જગદુ:ખહર, તેહીજ અનુભવ જાણુ ॥ધરો૦॥૨૩॥
ભાવે એમ નિજ ભાવના, ધ્યાન બીજ ગુણધામ ॥ ધરો૦ ॥
દેવચદ્ર સુખ સાગરૂ, ધ્યાન અમોલખ પામ ॥ ધરો૦ ॥ ૨૪ ॥

"અનુભવ."

અનુભવ જ્ઞાન—'પાપને પ્રજાળે છે, પુણ્યને પણ પીંગાળી અવ્યાબાધ સુખ (કે આનદ)માં રમાડે છે. શ્રમને શાતિ કરી નિજગુણ રમણતારૂપ એજ ક્રિયામાં રાખે છે.'

અનુભવીનાં બાહ્યચિહ્ન The person (man of cosmic consciousness,) has an exceptional physique, exceptional beauty of build and carriage, exceptionally handsome features, exceptional health exceptional sweetness of temper, exceptional magnetism.

અનુભવીનુ શરીર અસાધારણ વજ્રતામય હોય, એનુ સ સ્થાન અતિસુંદર હોય છે, તેમની મુખાકૃતિ વીરે આ- તાપવાળા હોય છે, તેમનો સ્વભાવ શાત મધુર હોય છે, અને તે પોતે સર્વને આકર્ષક હોય છે.

અનુભવીની આખ સર્વત્ર પરમાત્માના સ્વરૂપ દેખી રહે છે, નાક દિવ્ય સુગધને સુઘી રહેછે, મુખ બોલતું નથી પણ પરમાત્માના ગુણકીર્તનજ કર્યા કરતું હોય તેમ જણાય છે, કાન બીજુ કઈ સાભળતા નથી પણ જે જે સભળાય છે તે પરમા ત્માજ બોલાતા હોય તેમ તેને સભળાય છે, અને પરણમે પણ તેમજ છે, હાથ લેતા નથી પણ સ્વવસ્તુનુ ગ્રહણ કરતા જણાય છે, હાથ દેતા નથી પણ પરવસ્તુનુજ દાન કરતા જણાય છે, પગ ચાલતા નથી પણ પરમાત્માની પ્રદિક્ષિણા કરતા હોય એમ જણાય છે, માયા–અજ્ઞાન–પરવસ્તુનો ત્યાગ કરતી, જ્ઞાન દર્શન, ચરિત્ર, સુખ, વીર્ય, ઇત્યાદિ અનત ગુણોને ગ્રહણ કરતી ઇદ્રિયો હોય તેમ જણાઈ રહે છે મન શાત હોવાથી આદર્શનુ કામ કરે છે, અને આત્મારૂપી સૂર્યમાથી જ્ઞાનાદિ અનત સૂર્યો ઉદય પા મતા જણાય છે અનુભવિના આવા ચિન્હ **લાલનને** તો ઘણીક વાર પ્રતીત થયા છે અને થાય છે

આ ચૌદ રાજલોકની જીવરાશિ માત્રને અનુભવજ્ઞાન હો, એજ **લાલન**નુ અનવરત ચાલતુ હૃદયગાન છે, અને તે પ્રમાણે સર્વદા હો

शुभ भूयात्सर्वेषाम् ॥
